НАЦІОНАЛЬНИЙ УНВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ЦИХОНЯ Денис Юрійович

УДК 347.956/957(477)

ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ, УХВАЛЕНИХ СУДАМИ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Спецальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес, сімейне право; міжнародне приватне право

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня

кандидата юридичних наук

Одеса - 2015

ЗМІСТ

ВСТУП……4

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ, УХВАЛЕНИХ СУДАМИ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ, У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ …… 13

1.1. Право на оскарження рішень суду першої інстанції як гарантія реалізації права на судовий захист…….13

1.2. Місце і роль перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, у механізмі цивільного судочинства …….31

1.3. Сучасний стан та перспективи розвитку правового регулювання перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції ……48

Висновки до розділу 1……..70

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ УМОВИ ТА ПОРЯДОК ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ, УХВАЛЕНИХ СУДАМИ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ……..74

2.1.Визначення об’єктів апеляційного та касаційного оскарження…….74

2.2. Суб’єкти права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції: поняття, види та особливості їх правового статусу……92

2.3.Процесуальний порядок та строки апеляційного і касаційного оскарження судових рішень у цивільному процесі …….115

Висновки до розділу 2……132

РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ…….137

3.1. Процесуальні особливості перегляду судових рішень суду першої інстанції. Межі розгляду справи ……137

3.2. Правові наслідки перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції…… ……..155

Висновки до розділу 3……174

ВИСНОВКИ……179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..190

ВСТУП

Актуальність теми. Права і свободи людини і громадянина, відповідно до ч. 1 ст. 55 Конституції України, захищаються судом. Необхідною гарантією ефективного правосуддя є правильно організована система судів загальної юрисдикції, що розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, а також забезпечення можливості перегляду судових рішень судами вищих інстанцій. Досягнення справедливого судочинства та належний захист прав і свобод людини у цивільному процесі є можливим лише за наявності досконалого цивільного процесуального законодавства.

Динамічні зміни, що відбулися в усіх сферах суспільного життя на протязі останніх десятиріч, в тому числі і проголошення Україною стратегічного курсу на інтеграцію до Європейського Союзу, обумовили необхідність суттєвого реформування національної судової системи та адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу з метою приведення його у відповідність з європейськими стандартами.

Найважливішими чинниками сучасної судової реформи, започаткованої у часи здобуття державної незалежності, стало удосконалення процесуальних форм здійснення правосуддя, в тому числі, й на шляху забезпечення оскарження судових актів, ухвалених судами першої інстанції, як дієвого механізму в усуненні судових помилок та важливої гарантії відновлення порушених прав та охоронюваних законом інтересів людини і громадянина. Запровадження інституту апеляційного провадження та оновлення інституту касаційного провадження у цивільному судочинстві стало одним із досягнутих суттєвих результатів, що започаткували зміни у системі перегляду судових актів у судах загальної юрисдикції.

Незважаючи на значні позитивні здобутки та оновлення цивільного процесуального законодавства, отримані за результатами проведення судової реформи, процес становлення незалежного, ефективного та справедливого судівництва, в тому числі і в питаннях забезпечення оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, характеризується суперечливістю та неоднозначністю.

У сучасних умовах ще залишається низка невирішених проблем, пов'язаних з необхідністю подальшого удосконалення цивільного судочинства в аспекті забезпечення оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, незважаючи на те, що окремі види перегляду судових рішень були предметом дослідження на рівні дисертаційних досліджень, а також висвітлювалися провідними вченими-процесуалістами на сторінках підручників, навчальних посібників та наукових статей.

Правовими проблемами перегляду судових рішень у науці цивільного процесуального права займались такі вчені як С.С. Бичкова, М.І. Балюк, М.М. Бородін, О.О. Борисова, С.В. Васильєв, П.О. Гвоздик, Л.Є. Гузь, Р.Є. Гукасян, К.В. Гусаров, О.В. Дем'янова, С.Ю. Катукова, О.П. Клейнман, В.В. Крименко, В.В. Комаров, В.А. Кройтор, Д.Д. Луспеник, Р.М. Мінченко, І.В. Решетнікова, С.О. Світлична, В.В. Сердюк, О.А. Тимошенко, В.І. Тертишніков, М.К. Треушніков, О.М. Трач, О.І. Угриновська, Є.О. Харитонов, С.Я. Фурса, Є.А. Чернушенко, Ю.С. Червоний, П.І. Шевчук, М.Й. Штефан, О.О. Штефан, І.І. Ємельянова, В.В. Ярков, М.М. Ясинок та ін.

Однак, комплексне наукове дослідження проблемних питань оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, у науці цивільного процесуального права відсутнє. Доцільність такого дослідження обумовлена єдністю мети та завдань цивільного судочинства, що полягають у справедливому, неупередженому та своєчасному розгляді і вирішенні цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб,

інтересів держави, важливе місце в досягненні яких займає передбачена цивільним процесуальним законодавством можливість оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції.

Вищевикладеними обставинами і обумовлюється актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного процесу «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на тему «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 (державний реєстраційний номер 0110U000671).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є вирішення теоретичних проблем та визначення процесуального механізму оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, формулювання на цій основі теоретичних узагальнень, розробка практичних рекомендацій з метою удосконалення порядку розгляду та вирішення цивільних справ за результатами їх оскарження у судах вищих інстанцій.

Згідно з поставленою метою визначено наступні завдання наукового дослідження:

з'ясувати правову природу права на оскарження рішень суду, ухвалених судами першої інстанції;

визначити місце та роль перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, у механізмі цивільного судочинства;

здійснити аналіз становлення та формування перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, за часів державної незалежності;

дослідити об'єкти апеляційного та касаційного провадження;

визначити особливості правового статусу суб'єктів права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції;

здійснити аналіз процесуального порядку та строків апеляційного та касаційного провадження;

розгляд процедури перегляду цивільної справи судом апеляційної та касаційної інстанцій;

здійснити аналіз правових наслідків перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції;

розробка пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення положень національного цивільного процесуального законодавства, що стосуються оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають у процесі оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції.

Предметом дослідження є оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у процесі дослідження було застосовано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Використання діалектичного методу дозволило з'ясувати правову природу права на оскарження рішень суду першої інстанції (підрозділи 1.1., 1.2.). Застосування історичного методу мало місце при дослідженні основних етапів розвитку та формування перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, у порядку апеляційного та касаційного оскарження (підрозділ 1.3.). Порівняльно-правовий метод застосовувався при проведенні порівняльної характеристики норм цивільного процесуального законодавства радянського періоду та чинного цивільного процесуального законодавства з питань правового забезпечення перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції (підрозділи 1.3., 2.2.). Використання структурно-функціонального методу мало місце при визначенні основних засад правового регулювання підстав, умов та порядку перегляду судових рішень в

апеляційній та касаційній інстанції (підрозділи 2.1., 2.2., 2.3., 3.1., 3.2.). Аналітичний метод використовувався у випадках необхідності, обґрунтування, доведення та спростування тих чи інших теоретичних положень (розділи 1, 2, 3). В основу дисертаційного дослідження покладено метод комплексного аналізу при дослідженні процесуального механізму оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції (розділи 1, 2, 3).

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали практики оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, статистичні та інші фактичні дані щодо діяльності судів апеляційної та касаційної інстанцій.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у здійсненні вперше, на основі оновленого цивільного процесуального законодавства, комплексного всебічного дослідження процесуального механізму оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції. За результатами проведеного дисертаційного дослідження сформульовано та обґрунтовано теоретичні та практичні висновки, спрямовані на удосконалення чинного законодавства щодо оскарження судових рішень суду першої інстанції.

У межах здійсненного дослідження отримано такі результати, які мають наукову новизну:

вперше:

аргументовано, що змістом права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, як самостійного суб'єктивного права є сукупність наступних правомочностей (можливостей), а саме : а) можливість звернення до суду апеляційної інстанції зі скаргою на судові рішення суду першої інстанції, що не набрали законної сили, щодо їх перевірки на предмет законності та обґрунтованості; можливість безпосереднього звернення до суду касаційної інстанції зі скаргою на судові рішення суду першої інстанції, що набрали законної сили, щодо їх перевірки на предмет законності; б) право на отримання судового захисту за результатами розгляду скарги у судах

апеляційної та касаційної інстанцій, забезпечене процесуальним обов'язком судів вищої інстанції використати передбачені процесуальним законом можливості для встановлення та усунення суддівської помилки, допущеної судом першої інстанції, та забезпечення реального виконання судового акту;

здійснено періодизацію перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, у порядку апеляційного та касаційного оскарження, за часів державної незалежності, а саме: 1) перший період (1990-1995 р.р.) – суверенізація національного цивільного процесуального законодавства та започаткування проведення судово-правової реформи в Україні; 2) другий період (1995-2001 р.р.) – перехідний, обумовлений проголошенням Україною стратегічного курсу на інтеграцію до Європейського Союзу, необхідністю адаптації національного законодавства до законодавства ЄС, з метою його приведення у відповідність з європейськими стандартами в питаннях перегляду судових рішень; 3) третій період (2001-2010 р.р.) – запровадження інституту апеляційного оскарження та наповнення новим змістом інституту касаційного оскарження; 4) четвертий період (2010-середина 2014 р.р.) – подальше реформування судової системи, що ознаменувалось прийняттям ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» та створенням кардинально нового органу – Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ як суду касаційної інстанції; 5) п'ятий період (з середини 2014 р.) – новітній, спрямований на завершення судової реформи, в тому числі, і у сфері цивільного судочинства з метою забезпечення реального утвердження верховенства права в суспільстві;

визначено умови застосування судом вищої інстанції наданого йому повноваження, серед яких: 1) оскарження судового рішення, ухваленого судами першої інстанції, шляхом подання, відповідно, апеляційної та касаційної скарги; 2) встановлення відсутності чи, навпаки, наявності суддівської помилки у рішенні суду першої інстанції, що підлягає усуненню за результатами перегляду зазначеного рішення судом вищої інстанції; 3)

наявність правових норм, що передбачають можливість застосування конкретного повноваження судом апеляційної та касаційної інстанцій для усунення суддівської помилки.

удосконалено:

визначення права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, як гарантованої Конституцією України можливості сторін та інших осіб, які брали участь у справі, а також осіб, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, у порядку, визначеному нормами цивільного процесуального законодавства, звернутися до суду вищої інстанції з метою забезпечення усунення суддівської помилки і реального виконання судового акту;

виділення основних критеріїв вибору учасниками процесу форми, у порядку якої здійснюватиметься оскарження судового рішення у судах вищої інстанції, а саме: норми права, що регулюють процесуальні відносини, що виникають під час перегляду судових рішень; підстава та мета перегляду судових рішень, характер оскаржуваного судового акту та коло осіб – суб'єктів суддівської помилки, допущеної при ухваленні судового рішення судом першої інстанції;

встановлення строку апеляційного оскарження для виняткових випадків проголошення у судовому засіданні лише вступної та резолютивної частини рішення суду і відкладення складання повного рішення стосовно осіб, які брали участь у справі і були присутні у судовому засіданні під час проголошення вступної та резолютивної частини рішення протягом десяти днів з дня отримання копії повного рішення, обчислення якого здійснюється з урахуванням вимог ст. 69 ЦПК України;

визначення повноваження суду апеляційної та касаційної інстанції як сукупності законодавчо визначених процесуальних засобів, за допомогою яких забезпечується реалізація функцій судів вищої інстанції з усунення суддівської помилки щодо рішень та ухвал, ухвалених судами першої

інстанції, що підлягають перегляду за апеляційною чи касаційною скаргою у випадках, встановлених законом, з метою забезпечення поновлення порушених прав.

набуло подальшого розвитку:

положення про доцільність закриття провадження у справі та повернення скарги особі, яка не брала участі у справі, про права та обов'язки якої суд першої інстанції питання не вирішував, за результатом перегляду справи судом вищої інстанції та, відповідно, необґрунтованості вирішення питання по суті в момент прийняття скарги з постановленням ухвали про відмову у відкритті провадження у разі звернення такої особи;

положення щодо класифікації суддівських помилок у цивільному процесі на суттєві та несуттєві. Зокрема, суттєвими суддівськими помилками, допущеними судом першої інстанції при розгляді і вирішенні цивільної справи, запропоновано визначати помилки, що порушують права, свободи та інтереси осіб, сприяють недосягненню мети та завдань правосуддя у цивільних справах, тягнуть за собою негативні наслідки, в т.ч. скасування судового рішення, та підлягають усуненню у порядку та у спосіб, визначений законом, шляхом звернення до судових органів контролюючих інстанцій (суду апеляційної та касаційної інстанцій).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені в роботі положення та висновки можуть бути використані: у науково-дослідній сфері – для подальших теоретичних досліджень та удосконалення процесуального порядку оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції; у правотворчій сфері – у процесі подальшого вдосконалення цивільного процесуального законодавства України; у навчально-методичній роботі – при підготовці підручників, навчальних посібників та науково-методичних рекомендацій з цивільного процесуального права тощо; у сфері правозастосування – для захисту

порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні теоретичні висновки і практичні рекомендації дисертаційного дослідження оприлюднені на: Науково-практичному круглому столі «Особливості договорів у сучасному законодавстві України (м. Одеса, 21 вересня 2012 р.)»; щорічній Міжнародній науково-практичній конференції ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 13 грудня 2012 р.); Інтернет - конференції ім. Ю.С. Червоного «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 13 грудня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій ювілею академіка С.В. Ківалова «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.); Четвертих юридичних диспутах з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського (м. Одеса, 16 травня 2014 р.); Круглому столі «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 16 травня 2015 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та практичні висновки відображені у 12 публікаціях, 5 з яких – наукові статті у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 1 – наукова стаття у іноземному виданні, а також 6 інших публікацій.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які включають вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел (237 найменувань). Загальний обсяг дисертації складає 216 сторінок, із яких основний зміст 189.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ, УХВАЛЕНИХ СУДАМИ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ, У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Право на оскарження рішень суду першої інстанції як гарантія реалізації права на судовий захист

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека, відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України, визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Зміни, що відбуваються у нашому суспільстві, закономірно супроводжуються переосмисленням багатьох понять, переоцінкою цінностей. У сучасний період, як між іншим, і в інші часи реформ і пошуків, проблеми людини, її свободи, відносин з державою знову висуваються на перший план [2, с. 165].

Конституція України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, у ст. 3 головним обов'язком держави проголосила утвердження і забезпечення прав і свобод людини, що визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина, тобто висування на перший план у взаємовідносинах держави і особистості саме особистості, повага до особистості та її захист – головні критерії правовстановлюючої і правоохоронної діяльності держави, що визначають сутність, зміст її діяльності [3, с. 17].

Як і в будь-якій іншій правовій державі, в Україні людині гарантується судовий захист її прав. Зокрема, права і свободи людини і громадянина, згідно з ч. 1 ст. 55 Основного Закону держави, захищаються судом. Виходячи з визнання в Україні принципу верховенства прав та гарантування Конституцією України судового захисту прав і свобод, Пленум Верховного

Суду України [4] визнав, що судова діяльність має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних справ. З даного В.В. Комаров слушно зазначає, що судова форма захисту ставить громадянина в особливе положення, так сказати споживача судової влади і законності. Саме у правосудді найбільш очевидним є правовий зв'язок між державою і особистістю. Як діяльність, спрямована на певний соціальний об'єкт – права і свободи людини – судова влада покликана забезпечити стабільність правового положення громадянина у суспільстві [5, с. 23].

Гарантуючи судовий захист прав і свобод кожному, Конституційний суд України у своєму рішенні від 25.12.1997 року № 9-зп [6] визнав, що суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв чи скарг, які відповідають встановленим законом вимогам, є порушенням права на судовий захист, яке відповідно до статті 64 Конституції України не може бути обмежене.

Положення Основного Закону держави, що гарантують судовий захист прав, свобод і охоронюваних законом інтересів, кореспондують міжнародно-правовим актам, зокрема ст. 8 Загальної декларації прав людини [7], ч. 3 ст. 2, ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [8], ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [9], що засвідчує про гармонізацію та адаптацію національного законодавства до законодавства європейського співтовариства.

Захист прав, свобод та законних інтересів здійснюється незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону. Для забезпечення справедливого та неупередженого розгляду справ у розумні строки, встановлені законом, в Україні, відповідно до ч. 2 ст. 17 Закону України «Про

судоустрій і статус суддів» [10] діють місцеві, апеляційні та вищі спеціалізовані суди, а також Верховний Суд України, що становлять систему судів загальної юрисдикції.

Ч. 3 ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [11] передбачає, що у цивільному судочинстві суди розглядають справи у порядку позовного, наказного та окремого провадження.

Зокрема, за правилами позовного провадження суди розглядають спори щодо порушеного, невизнаного чи оспорюваного цивільного права, що виникають у рамках існуючих цивільних, сімейних, житлових, трудових чи деяких земельних правовідносин. У позовному провадженні приймають участь дві сторони з протилежними юридичними інтересами – позивач та відповідач. Необхідність встановлення судом наявності або відсутності спірних матеріальних правовідносин між сторонами, а також прав та обов'язків сторін, що є змістом спірних правовідносин, є основною відмінною рисою справ позовного провадження від інших видів провадження. Саме у справах позовного провадження найяскравіше проявляються такі принципи цивільного судочинства як принцип змагальності та диспозитивності, адже саме в зазначених принципах найбільшою мірою реалізується процесуальна форма розгляду цивільних справ.

Наказне провадження – це особливий спрощений вид цивільного процесу, спрямований на швидкий та ефективний захист безспірних прав осіб шляхом видачі судового наказу, що одночасно є судовим рішенням та виконавчим документом відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 17 Закону України «Про виконавче провадження» [12]. Судовий наказ видається судом за спрощеною процедурою і лише за визначеним цивільним процесуальним законом переліком вимог.

Окреме провадження – це вид непозовного провадження, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або

відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ч. 1 ст. 234 ЦПК України).

Вирішення цивільних справ відбувається поетапно, послідовно, проходячи через різні процесуальні стадії. Судом першої інстанції є місцевий суд, який розглядає справи, віднесені процесуальним законом до його підсудності. Відповідно до ч. 5 ст. 124 Конституції України судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України, а тому, відповідно, вважаються законними.

Законність і обґрунтованість рішень і ухвал суду першої інстанції в цивільному судочинстві України забезпечується системою численних процесуальних гарантій – принципами цивільного процесуального права; участю в цивільному процесі прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб, які від свого імені можуть звертатися до суду із заявами на захист прав, свобод та інтересів інших осіб; встановленим цивільним процесуальним порядком розгляду і вирішення справ.

Найбільш дієвим механізмом забезпечення законності та обґрунтованості судових рішень вважаємо саме гарантовану законом можливість оскарження судових актів в апеляційному та касаційному порядку, що одночасно є й найбільш ефективним засобом забезпечення законності і обґрунтованості рішень суду, а також необхідною умовою справедливого правосуддя.

У підтвердження зазначеного наведемо позицію С.А. Курочкіна, який вважає, що диспозитивні норми процесуального права наділяють суб'єктів процесуальних відносин можливостями, якими вони можуть скористатися за власним вільним розсудом. Однією із найбільш важливих серед яких є право на оскарження ухвалених судом актів [13, с. 330]. М.В. Бондарева,

погоджуючись, що для вирішення питання про право особи на звернення до суду за захистом порушених законних інтересів повинні існувати «реальні» механізми реалізації такого права, одними із найважливіших обставин, що визначають доступність судового захисту, виділяє, зокрема, можливість безперешкодного звернення до суду за судовим захистом, широку можливість касаційного оскарження судового рішення [14, с. 149-150].

М.А. Гурвіч свого часу справедливо зазначав, що система виправлення державою помилок і порушень, допущених її органами, створює надійну гарантію і охорону як інтересів учасників справи, так і поєднаних з ними державних і громадських інтересів. Засобом приведення цієї системи в дію слугує перш за все право сторін на оскарження рішення першої інстанції незалежно від його правильності [15, с. 11].

Право на оскарження судового рішення гарантовано ст. 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», згідно з якою учасники судового процесу та інші особи у випадках і порядку, встановлених законом, мають право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення, а також на перегляд справи Верховним Судом України. Аналогічні положення закріплені і у ст. 13 ЦПК України, згідно з якою особам, які беруть участь у справі, а також іншим особам, які не беруть участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, гарантовано право на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень.

Відповідно, здійснення прав і свобод людини у повному обсязі, а також їх ефективне поновлення у разі порушення є можливими лише при умові належної реалізації права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, та його забезпечення низкою гарантій.

У контексті досліджуваної теми варто акцентувати увагу на проблемних питаннях гарантування зазначеного права міжнародно-правовими нормами. Без сумніву, особливе місце в системі міжнародно-визнаних прав займає право на справедливий суд, закріплене у ч. 1 ст. 6

Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з якою кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру. Аналіз положень даної статті дає змогу дійти висновку про відсутність прямого чіткого закріплення у зазначеній нормі безпосередньо права на оскарження судових рішень.

В.В. Комаров пропонує право на справедливий судовий розгляд розглядати ширше, ніж воно прописано у ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а саме як право на доступ до правосуддя, яке хоча і безпосередньо не передбачено у Конвенції, але слідує з неї. Іншими словами, як зазначає вчений, держави-учасниці Конвенції зобов'язані створювати достатні і оптимальні умови із забезпечення доступності правосуддя як загальновизнаного міжнародного стандарту справедливого судочинства [16, с. 281].

В.В. Ярков, І.В. Решетнікова одним із елементів доступності правосуддя визначають широку можливість касаційного оскарження судового рішення [17, с. 21]. Р.Є. Гукасян вважає, що доступність правосуддя у цивільному судочинстві становить: доступність ініціювати (порушити) справу; доступність оскарження судового рішення (ухвали); доступність порушення перегляду судових постанов у порядку нагляду; доступність порушення перегляду судових постанов за ново виявленими обставинами [18, с. 263-266].

Згідно з ч. 1 ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» [19] рішення Європейського суду з прав людини є обов'язковими для виконання Україною відповідно до ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У зв'язку з ратифікацією Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [20] та прийняттям державою зобов'язань щодо

необхідності дотримання та виконання рішень Європейського суду з прав людини доцільним є з'ясування правової позиції зазначеного суду з питань доступу до правосуддя, в тому числі, і в аспекті оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку.

У справі «Голдер (Golder) проти Сполученого Королівства» Європейський суд з прав людини згідно з рішенням від 21.02.1975 р. [21] зазначає, що ст. 6 п. 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод забезпечує кожній людині право на розгляд у суді будь-якого спору, що стосується її цивільних прав і обов'язків. Вона визнає «право на суд», де право доступу, що розуміється як можливість ініціювати судове провадження у цивільних справах, складає лише один із аспектів. У свою чергу загальновідомим, як зазначено у рішенні, суд вважає те, що право доступу до національних судів існує, як правило, у всіх демократичних суспільствах. Подібне право і його здійснення зазвичай регулюється конституцією, законодавством, звичаями і іншими субсидіарними нормами, як декрети і регламенти судів.

Більше того, як зазначено у рішенні Європейського суду з прав людини від 28.03.2006 р. у справі «Мельник проти України» [22], спосіб у який ст. 6 застосовується до апеляційних та касаційних судів, має залежати від особливостей процесуального характеру, а також необхідно брати до уваги взяті норми внутрішнього законодавства та роль касаційних судів у них.

Загалом, у прецедентній практиці Європейський суд з прав людини послідовно дотримується правової позиції, що ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не зобов'язує держави створювати апеляційні та касаційні суди. Однак звертає увагу: якщо такі судові органи існують, гарантії ст. 6 Конвенції повинні дотримуватись, зокрема, щоб забезпечити учасникам судових розглядів право на ефективний доступ до суду для отримання рішень, що стосуються їх «цивільних прав та обов'язків». Європейський суд з прав людини наголошує, що право на доступ

до суду в силу свого характеру повинно регулюватися державою і може бути обмежено. Тим не менше обмеження, що використовуються, не повинні обмежувати доступ способами і в обсязі, що порушують сутність самого права [23; 24; 25].

Отже, доступність правосуддя – це певний стандарт, який відбиває вимоги справедливого й ефективного судового захисту, що конкретизуються в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках і безперешкодного звернення будь-якої зацікавленої особи до суду [26, с. 47].

В.В. Комаров справедливо підкреслює, що право на суд виступає як елемент наднаціонального правопорядку і по суті – як загальновизнана норма і принцип міжнародного права [27, с. 12], а повноцінна його реалізація, як зазначає А.В. Лужанський, можлива лише за умови налагодженості відповідного механізму забезпечення, що обумовлює першочергові завдання останнього – збалансована охорона, комплексний захист та ефективне поновлення порушеного права, включаючи, за наявності для того підстав, виплату справедливої сатисфакції. Одним із базових елементів реалізації зазначеного права вчений відзначає, в тому числі, і апеляційне та касаційне оскарження усіх видів судових рішень, ухвалених судами загальної юрисдикції (крім випадків, встановлених законом) [28, с. 55].

Визначення правової природи права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, доцільно розпочати безпосередньо із з'ясування сутності права на судовий захист, гарантованого ст. 55 Основного Закону держави як основного конституційного права людини і громадянина. У правовій доктрині, на сьогодні, сталого підходу щодо розуміння права на судовий захист немає. Зокрема, це стосується матеріальної та процесуальної складової зазначеного права.

О.В. Абознова зауважує, що право на судовий захист є самостійним суб'єктивним публічним процесуальним правом, що має універсальний

характер, надано кожному і може бути реалізовано, як і будь-яке право, у результаті здійснення заінтересованою особою дій, у даному випадку процесуальних юридичних фактів, тобто в результаті приведення в дію механізму реалізації даного права, механізму судового захисту [29, с. 14].

Загалом, що стосується матеріальної та процесуальної природи права на судовий захист, то більшість вчених виходять із рівності і єдності матеріальної та процесуальної складової права на судовий захист. Право на судовий захист, як зазначає А.Г. Сєдишев, має матеріальний і процесуальний зміст, тягне за собою матеріальні і процесуальні наслідки. Його процесуальний зміст – право на звернення до суду за судовим захистом. Процесуальні наслідки – ухвалене судом рішення у справі [2, с. 102]. Матеріальний зміст даного інституту – право на задоволення своїх вимог, тобто право на судовий захист порушеного чи оспорюваного права, а також охоронюваного законом інтересу [30, с. 105-107].

На необхідність розгляду права на захист як суб'єктивного права в єдності його матеріального змісту та процесуальної форми звертає увагу М.О. Рожкова. Зокрема, вчена відзначає, що єдність матеріального змісту права на захист і його процесуальної форми полягає в тому, що можливості матеріального-правового характеру, що надаються уповноваженій особі правом на захист, допускають і можливість їх здійснення в певному, встановленому законом процесуальному порядку [31, с. 40].

Зазначені наукові підходи хоча і є домінуючими у правовій доктрині, однак не беззаперечними. Зокрема, Г.П. Тимченко головну небезпеку визначення права на судовий захист як комплексного правового інституту вбачає у тому, що процесуальні форми (засоби) захисту суб'єктивних прав і законних інтересів втрачають своє самостійне значення, їм відводиться другорядна роль, вони набувають підкорювальне значення щодо матеріального права. Це, у свою чергу, як зазначає вчений, зменшує значення цивільного процесуального права як галузі права, що виконує функцію

правового регулювання відносин, які складаються у процесі здійснення правосуддя у цивільних справах [32, с. 125-126].

Г.О. Жилін пропонує розглядати право на судовий захист, перш за все, процесуальним, оскільки захист неправомірно порушеного чи оспорюваного права неможливий без: звернення заінтересованої особи до суду; вирішення спору судом у встановленій законом процедурі; перевірки у необхідних випадках правильності судового рішення вищестоящим судом і його виконання. Разом з тим, як відзначає вчений, дане право має і матеріально-правовий аспект. Захисту підлягають лише неправомірно порушене чи оспорюване право і для ухвалення законного і обґрунтованого рішення необхідно правильно встановити характер спірних правовідносин, зміст суб'єктивного матеріального права сторін [33].

Ми солідарні, що конституційне право на судовий захист є за юридичною природою суб'єктивним правом. Воно належить кожній реальній особистості, а не абстрактному суб'єкту. Це право належить до правового статусу особистості і надається для задоволення потреби в захисті прав і охоронюваних законом інтересів [32, с. 126].

Сутнісний зміст права на судовий захист доцільно розкривати через його структурні елементи (компоненти).

С.В. Ківалов у структурі права на судовий захист вбачає одним із центральних – право на звернення до суду, а право на участь у судовому розгляді, право на судове рішення, право на виконання судового рішення визначає як необхідні чинники, похідні від права на звернення до суду [34, с. 7].

Безперечно, право на звернення до суду хоча і є основним елементом права на судовий захист, однак не єдиним, адже, як слушно відзначає В.В. Сердюк, загалом звернення до суду ще не означає надання власне судового захисту. Тому тільки у процесі розгляду справи суд встановлює дійсність порушення прав заявника і конкретизує, яку саме норму закону необхідно

застосувати з метою їх ефективного судового захисту. У продовження вчений відзначає, що судовий захист неможливий без прийняття відповідним судовим органом владного акту – судового рішення, в якому іменем України закріплюється результат такого захисту, що є обов'язковим для всіх державних органів, підприємств, установ, організацій, органів місцевого самоврядування, посадових і інших осіб, і підлягає виконанню, в тому числі й у примусовому порядку, на всій території України. Судовий захист може бути ефективним, а судова влада дієвою і впливовою тільки тоді, коли реалізуються судові рішення [35, с. 15-16] .

Те, що право на судовий захист не вичерпується лише правом на звернення до суду, звертають увагу і інші вчені. Зокрема, у правовій доктрині відзначається, що право на судовий захист включає в себе право на особисту участь у відстоюванні своїх прав і свобод, право вимоги від суду надання судового захисту, а також право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги. У зв'язку з чим право на судовий захист пропонується розглядати як сукупність правомочностей, що забезпечують особі можливість добиватися поновлення порушених прав [36].

Н.О. Чечіна зазначає, що право на судовий захист включає комплекс правомочностей таких як право на звернення до суду (порушення справи), на об'єктивне і справедливе ставлення суду, на ухвалення законного і обґрунтованого рішення, на виконання судового рішення [37, с. 45].

А.М. Вєдєрніков у структурі права на судовий захист виділяє два самостійні блоки: 1) право на звернення до суду як органу судової влади, спеціально призначеного для вирішення спорів і звернень; 2) право на вирішення такого звернення у суді по суті згідно з конституційно закріпленими і іншими правовими установами і принципами судочинства, що складають поняття правосуддя [38, с. 80].

О.В. Абознова, обґрунтовуючи подвійну природу права на судовий захист (конституційну і процесуальну), визначає, що процесуальний бік

права на судовий захист становлять дві складові: право на звернення до суду за захистом і право на отримання судового захисту [29, с. 7].

Заслуговує уваги позиція С.М. Іванова, який справедливо акцентує увагу на тому, що між моментом отримання рішення і моментом його виконання існує цілий комплекс правовідносин з перегляду судових актів, що обумовлює необхідність звернення уваги і на перегляд судових актів у механізмі судового захисту. Відповідно, сам механізм судового захисту, як вважає вчений, повинен включати наступні складові частини (компоненти): можливість звернення до суду і розгляд справи судом першої інстанції з ухваленням судового акту, що вирішує справу по суті; усунення суддівської помилки вищестоящим судом; виконання судового акту [39, с. 33].

Право на оскарження судових рішень загалом у правовій доктрині здебільшого розглядають в якості структурного елементу права на судовий захист або структурного елементу права на звернення до суду.

Зокрема, вченими акцентується увага на необхідності виділення у структурі права на судовий захист саме перегляду судових рішень як до так і після набрання ними чинності. При цьому складовими елементами права на судовий захист визначаються такі як: доступність правосуддя, право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення, незалежність і неупередженість суду, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, право на захист, публічність судового розгляду, розгляд справи в найкоротший строк, що передбачений законом [40, с. 20].

С.Ю. Катукова також звертає увагу на те, що право на судовий захист включає в себе можливість оскарження незаконних актів самої судової влади. Вчена вважає, що право судової скарги належить до механізму реалізації права на судовий захист, діє в загальній низці юридичних гарантій цього права, є способом обмеження судової влади на неправомірне правосуддя [41, с. 3].

Г.О. Світлична вважає, що право на апеляційне оскарження судових рішень, наряду з правом на позов, є однією із складових конституційного права на судовий захист; звернення до апеляційного суду зі скаргою, наряду зі зверненням до суду з позовом (заявою), - однією з передбачених законом форм реалізації права на судовий захист; апеляційна скарга – одним із засобів правового захисту у національних судах. Названі форми реалізації права на судовий захист, на думку вченої є однорідними за своєю правовою природою і, разом з тим, мають певну специфіку, оскільки здійснюються різними судовими інстанціями, на різних етапах судочинства, у спеціальному, встановленому законом порядку [42].

Є.О. Харитонов, визначаючи право на звернення до суду в якості специфічного процесуального права, зазначає, що дане право реалізується у формі права на подання позову [43, с. 14-15]. З даного приводу варто зауважити, що право на звернення до суду першої інстанції за судовим захистом не обмежується лише правом на позов, оскільки є поняттям ширшим, адже у цілому при реалізації права на звернення до суду нормами цивільного процесуального законодавства, окрім можливості розгляду та вирішення справ позовного провадження, регламентовано порядок розгляду справ наказного провадження як спрощеного виду цивільного процесу, а також передбачено окреме провадження як вид непозовного провадження.

Що стосується безпосередньо права на позов як структурного елементу судового механізму захисту прав, то дане право означає, що при наявності передбачених нормами процесуального і матеріального закону фактів особа, що має це право, може вимагати від конкретного суду ухвалення рішення про захист порушеного чи оспорюваного права (охоронюваного законом інтересу), а суд зобов’язаний ухвалити рішення відповідного змісту [44, с. 24]. Право на позов включає право на пред’явлення позову (процесуальна сторона права на позов) і право на його задоволення (матеріально-правова сторона права на позов) [45, с. 180].

Відповідно, під правом на позов у процесуальному смислі Г.Л. Осокіна розуміє право на пред'явлення позову, тобто право на звернення до суду з вимогою про захист. Право на позов в процесуальному смислі – це право на процес незалежно від його результату. Тоді як від правом на позов в матеріальному смислі розуміється право на задоволення позову, тобто право на отримання судового захисту. Право на позов в матеріальному смислі – це право на позитивний результат судового процесу [46, с. 456]. Безперечно як право на позов так і право на оскарження судового рішення суду першої інстанції (право на скаргу) належать до механізму реалізації захисту прав людини.

На відміну від вищенаведених підходів В.В. Комаров право на оскарження судових рішень визначає як похідне від права на звернення до суду за захистом. Останнє, у свою чергу, як відзначає вчений, складається з : а) можливості звернення до суду першої інстанції за захистом і б) звернення до суду контролюючої інстанції із скаргою на рішення суду першої інстанції у випадку незадоволення заінтересованою особою останнім [27, с. 824].

Дещо схожої точки зору дотримується Ю. Лобода, який вважає, що право на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень є невід'ємним елементом права на звернення до суду, оскільки саме можливість апеляційного та касаційного оскарження судових рішень як конституційна засада судочинства є однією з ознак, які його характеризують та відмежовують від інших видів юрисдикційної діяльності [47].

На думку Г.В. Корчевного, право на оскарження судових рішень – це суб'єктивне право, тобто міра можливої поведінки особи, що передбачена чинним процесуальним законодавством. При цьому під правом на оскарження судових рішень вчений розуміє передбачену процесуальним законодавством міру можливої поведінки особи щодо оскарження винесеного судом рішення як до так і після його вступу в законну силу

(апеляційне, касаційне оскарження та оскарження у зв'язку з виключними обставинами)[48, с. 25].

П.І. Шевчук, В.В. Кривенко право на апеляційне оскарження судових рішень визначають як право на порушення функціональної діяльності суду апеляційної інстанції з перевірки законності і обґрунтованості рішень суду першої інстанції [49, с. 7]. В.І. Дрішлюк під правом апеляційного оскарження розуміє передбачену цивільним процесуальним законодавством можливість для певних суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин оскаржити в апеляційному порядку судове рішення або ухвалу повністю або частково в передбачений для цього строк [45, с. 834].

Р.М. Мінченко право на апеляційне оскарження визначає як одну із гарантій права на судовий захист, що полягає в наданні можливості особам, які незадоволені рішенням суду, оскаржити його в суд вищої інстанції [50, с. 65]. Право на касаційне оскарження, на думку вченої, це гарантована державою можливість сторонам та іншим особам, які брали участь у справі, а також особам, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, звернутися до суду касаційної інстанції з метою перевірки законності рішень суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, рішення і ухвали апеляційного суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду, що набрали законної сили [51, с. 36].

Звернення до апеляційного суду зі скаргою, на думку Г.О. Світличної, є одностороннім волевиявленням уповноваженого суб'єкту, спрямоване на відкриття апеляційного провадження з метою перевірки законності і обґрунтованості рішення (ухвали) суду першої інстанції, захисту прав і інтересів шляхом повторного розгляду справи [42].

При дослідженні дискусійних питань визначення правової природи права на оскарження судових рішень доречним є звернення до позицій Конституційного Суду України, який відповідно до ст. 1 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16.10.1996 р. [52] є єдиним органом

конституційної юрисдикції в Україні, рішення якого згідно зі ст. 69 зазначеного закону є обов'язковими для виконання. Так, Конституційний суд України у рішенні від 30.01.2003 р. № 3-рп/2003 (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) [53] у п. 9 визнав, що правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах. Право на судовий захист, як зазначено у рішенні суду, є одним з конституційних прав.

Відповідно до п. 5 рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м'якого покарання) [54] право на судовий захист передбачає можливість звернення усіх учасників судового провадження до судів апеляційної та касаційної інстанцій.

У свою чергу, можливість оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій, згідно з абз. 3 п. п. 3.1. п. 3 рішення Конституційного суду України від 11.12.2007 р. № 11-рп/2007 [55], є реалізацією права особи на судовий захист. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина, що підтверджується також рішенням Конституційного Суду України від 27.01.2010 р. № 3-рп/2010 (справа про апеляційне оскарження ухвал суду) [56]. У абз. 4 п.п. 3.1. п. 3 зазначеного рішення право на апеляційне оскарження судових рішень визначено складовою права кожного на звернення до суду.

Згідно з абз. 3 п. п. 2.1. п. 2 рішення Конституційного суду України від 28.04.2010 р. № 12-рп/2010 (справа про забезпечення апеляційного оскарження ухвал суду) [57] апеляційне оскарження судових рішень зазначено як складова права кожного на судовий захист, оскільки перегляд

таких рішень в апеляційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина.

Основний Закон держави, гарантуючи кожному захист прав і свобод у судовому порядку відповідно до ч. 1 ст. 55, визнавши забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду одним із основних засад судочинства згідно з п. 8 ч. 3 ст. 129, тим самим підтвердив конституційну сутність права на оскарження судового рішення, ухваленого судом першої інстанції. Право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення, ухваленого судом першої інстанції, як таке, що належить до основних конституційних прав, має загальний характер, є невідчужуваним та непорушним. Разом з тим, передумови виникнення, умови та порядок реалізації зазначеного права знаходяться у площині цивільного процесуального права, тобто з моменту своєї реалізації право на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, у апеляційному та касаційному порядку трансформується у суб'єктивне цивільне процесуальне право.

Зміст права на оскарження судових рішень суду першої інстанції (права на скаргу) як і будь-якого іншого самостійного суб'єктивного права можливо визначити через сукупність певних правомочностей (можливостей) його суб'єкта.

У сучасній правовій доктрині є декілька підходів щодо визначення структури суб'єктивного права. М.С. Строгович у структурі суб'єктивного права особи вбачав: можливість користуватися певним соціальним благом; можливість здійснювати певні дії і вимагати відповідних дій від інших осіб; свободу поведінки, встановлену нормою права [58, с. 15].

На думку В.П. Грибанова, право на звернення до компетентних органів за захистом порушеного права пов'язано з суб'єктивним матеріальним правом, принаймні, в двох відносинах: по-перше, воно виникає лише з порушенням суб'єктивного цивільного права чи його оспорюванням іншими

особами; по-друге, характер самої вимоги про захист права визначається характером порушеного чи оспорюваного матеріального права, зміст і призначення якого, в основному визначає і спосіб його захисту [59, с. 106].

Банніков Г.М., досліджуючи структуру суб'єктивного права на судовий захист, вказує на сукупність наступних правомочностей суб'єкта: 1) право-поведінку – можливість певної поведінки сторони, при чому гарантованої поведінки. Воно проявляється, до прикладу, у праві громадянина звертися до суду за захистом своїх порушених чи оспорюваних прав і свобод; 2) право-вимога – можливість вимагати відповідної поведінки від інших осіб. Дане право знаходить свій вияв, зокрема, у праві на справедливий розгляд справи на підставі норм матеріального і процесуального права; 3) право-домагання – можливість у випадку необхідності вдатися до заходів державного примусу. До прикладу, це може бути право на отримання кінцевого результату у вигляді підсумкового законного і обґрунтованого судового акту; 4) право-користування – співвідносне з матеріальним змістом обсягу поведінки уповноваженого суб'єкту право на виконання рішення суду у дійсності, можливість користуватися певним соціальним благом [60, с. 13-14].

При всіх суперечностях у питанні про структуру суб'єктивного права ніхто не заперечує, що до його складу входять можливість позитивної поведінки самого носія права і можливість уповноваженого вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи. Звідси випливає, що суб'єктивне право, що виступає засобом задоволення законних інтересів уповноваженої особи, повинно складатись з правомочностей двох видів: правомочності носія права на власні позитивні дії і правомочності носія права вимагати відомої поведінки від зобов'язаної особи [32, с. 20]. У доповнення до зазначеного наведемо точку зору С.В. Ківалова, який зазначає, що для порушення справи недостатньо мати право на власні дії, оскільки дії суду – це дії у відповідь

[34, с. 9]. Якщо суб'єктивному праву на судовий захист кореспондує вся судова система, то праву на скаргу – діяльність вищестоящого суду [41, с. 2].

За викладених обставин пропонуємо право на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, розглядати як гарантовану Конституцією України можливість сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, а також осіб, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, у порядку, визначеному нормами цивільного процесуального законодавства, звернутися до суду вищої інстанції з метою забезпечення усунення суддівської помилки і реального виконання судового акту.

Відповідно, зміст права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, включатиме: 1. а) можливість звернення до суду апеляційної інстанції зі скаргою на судові рішення суду першої інстанції, що не набрали законної сили, щодо їх перевірки на предмет законності та обґрунтованості; б) можливість звернення до суду касаційної інстанції зі скаргою на судові рішення суду першої інстанції, що набрали законної сили, щодо їх перевірки на предмет законності; 2. Право на отримання судового захисту за результатами розгляду скарги у судах апеляційної та касаційної інстанцій, забезпечене процесуальним обов'язком судів вищої інстанції використати передбачені процесуальним законом можливості для встановлення та усунення суддівської помилки, допущеної судом першої інстанції, та забезпечення реального виконання судового акту.

1.2. Місце і роль перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, у механізмі цивільного судочинства

Ефективність перегляду судових рішень багато в чому залежить від інстанційної побудови всередині судової системи, а її значення передбачає можливість послідовного переходу справи від суду нижчої інстанції до

вищестоящого суду [61, с. 47]. У свою чергу, побудова судової системи обумовлюється різноманітними суспільними чинниками (історичними, культурними, ментальними, економічними), а також особливостями правової системи країни [62, с. 20].

Структурована система судів і види судового провадження, встановлені державою, згідно з п. 3.2. мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 09.09.2010 р. № 19-рп/2010 [63] визнані одним із механізмів, що створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод, є структурована система судів і види судового провадження, встановлені державою.

Сучасна система судів загальної юрисдикції, відповідно до ч. 1 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Однак на конституційному рівні (ч. 1 ст. 125 Конституції України) інстанційність, на відміну від територіальності та спеціалізації, як принцип побудови системи судів загальної юрисдикції прямо не визначено. За правовою позицією Конституційного суду України, що відображена у Рішенні від 12.07.2011 року № 9-рп/2011 (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції) [64], у ст. 125 Конституції України передбачено не тільки принципи територіальності і спеціалізації, але й принцип інстанційності щодо побудови системи судів загальної юрисдикції (абзац 8 підпункту 3.2. пункту 3). З огляду на зазначене Конституційний Суд України наголошує, що під принципом інстанційності слід розуміти таку організацію судової системи, яка забезпечує право на перегляд рішення суду нижчої інстанції судом вищої.

На думку О. Пасенюка інстанційність як принцип організації судової системи випливає із принципу верховенства права, а саме з такої вимоги, як необхідність обмеження владної сваволі [65, с.14-15].

Р.М. Мінченко вважає, що принцип інстанційності полягає в тому, що цивільний процес розподіляється на провадження щодо розгляду цивільних справ судами чотирьох судових інстанцій: місцевим судом, судом апеляційної інстанції, Вищим спеціалізованим судом з розгляду цивільних і кримінальних справ і Верховним Судом України [51, с. 36].

Відповідно, інстанційність характеризує систему взаємовідносин всередині судової організації. Судові системи є багаторівневими, мають «вертикальну» організаційну структуру, отже, характеризуючи судову установу, необхідно визначити її місце в ієрархії – інстанцію, а також форми і способи взаємовідносин одних інстанцій з іншими [66, с. 22]. Під інстанцією прийнято розуміти суд (чи його структурний підрозділ), що виконує ту чи іншу функцію, що пов’язана з розглядом справ і характеризується особливими процесуальним порядком відкриття провадження, розгляду справи, предметом розгляду, складом суддів та підсумковим процесуальним актом [34, с. 15].

Ієрархічне розташування судових інстанцій визначає повноваження окремо взятого суду при розгляді конкретної справи, позначаючи при цьому самостійну стадію в судочинстві, через яку може проходити конкретна справа в різних судах (інстанціях) [67, с. 23]. Закріплення тої чи іншої процесуальної функції за судовою ланкою відповідного рівня є гарантією того, що ця функція буде виконуватися належно. Рівень кваліфікації суддів такої судової ланки забезпечуватиме достатній ступінь її інституційної спроможності, а відтак, і ефективність судового захисту [65, с. 15].

Визначальними елементами системи судів загальної юрисдикції є судові органи, які згідно з ч. 3 ст. 124 Конституції України, уповноважені здійснювати правосуддя. Конституційний Суд України у своєму рішенні від 11 грудня 2003 року № 20-рп/2003 (справа про Касаційний суд України) [68] визнав, що побудова системи судів загальної юрисдикції узгоджується зі

стадіями судочинства, відповідними формами провадження (зокрема, в апеляційній і касаційній інстанціях) (абзац 4 підпункт 4.2 п. 4).

Для забезпечення справедливого та неупередженого розгляду справ у розумні строки, встановлені законом, в Україні діють суди першої, апеляційної, касаційної інстанцій і Верховний Суд України. Місцеві, апеляційні, вищі спеціалізовані суди та Верховний Суд України, відповідно до ч. 2 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», складають систему судів загальної юрисдикції.

Початковим моментом вирішення спору у судовому порядку є його розгляд судом першої інстанції. Так як перевірка судових актів як засіб судового захисту, як слушно відзначається у правовій доктрині, не може існувати сама по собі, поза зв'язком з діяльністю суду першої інстанції, що розглядає і вирішує цивільні справи [69, с. 16].

Судом першої інстанції, що розглядає справи, віднесені процесуальним законом до його підсудності, є місцевий суд. Місцеві суди, у свою чергу, згідно з процесуальним законодавством, поділяються на загальні, господарські та адміністративні. Ч. 1 ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» місцевими загальними судами визначає районні, міжрайонні, районні у містах, міські та міськрайонні суди. Місцеві загальні суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення у випадках та порядку, передбачених процесуальним законом.

Компетенція судів щодо розгляду цивільних справ визначена у ст. 15 ЦПК України, відповідно до положень якої суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин; інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

Будь-яка сучасна судова система світу є ефективною та дієвою виключно за умови наявності розвинутого інституту перевірки судових рішень, який вважається однією з важливих засад у сфері правосуддя та гарантує забезпечення законності й правопорядку в державі [70, с. 137]. Класична теорія перевірки судових рішень, яка лежить в основі побудови судових інстанцій в Україні, доводить, що кожна заінтересована особа має право на перегляд її справи судом вищої інстанції [71, с. 171].

Національне законодавство, що регулює механізм оскарження судових рішень, використовує термін «перегляд» та «оскарження». Одним із основних засад судочинства, відповідно до п.8 ч. 3 ст. 129 Конституції України, визначено забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом. Ст. 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» гарантує учасникам судового процесу та іншим особам у випадках і порядку, встановлених процесуальним законом, право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення, а також на перегляд справи Верховним Судом України. Аналогічні положення відображені у ст. 13 ЦПК України. Процесуальний порядок перегляду судових рішень регламентується нормами Розділу V за назвою «Перегляд судових рішень», що включає, відповідно, апеляційне провадження (глава 1), касаційне провадження (глава 2), перегляд судових рішень Верховним Судом України (глава 3), провадження у зв'язку з ново виявленими обставинами (глава 4). При цьому легального визначення поняття оскарження та перегляду процесуальні норми не містять.

У наукових дослідженнях, окрім вищезазначених правових категорій, набули широкого вжитку такі терміни як «перевірка», «контроль». Здебільшого вченими-процесуалістами перегляд та перевірка вживаються як синонімічні, відповідно, ототожнюються. О.В. Дем'янова перегляд ухвали визначає як дії суб'єктів цивільного процесу, спрямовані на усунення недоліків ухвали шляхом перевірки внаслідок оскарження відповідності її

встановленим вимогам [72, с. 18]. Т.М. Карнаух визначає перегляд судових рішень як перевірку рішення суду інстанції нижчого рівня [73, с. 77]. С.П. Штелик вважає, що класична теорія перевірки судових рішень, яка лежить в основі побудови судових інстанцій в Україні, доводить, що кожна заінтересована особа має право на перегляд її справи судом вищої інстанції [71, с. 171].

І.В. Андронов, за аналізом процесуальним норм дійшов висновку, що цивільним процесуальним законодавством України передбачена інстанційна система перевірки судових рішень, тобто правосудність рішення, ухваленого одним судом, перевіряє інший суд, вищої судової інстанції по відношенню до того суду, який це рішення ухвалив [74, с. 110].

У свою чергу контроль, як зазначає М.О. Орлов, представляє собою перевірку і оцінку результатів діяльності певних суб'єктів. Відповідно, судовий контроль – діяльність, пов'язана з перевіркою законності і обґрунтованості ухвалених судових актів, що здійснюється як вищими судовими інстанціями так і судом, який ухвалив судовий акт. В останньому випадку таку діяльність можна визначити як самоконтроль [75, с. 68].

На відміну від вищезазначених наукових підходів О.О. Борисова звертає увагу на необхідність розмежування проваджень з перевірки судових актів та з їх перегляду. При цьому під перевіркою судових актів вчена розуміє ініційовану особами, які беруть участь у справі, діяльність судів вищих інстанцій, що здійснюється без поновлення провадження у справі, у передбаченому процесуальним законом порядку, спрямовану на забезпечення законності і обґрунтованості судових актів. Тоді як перегляд судових актів визначає як ініційовану зазначеними в законі особами діяльність суду, що ухвалив оспорюваний судовий акт, спрямовану на скасування судового акту внаслідок встановлення обставин, що мають значення для справи, і засвідчують про незаконність та необґрунтованість судового акту, з наступним поновленням провадження у справі і з

ухваленням нового судового акту [69, с. 19, 21]. Що стосується безпосередньо перегляду судових актів, то у даному випадку фактично йдеться про перегляд справи у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Більш переконливою вбачається позиція К.В. Гусарова, згідно з якою перегляд судових рішень судами контролюючих інстанцій є основною формою реалізації контрольної функції органів судової влади [76, с. 40, 340]. А така правова категорія як перевірка виступатиме щодо інших як поняття родове.

Щодо сутності таких понять як право на оскарження судових рішень та право на перегляд судових рішень, то на думку О.В. Дем'янової оскарження є юридичним фактом, який є підставою для виникнення відносин між судом відповідної інстанції та скаржником з приводу перевірки ухвали [72, с. 18]. С.П. Штелик зауважує, що право на оскарження є за своїм змістом правом на подачу скарги до суду вищої інстанції, а право на перегляд судового рішення – правом на повторний розгляд справи судом вищої інстанції. При цьому вчена відмічає їх тісний взаємозв'язок, оскільки перше поняття виступає як передумова другого [77, с. 123].

Діяльність суду із захисту прав і законних інтересів громадян – це правосуддя, яке здійснюється судом шляхом розгляду і вирішення справи, а також застосування в разі необхідності передбачених законом заходів примусу [78, с. 648].

Правосуддя у цивільних справах здійснюється у визначеній законом процесуальній формі. Відповідно, перегляд судових актів судами вищих інстанцій реалізується лише у процесуальній формі і є діяльністю з відправлення правосуддя. Цивільна процесуальна форма – послідовний, визначений нормами цивільного процесуального права порядок розгляду та вирішення цивільної справи, що включає певну систему гарантій [79, с. 22].

Ознакою процесуальної форми є наявність процесуальних стадій, що становлять цивільне судочинство. Розгляд цивільних справ відбувається

поетапно, послідовно проходячи через різні процесуальні стадії. Стадія цивільного процесу – це сукупність процесуальних дій, поєднаних спільною найближчою процесуальною метою [45, с. 9] тоді як судова інстанція – це щабель у системі пов'язаних між собою судових органів нижчого і вищого рівня, що визначаються структурою судочинства [80, с. 14].

Традиційно у науці цивільного процесуального права стадіями цивільного процесу визначаються наступні: 1) відкриття провадження у справі, в рамках якої виникають цивільні процесуальні правовідносини між судом та заінтересованою особою, яка звернулася до суду за захистом суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу; 2) провадження у справі до судового розгляду, у ході якого здійснюються процесуальні дії щодо підготовки справи до судового розгляду; 3) судовий розгляд справи як центральна стадія цивільного процесу, під час якої відбувається розгляд та вирішення цивільної справи по суті; 4) перегляд судових рішень в апеляційному порядку як стадія перевірки судом апеляційної інстанції законності та обґрунтованості рішень, ухвал та судових наказів суду першої інстанції, що не набрали законної сили; 5) перегляд судових рішень в касаційному порядку як стадія перевірки судом касаційної інстанції законності рішень та ухвал судів першої та апеляційної інстанцій, що вступили в законну силу; 6) перегляд судових рішень за цивільними справами Верховним Судом України як стадія перевірки Верховним судом України судових рішень у цивільних справах з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, а також у разі встановлення міжнародною установою судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом; 7) перегляд судових рішень у зв'язку з ново виявленими обставинами як стадія перевірки рішень або ухвал суду, якими закінчено розгляд справи, що

набрали законної сили, а також судових наказів у зв'язку з встановленням істотних для справи обставин, що об'єктивно існували на момент розгляду справи, але не були і не могли бути відомі заявнику, а також суду, на час розгляду такої справи.

Водночас, окремі вчені відзначають недоцільність визначення перегляду у апеляційному та касаційному порядку як стадій цивільного процесу оскільки ці два види перегляду побудовані як стадії, що послідовно змінюють одна одну [81, с. 223, 257].

Наявність у системі принципів цивільного процесуального права принципу забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, як справедливо відзначає В.А. Кройтор, позитивно відображається на функціонуванні системи правосуддя в цілому, забезпечує дієвість інших засад судочинства, зокрема, законності судових рішень [82, с. 199].

Перевірка судових актів судами контролюючих інстанцій у цивільному судочинстві характеризується як дворівнева, тобто законодавчо регламентовано як перегляд судових рішень, що не набрали законної сили, так і судових актів, що набрали законної сили. У зв'язку з чим у доктрині цивільного процесуального права виділяють наступні форми перевірки законності та обґрунтованості судових рішень, що застосовуються для контролю за діяльністю судів та виправлення помилок, яких вони припустилися при розгляді конкретних справ: 1) перегляд судових рішень та ухвал, що не набрали законної сили (апеляційне провадження); 2) перегляд судових актів, які набрали законної сили (касаційне провадження) [27, с. 831].

Метою діяльності суду вищої інстанції, як справедливо зазначає Д. Луспеник, є доведення (встановлення) наявності чи відсутності суддівської помилки при ухваленні судового рішення [83, с. 27], а передбачена у ЦПК України система перегляду судових рішень спрямована на захист осіб, які беруть участь у справі, та інших заінтересованих осіб від таких суддівських

помилок і одночасно забезпечення кожному конституційну гарантію захисту своїх прав, свобод чи інтересів, яка має бути справедливою, компетентною, повною та ефективною [84].

Завданням перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, що є спільними як для апеляційного так і для касаційного провадження, відповідно до ст. 1 ЦПК України, є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, а метою – захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Відповідно, у цивільному судочинстві перегляд на предмет встановлення і усунення суддівської помилки у судових рішеннях, ухвалених судами першої інстанції, що не набрали законної сили, здійснюється в апеляційному порядку судом апеляційної інстанції. Суб'єктом суддівської помилки виступатиме суддя суду першої інстанції. Щодо перегляду судових рішень, ухвалених судом першої інстанції, - що набрали законної сили – в касаційному порядку, то потенційним суб'єктом суддівської помилки є суддя суду першої інстанції, колегія суддів суду апеляційної інстанції.

Істотними ознаками перегляду в апеляційному та касаційному порядку судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, є, зокрема: 1) здійснення діяльності з відправлення правосуддя; 2) правова регламентація процедури оскарження судових рішень, в тому числі і руху справи по стадіям в рамках здійснення перегляду судами вищих інстанцій; 3) самостійність мети та завдань судових органів вищих інстанцій з перегляду судового рішення; 4) наявність достатніх повноважень для встановлення та усунення суддівських помилок у судових рішеннях, ухвалених судами першої інстанції.

Основне завдання апеляційної інстанції полягає у тому, щоб здійснювати перевірку законності і обґрунтованості рішень і ухвал першої інстанції, що не набрали законної сили [85, с. 376].

Найбільш ефективним вбачається саме перегляд судових актів, ухвалених судами першої інстанції, що не набрали законної сили, що обумовлюється наступними обставинами: по-перше, судове рішення, що не набрало законної сили, не тягне за собою правових наслідків, відповідно виправлення судової помилки щодо такого рішення є більш доцільним та ефективним; по-друге, особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не беруть участь у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, мають рівні процесуальні права у питаннях ініціювання оскарження судового рішення першої інстанції в апеляційному порядку та безпосередньої участі у судовому процесі.

У системі судів загальної юрисдикції, у відповідності до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», діють апеляційні суди як суди апеляційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ, справ про адміністративні правопорушення. Ст. 291 ЦПК України передбачає, що апеляційною інстанцією у цивільних справах є судові палати у цивільних справах апеляційних загальних судів, у межах територіальної юрисдикції яких знаходиться місцевий суд, який ухвалив судове рішення, що оскаржується.

Крім апеляційних судів як судів апеляційної інстанції у системі судів загальної юрисдикції, відповідно до ч. 1 ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», діють вищі спеціалізовані суди як суди касаційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ. Згідно з ч. 1 ст. 323 ЦПК України касаційною інстанцією у цивільних справах є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, що був утворений у системі судів загальної юрисдикції з 1 жовтня 2010 року на виконання положень п. 23 ч. 1 ст. 106 Конституції України, ст. 19 та п. 1 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» відповідно з Указом Президента України від 12.08.2010 року «Про Вищий

спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ» [86].

У правовій доктрині касаційний перегляд судових рішень визначається в якості їх остаточної перевірки з метою забезпечення правильного застосування судами норм матеріального і процесуального права. Зазначений вид судового провадження в цивільному процесі розглядається як особливий [87, с. 108]. В.І. Тертишніков касаційний перегляд справи визначає як винятковий вид провадження, що відрізняється від «звичайного» апеляційного перегляду об'єктом перегляду, своєрідним порядком оскарження ухвал суду першої інстанції та апеляційних ухвал, строками оскарження та наявністю специфічних органів перегляду [81, с. 257].

Без сумніву, кожна особа, яка звернулась до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, має такий захист отримати як гарантований державою. Рішення суду повинно бути законним і обґрунтованим. Чинне цивільне процесуальне право, висока професійна підготовка суддів повинні забезпечити винесення законних і обґрунтованих судовий рішень і ухвал. Однак ні досконаліть процесуальних норм, ні досвід і кваліфікація суддів, що розглядають і вирішують цивільні справи, у повній мірі не гарантують від помилковості окремих судових рішень [88, с. 306].

Як і у будь-якій іншій практичній діяльності так і в діяльності суду з розгляду і вирішення цивільної справи суддівська помилка є можливою, а навіть іноді і неминучою. Лише судове рішення, що відповідає вимогам законності, обґрунтованості і справедливості та не містить суддівської помилки, сприятиме захисту та поновленню порушених прав. Невиконання загальних завдань судочинства не приводить до досягнення його кінцевої мети або значно перешкоджає її досягненню, а проявляється це у формі суддівської помилки [89].

Відповідно, у разі наявності у судовому рішенні суддівської помилки остання має бути усунена, в тому числі, і шляхом перегляду зазначеного судового рішення судами контролюючих інстанцій. Отже, форма перегляду існує щоб усунути допущені в минулому порушення єдиного процесуального порядку тобто її дія спрямована на захист процесуальної форми, частиною якої вона сама є [75, с. 51].

Ефективність захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів обумовлена вибором форми такого захисту, зокрема, форми перегляду судового рішення, ухваленого судом першої інстанції. Кожен повинен мати можливість здійснити свій вибір і використати для захисту своїх прав той спосіб, який буде оптимальним у кожній конкретній ситуації для вирішення спору і врегулювання конфлікту [90, с. 45].

Основними критеріями вибору учасниками процесу форми, у порядку якого здійснюватиметься оскарження судового рішення у судах вищої інстанції, є норми права, що регулюють процесуальні відносини, що виникають під час перегляду судових рішень; підстави та мета перегляду судових рішень; характер оскаржуваного судового акту та коло осіб – суб'єктів суддівської помилки, допущеної при ухваленні судового рішення.

Наряду з беззаперечним визнанням існування інстанційної системи перегляду судових рішень у правовій доктрині звертається увага на можливість позаінстанційного контролю або самоконтролю за судовим рішеннями тим судом, який дане рішення ухвалив. Одним із його видів визначається перегляд судового рішення у зв'язку з ново виявленими обставинами, що є окремою стадією судового процесу в рамках цивільного судочинства і має на меті перевірку законності та обґрунтованості судових рішень, що набрали законної сили, у зв'язку з відкриттям ново виявлених обставин [74, с. 110-111].

Нововиявлені обставини, відповідно до п. 3 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних

справ «Про застосування цивільного процесуального законодавства при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами» від 30.03.2012 року [91], визначені як юридичні факти, які мають істотне значення для розгляду справи та існували на час розгляду справи, але не були і не могли бути відомі заявнику, а також обставини, які виникли після набрання судовим рішенням законної сили та віднесені законом до нововиявлених обставин (ч.2. ст. 361 ЦПК).

Необхідними умовами нововиявлених обставин, визначених п .п. 1, 2 ч. 2 ст. 361 ЦПК України, є те, що вони існували на час розгляду справи; ці обставини не могли бути відомі заявникові на час розгляду справи; вони входять до предмета доказування у справі та можуть вплинути на висновки суду про права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі. Для визначених п. п. 3, 4 ч. 2 ст. 361 ЦПК України нововиявлених обставин необхідними умовами є те, що вони існували на час розгляду справи, але підстави виникли після ухвалення рішення у справі (зокрема, шляхом скасування судового рішення, яке стало підставою для його ухвалення), спростовують обставини, встановлені судом на час розгляду справи, та мають важливе значення для її розгляду.

Відповідно до ч. 1 ст. 361 ЦПК України у зв'язку з ново виявленими обставинами можуть бути переглянуті рішення або ухвала суду, якими закінчено розгляд справи, що набрали законної сили, а також судовий наказ. У зв'язку із цим такому перегляду підлягають рішення суду першої інстанції (у тому числі заочне або додаткове рішення), ухвалене за будь-яким видом судового провадження, що набрало законної сили, а також рішення суду апеляційної чи касаційної інстанції, якими рішення було змінено або ухвалено нове рішення.

Цивільне процесуальне законодавство визначає провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами окремою главою 4, що міститься у розділі V за назвою «Перегляд судових рішень». Тоді як нормами Господарського

процесуального кодексу України [92] перегляд рішення, ухвали, постанови господарського суду за нововиявленими обставинами визначено в окремому самостійному розділі за аналогічною назвою.

Однією з ознак позаінстанційного контролю є те, що допущені судові помилки підлягають усуненню тим же судом, який їх допустив. Зокрема, ч. 1 ст. 363 ЦПК України закріплює правило, згідно з яким рішення, ухвала суду чи судовий наказ переглядаються у зв'язку з ново виявленими обставинами судом, який ухвалив рішення, постановив ухвалу або видав судовий наказ. У правовій доктрині висловлюється точка зору про недопустимість того, щоб діяльність, що за рівнем складності схожа з переглядом, що здійснюється вищими судовими органами, здійснювали (як правило) судді нижчої ланки. У зв'язку з чим пропонується перегляд судових актів за нововиявленими обставинами як самостійний інститут скасувати. У рамках єдиного інституту перегляду судових актів, що набули чинності, в якості однієї з підстав до перегляду необхідно передбачити виявлення істотних для справи обставин, що не були і не могли бути відомими ні заявнику, ні суду [93, с. 9, 33].

Безумовно, зазначені аргументи у значній мірі є обґрунтованими, заслуговують на увагу і не випадково ці проблеми досліджуються, в тому числі, на рівні докторських дисертацій. Знову ж таки, не можна не погодитись і з тим, що у судовій практиці нерідко мають місце зловживання, коли провадження у справі за нововиявленими обставинами використовується заінтересованими особами для того, щоб переглянути рішення суду ще раз і отримати бажаний результат, а суди, відповідно, для того, щоб приховати власні помилки.

Г.П. Тимченко звертає увагу на те, що сучасний порядок судочинства в рамках перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами багато в чому успадкував те, що було передбачено законодавством другої половини XIX ст. [94, с. 313].

Сучасна законодавча концепція, відображена у нормах ЦПК України, структура зазначеного процесуального закону дають можливість дійти висновку про самостійне значення перегляду справи у зв'язку з ново виявленими обставинами у системі перегляду судових актів, що є позаінстанційним, процедура якого однак все ж таки потребує подальшої детальної аргументації. Підтвердженням зазначеного слугуватиме і позиція Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, відображена у п. 1 постанови «Про застосування цивільного процесуального законодавства при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами», згідно з якою передбачений главою 4 розділу V ЦПК перегляд судових рішень, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими обставинами є самостійною стадією цивільного процесу, в якому судом перевіряється наявність чи відсутність правових підстав для цього – юридичних фактів, які існували на час розгляду справи, але не були і не могли бути відомі заявнику, хоча їх подання до суду могло потягти ухвалення іншого за змістом судового рішення.

Окремою стадією цивільного процесу є перегляд судових рішень Верховним Судом України. У системі судів загальної юрисдикції Верховний Суд України, відповідно до ч. 2 ст. 125 ЦПК України, є найвищим судовим органом, що здійснює правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом. Згідно зі ст. 355 ЦПК України Верховний Суд України переглядає справи з підстав: 1) неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах; 2) неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм процесуального права – при оскарженні судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі або яке прийнято з порушенням правил підсудності або встановленої законом компетенції судів щодо розгляду цивільних справ; 3) встановлення міжнародною судовою

установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом; 4) невідповідності судового рішення суду касаційної інстанції викладеному у постанові Верховного Суду України висновку щодо застосування у подібних правовідносинах норм матеріального права.

Л. Лічман, справедливо відзначаючи ключову роль Верховного Суду України в забезпеченні захисту прав і свобод людини на національному рівні, звертає увагу на те, що завдання даного суду принципово відрізняються від функцій судів нижчого рівня, оскільки його роль не зводиться лише до здійснення судочинства: він є вищим судовим органом , який забезпечує ефективність національної правової системи і дію принципу верховенства права [95, с. 92].

Враховуючи те, що ефективні процедури оскарження відповідають інтересам усіх сторін у судовому розгляді і відправленні правосуддя, а неефективні та неналежні процедури і зловживання сторонами правом на скаргу слугують причиною невиправданих затримок і можуть підірвати довіру до системи правосуддя, Комітет Міністрів держав-членів Ради Європи оптимальну модель інстанційного устрою вбачає у трьохрівневій системі, сутність якої викладена у Рекомендації № R (95) 5 щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних і торгових справах [96].

О. Ткачук, Д. Луспеник, за результатами аналізу змісту зазначених рекомендацій, дійшли висновку, що питання судового спору повинні визначатись на рівні суду першої інстанції, який і розглядає всі подані факти і докази. Разом із тим повинна існувати можливість контролю за будь-яким його рішенням зі сторони вищестоящого суду (апеляційна інстанція). Суд третьої інстанції у зазначеній Рекомендації визначається як суд, який розвиває право, сприяє однаковому тлумаченню закону. При цьому звернення до суду третьої інстанції розглядається як виняток, який

дозволяється не у всіх справах, а лише у тих, які заслуговують третього судового розгляду, за умови, що такі справи вже «пройшли» розгляд у судах попередніх інстанцій [84].

Особливістю перегляду рішень Верховним Судом України у цивільному судочинстві, як слушно відзначається у правовій доктрині, є те, що при перегляді справи вказаний судовий орган не перевіряє дотримання вимог законності та обґрунтованості судового рішення, оскільки це є компетенцією судів апеляційної та касаційної інстанції. Метою ж даного виду провадження у цивільному судочинстві є дотримання Україною вимог єдності судової практики та міжнародних зобов'язань держави [27, с. 916, 917].

Вбачається, що сучасна система побудови судів загальної юрисдикції, відображена у нормах Конституції України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та у положеннях ЦПК України, засвідчує про забезпечення послідовного переходу справи від суду нижчої інстанції до суду вищої інстанції, підвищення гарантій судового захисту прав та законних інтересів громадян.

1.3. Сучасний стан та перспективи розвитку правового регулювання перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції

Найважливішими чинниками періоду реформування судової системи в Україні стало запровадження інституту апеляційного оскарження та оновлення інституту касаційного оскарження у цивільному судочинстві. Загалом, інтенсивний пошук оптимальних форм перегляду судових рішень , які б гарантували ефективність правосуддя та захист прав людини, триває у процесуальному законодавстві та в юридичній літературі з кінця XX ст. [27, с. 914].

Початок сучасної судово-правової реформи, якою передбачено реформування інституту перегляду судових рішень в Україні, у літературі закономірно пов'язується з прийняттям Декларації про державний суверенітет України [97] і Акту проголошення її незалежності [98]. До цих історичних подій всі судові органи республіки входили до єдиної загальносоюзної системи юстиції колишнього СРСР, яка не передбачала можливості перегляду судових рішень в апеляційному порядку [99, с. 66].

Власне існування у цивільному судочинстві держави інститут апеляційного оскарження припинив у зв'язку з прийняттям Радою Народних Комісарів Декрету про суд № 1 від 24.11.1917 р. [100], згідно зі ст. 2 якого передбачалось, що рішення місцевих судів остаточні та оскарженню в апеляційному порядку не підлягають. Декрет про суд № 2, прийнятий 15.02.1918 р. Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів на розвиток і доповнення декрету № 1 [101], підтвердив скасування інституту апеляції, закріпивши у ст. 4 положення згідно з яким оскарження в апеляційному порядку скасовуються і допускається лише касація рішення.

Зникнення інституту апеляційного оскарження в цивільному процесі сучасними дослідниками пояснюється як наслідок того, що поряд із знищенням старої судової системи було знищено все дореволюційне судочинство, в тому числі цивільне, елементом якого була апеляція. Модель нового судочинства передбачала спрощення судової діяльності як результату встановлення нових суспільно-економічних відносин, і відкидала інститут апеляції як такий, що втратив своє значення [102, с. 135]. А за відсутності права на апеляційне оскарження, як слушно відзначав І. Бентам, суди, які б вони справедливі не були, примушували б тремтіти перед ними, а думка про їхнє остаточне рішення наводила б жах [103, с. 193].

К.Н. Анненков у свій час справедливо зауважував, що апеляційний спосіб оскарження судових рішень міг виникнути тільки тоді, коли

центральна державна влада встигла посилитися та зміцніти настільки, що мала достатньо сил і можливостей підкорити своєму контролю народний суд або навіть замінити його своїми установами, упорядкованими на основі ієрархічного підкорення, тобто на основі системи підкорення нижчих судів судам вищим [104, с. 323].

Що стосується касаційного оскарження радянської доби, то з перших днів виникнення радянської держави мало місце запровадження абсолютно нового порядку перегляду судових рішень, який докорінним чином відрізнявся від існуючої раніше системи перегляду судових рішень за законодавством Російської Імперії [105, с. 61]. Для радянського періоду розвитку процесуального законодавства було характерним ускладнення, а то й практична неможливість оскарження законного рішення радянського суду безпосередніми учасниками цивільного процесу. Аналіз цивільно-процесуального законодавства радянської доби засвідчив, що касаційне провадження відігравало зовсім іншу роль аніж касаційне провадження часів Російської Імперії чи періоду незалежної України.

Основами цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік від 08.12.1961 року [106] у ст. 44 проголошувалось право касаційного оскарження рішень усіх судів, крім рішень Верховного Суду СРСР і Верховних судів союзних республік. Процесуальний порядок касаційного розгляду справ регламентувався нормами ЦПК Української РСР від 18.07. 1963 р. [107]. Перед касаційним провадженням як однією із стадій цивільного процесу поставлені перш за все загальні для всього цивільного судочинства завдання, сформульовані у ст. 2 ЦПК УРСР, а саме охорона прав та законних інтересів фізичних, юридичних осіб, держави шляхом всебічного розгляду та вирішення цивільних справ у повній відповідності з чинним законодавством. Разом з цим зазначена стадія процесу мала свої специфічні цілі. Головна з них – перевірити законність та обґрунтованість рішень та ухвал, винесених

судом першої інстанції, і тим самим не допустити вступу в законну силу і виконання помилкових судових постанов.

Пленум Верховного суду СРСР у постанові за № 5 від 6 вересня 1979 р. «Про виконання судами постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 8 жовтня 1973 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ в касаційному порядку»» [108] відзначав, що суди касаційної інстанції повинні забезпечити своєчасне усунення суддівських помилок, єдиний напрям судової практики у точній відповідності з вимогами закону, маючи на увазі важливе значення цієї діяльності для виконання завдань радянського соціалістичного правосуддя щодо захисту прав та охоронюваних законом інтересів громадян та організацій.

За своєю сутністю, завданнями та значенням касаційне провадження за цивільно-процесуальним законодавством радянського періоду більш нагадувало апеляційне провадження за цивільно-процесуальним законодавством України чим власне касаційне.

Що стосується оскарження судових рішень судів, що набрали законної сили, то їх оскарження було можливим виключно в порядку судового нагляду за правилами ст. ст. 48-51 Основ цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік. Правом внесення протесту на рішення суду були наділені тільки посадові особи суду та прокуратури, без обмеження строку на внесення такого протесту, незалежно від того чи були зазначені особи учасниками процесу чи ні. Зокрема, ч. 1 ст. 49 Основ цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік передбачала, що рішення, які набули чинності, ухвали і постанови можуть бути переглянуті в порядку судового нагляду за протестами прокурорів, голів судів і їх заступників, яким це право надано законом.

У цивільно-процесуальному законодавстві України інститут судового нагляду в тому чи іншому вигляді функціонував до 2001 року. Щодо необхідності та можливості відновлення інституту судового нагляду на

теперішній час у теорії цивільного процесу єдності не досягнуто. Вважаємо, що відновлення провадження у порядку судового нагляду в рамках цивільного судочинства суперечило б не тільки основним організаційним принципам загального судочинства як то принципи спеціалізації, інстанційності, але й базовим сутнісним принципам цивільного процесу, якими є принцип дизпозитиавності, змагальності, процесуальної рівності учасників цивільно-процесуальних відносин, незворотності судового рішення та інших.

У цілому, становлення судової системи в радянській Україні відбувалося на основі ідеологічних постулатів комуністичної партії, відповідно до яких суди повинні були проводити в життя партійну політику [109, с. 8]. Відповідно, цивільне процесуальне законодавство Союзу РСР було неспроможним належним чином забезпечити оскарження судових актів вищими судовими інстанціями, чим ставило під сумнів реальність виконання поставлених перед цивільним судочинством завдань, спрямованих на забезпечення охорони прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб, держави шляхом всебічного розгляду і вирішення цивільних справ.

Якісно новий виток свого розвитку процедура перегляду судових рішень отримала внаслідок проголошення Україною незалежності. Проголошуючи державний суверенітет України розділом Ш Декларації про державний суверенітет України закріплювався принцип розподілу державної влади в республіці на законодавчу, виконавчу та судову, що без сумніву стало передумовою для формування та удосконалення національної судової системи, в тому числі і у цивільному судочинстві.

Значною подією на шляху удосконалення та розвитку судової системи, підвищення ефективності перегляду судових рішень стало прийняття Верховною Радою України 28 квітня 1992 року постанови «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні» [110], що «…започаткувала судову реформу та відіграла важливу роль у становленні в Україні незалежної

судової гілки влади в рамках системи поділу влади в демократичному суспільстві» [111, с. 4]. Основними принципами реформування судової системи України мало стати створення такої моделі судочинства, яка б максимально гарантувала реалізацію права особи на судовий захист, рівність громадян перед законом та судом, та створення реальних умов для запровадження дійсно змагального і диспозитивного судового процесу і можливості реалізації права на перегляд судового рішення в апеляційному та касаційному порядку. Тобто вперше було поставлено питання про необхідність відновлення інституту апеляційного оскарження і тим самим надання касаційному провадженню зовсім іншого змісту, замість того чим був наповнений інститут касації в радянському процесуальному законодавстві.

Окрім зазначеного варто відзначити і те, що очікуваним наслідком здобуття Україною незалежності стало проголошення стратегічного курсу на інтеграцію до Європейського Союзу. Підтверджуючи відданість ідеалам та принципам, які є спільним надбанням європейських народів, у 1995 році Україна приєдналась до Статуту Ради Європи [112], що, у свою чергу, викликало необхідність приведення національної правової і судової системи параметрам країн Центральної і Західної Європи. Визначальною подією на шляху забезпечення права на справедливий суд, в тому числі, і реалізації права на апеляційне та касаційне оскарження, стала ратифікація Верховною Радою України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., підписана від імені України 09.11.1995 року.

Одним із основних напрямів інтеграційного процесу, відповідно до абз. 1, 2 п. 1 розділу 1 Указу Президента України «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» від 11.06.1998 року [113], визначено адаптацію законодавства України до законодавства ЄС, що передбачає реформування її правової системи та поступове приведення у відповідність із європейськими стандартами. 14.09.2000 року Указом

Президента України схвалено Програму інтеграції України до Європейського Союзу [114], серед пріоритетних завдань якої визначено реформування органів судової влади, а головним завданням для України у сфері здійснення правосуддя – забезпечення розвитку судової системи, яка б сприяла досягненню стабільності у суспільстві, гарантувала верховенство права та права людини. Зазначені зміни, обумовлені інтеграційним курсом держави, не залишилось осторонь і у цивільному судочинстві.

Прийнята 28.06.1996 р. Конституція України у ст. 125 закріпила територіальність і спеціалізацію як принципи побудови системи судів загальної юрисдикції в Україні, а п. 8 ч. 3 ст. 129 визначила забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення, крім випадків, встановлених законом, однією з основних засад судочинства.

Варто погодитись з позицією А. Осетинського, що саме європейський вектор зумовив запровадження у Конституції України нових порядків перегляду судових рішень – апеляційного та касаційного [115, с. 27]. Однак, разом з тим у правовій доктрині відзначається, що до 2001 року в цивільному судочинстві принцип забезпечення апеляційного та касаційного провадження мав суто декларативний характер, оскільки не отримав реалізацію в нормах ЦПК України [82, с. 198].

Відповідно, наступним визначальним кроком у процесі реформування інституту апеляційного та касаційного провадження стало прийняття 21.06.2001 р. законів України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України»» [116], «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України» [117], у результаті прийняття яких Закон України «Про судоустрій України» від 05.06.1981 р. [118], а також ЦПК України зазнали суттєвих змін з питань перегляду судових рішень, в тому числі і ухвалених судами першої інстанції. Зокрема, було скасовано норми, що регламентували провадження у порядку судового нагляду і запроваджувався інститут апеляційного провадження, а також інститут

касаційного провадження, наповнений новим змістом. У результаті запроваджених змін, відповідно до ст. 20 ЗУ «Про судоустрій України», систему судів загальної юрисдикції складали місцеві суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд України. Розділ ІІ зазначеного закону було доповнено главою 3-2 «Вищі спеціалізовані суди», нормами якого було визначено статус та склад вищих спеціалізованих судів. Із внесенням зазначених змін у чинне законодавство України створювалось правове поле для діяльності вищих спеціалізованих судів, у тому числі і в сфері цивільного судочинства, з одного боку, а з іншого – ці зміни стали логічним продовженням реалізації положень Конституції України та проведення судової реформи в Україні [119, с. 236].

Результатом прийняття ЗУ «Про внесення до Цивільного процесуального кодексу України» розділ IV ЦПК України було викладено у новій редакції, включено главу 40 «Апеляційне провадження» та главу 41 «Касаційне провадження». Відповідно до оновленої ст. 319 ЦПК України судом касаційної інстанції визначався Верховний Суд України. На думку В.А. Кройтора, цим законом принцип забезпечення апеляційного і касаційного оскарження рішення суду було втілено в життя [82, с. 198].

Запровадження інституту апеляції у цивільному процесі України, як слушно відзначає Є.А. Чернушенко, стало однією з найважливіших складових сучасної судово-правової реформи, яка здійснюється в умовах кардинального оновлення всіх сфер суспільного життя в Україні. При цьому умовами такого запровадження вчена визначає: проголошення державної незалежності, що поставило на порядок денний питання про проведення судово-правової реформи; подолання недоліків щодо невідповідності політико-правовим та соціально-економічним реаліям України системи охорони прав при перегляді судових рішень, успадкованих від Радянського Союзу, та необхідність створення системи правосуддя, що відповідає суті нової державності та засадам

демократичного розвитку; глибока криза всіх інституцій системи юстиції [120, с. 9].

У подальшому, 07.02.2002 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про судоустрій України» [121], згідно з п. 3 ч. 2 ст. 18 якого передбачалось утворення нового судового органу в судовій системі України – Касаційного суду України, на який покладаються повноваження щодо перегляду судових рішень за цивільними та кримінальними справами, що набули чинності. Зокрема, систему судів загальної юрисдикції, відповідно до ч. 2 ст. 18 зазначеного закону, становили: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди, Апеляційний суд України; 3) Касаційний суд України; 4) вищі спеціалізовані суди; 5) Верховний Суд України. Повноваження Касаційного суду України визначались відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 33 і полягали у розгляді зазначеним судом в касаційному порядку справ, віднесених до його підсудності, а також інших справ у випадках, визначених процесуальним законом. Підпунктом 5 пункту 3 розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення» передбачалось утворення Касаційного суду України у шестимісячний строк і здійснення повноваження щодо розгляду справ, віднесених до його підсудності процесуальним законом, з моменту, визначеного відповідним процесуальним законом. Однак, Конституційний Суд України своїм рішенням № 20-рп/2003 від 11.12.2003 р. (справа про Касаційний суд України) [68] положення ЗУ «Про судоустрій України» щодо утворення в системі судів загальної юрисдикції Касаційного суду України, його складу та повноважень визнав неконституційними. Відповідно, повноваження щодо касаційного перегляду судових рішень залишились за судовою палатою у цивільних справах, що діяла у складі Верховного Суду України.

Наступним етапом в реформуванні інституту касації в цивільному процесі України стало прийняття 18 березня 2004 року нового ЦПК України, що мав принципове значення для правового регулювання здійснення

касаційного провадження у цивільному процесі України. Згідно зі ст. 323 даного кодексу передбачалось, що касаційною інстанцією у цивільних справах є суд, визначений ЗУ «Про судоустрій України» в якості суду касаційної інстанції у цих справах. Вищого спеціалізованого суду у сфері цивільного судочинства створено не було, законодавчі приписи щодо статусу Касаційного Суду України та його компетенції були визнані неконституційними. Відповідно, 22.02.2007 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ» [122], згідно з положеннями якого цивільні справи за касаційними скаргами на судові рішення і касаційні скарги, не розглянуті Верховним Судом України до 1 січня 2007 року, в тому числі за якими Верховним Судом України витребувано справи, передаються для розгляду і вирішення відповідно до глави 2 розділу V Цивільного процесуального кодексу до колегії суддів відповідних апеляційних судів, склад яких формується президіями цих судів. У свою чергу, цивільні справи за касаційними скаргами на судові рішення і касаційні скарги, подані до Верховного Суду України після 1 січня 2007 року, а також касаційні скарги, подані до Верховного Суду України до 1 січня 2007 року, за якими проведено попередній розгляд відповідно до статті 332 Цивільного процесуального кодексу України, розглядаються та вирішуються Судовою палатою у цивільних справах Верховного Суду України відповідно до глави 2 розділу V Цивільного процесуального кодексу України.

Однією з гарантій справедливого і ефективного судочинства є, безумовно, правильно організована система судів. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схвалена Указом Президента України від 10.05.2006 року [123], у положеннях розділу ІІІ закріпила, що система судів загальної юрисдикції повинна будуватись на принципах спеціалізації,

територіальності, інстанційності. Щодо останнього, то в указі відзначається, що суди мають бути організовані так, щоб забезпечити право на перегляд судового рішення у суді вищого рівня. Зокрема, інстанційна організація судів повинна забезпечити правосудність рішення. Особі має бути гарантовано право на перегляд її справи судом апеляційної інстанції з огляду на правильність установлення фактів і застосування права на всій території України, учасник судового процесу після апеляційного розгляду справи має бути наділений правом оскаржити судові рішення першої та апеляційної інстанцій до суду касаційної інстанції (відповідного вищого суду), крім випадків, установлених законом, щодо правильності застосування права.

Реформування національної судової системи з наступним прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 року, що став базовим у судовій реформі 2010 року, у правовій доктрині розцінюється фактично як продовження ідей, викладених у положеннях вищезазначеного указу, зокрема, у частині інстанційної побудови судів цивільної юрисдикції [124, с. 75]. У зв'язку з прийняттям зазначеного закону розпочав свою діяльність Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

З урахуванням історичного аспекту виникнення та розвитку апеляційного провадження Є.А. Чернушенко [99, с. 70] пропонує наступні основні етапи періодизації становлення інституту апеляційного оскарження в цивільному судочинстві України: перший етап – виникнення інституту оскарження судових рішень взагалі і інституту апеляційного оскарження судових рішень зокрема, що відображено у нормативних актах більш пізнього законодавства, а саме: в Судебниках 1497 р., 1550 р., Соборному Уложенні 1649 р., Литовських статутах 1529 р., 1566 р., 1588 р., Зводі законів «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. та інших, які передбачали можливість оскарження судових рішень в апеляційному

порядку; другий етап – закріплення інституту апеляції у Статуті цивільного судочинства 1864 р., в якому найбільш повно відтворена ідея розвитку цього правового інституту; третій етап – тимчасова дія інституту апеляції, який запроваджено нормативними актами Української Народної Республіки (1917-1918 р.р.); четвертий етап – запровадження інституту апеляції у сучасному цивільному процесі України.

У правовій доктрині пропонується виокремлювати періоди розвитку правового регулювання і касаційного провадження в цивільному процесі незалежної України. Зокрема, О.А. Тимошенко визначає: перший період – це початок 90-х років XX століття – початок XXI століття, який характеризувався існуванням системи касаційного оскарження рішень судів в цивільному процесі, що сформувалася ще за часів існування СРСР; другий період – з 2001 р. до середини 2010 р., який можливо охарактеризувати впровадженням апеляційного оскарження судових актів в цивільному процесі, що зумовило внесення відповідних змін в правове регулювання касаційного провадження та виокремлення його в якості особливого різновиду провадження в цивільному процесі та прийняттям ЦПК України; третій період – з середини 2010 р., який триває і на сьогодні та пов'язаний з проведенням судової реформи і прийняттям 07 липня 2010 р. Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [125, с. 7].

На сьогодні, забезпечення справедливого і доступного судочинства, відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. [126] визнано однією із основних засад політики у сфері розбудови державності.

Прийняття 7 липня 2010 року ЗУ «Про судоустрій і статус суддів в Україні» суттєво вплинуло на регулювання апеляційного провадження в цивільному судочинстві України. Проте суть апеляційного провадження залишилась незмінною [50, с. 65]. Але визначальним стало для процедури касаційного провадження з перегляду судових рішень у цивільних справах, оскільки не тільки кардинально змінило саму процедуру але й суттєво

вплинуло на подальше функціонування Верховного Суду України, його компетенцію та повноваження.

Виходячи зі змісту положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» стає зрозумілим, що Верховний Суд України більше не відіграє функції касаційної інстанції з перегляду будь-якої категорії справ.

Конституційний Суд України у своєму рішенні у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України, від 11.03.2010 року № 8-рп/2010 [127] встановив, що Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, а вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди. У свою чергу, відповідно до позиції суду, визначення у ч. 2 ст. 125 Конституції України Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції означає, що конституційний статус Верховного Суду України не передбачає наділення його законодавцем повноваженнями суду касаційної інстанції щодо рішень вищих спеціалізованих судів, які реалізують повноваження касаційної інстанції. А питання розподілу правосудних повноважень між Верховним Судом України та вищими судами, визначення стадій судочинства та форм провадження, відповідно до принцип верховенства права, мають бути підпорядковані гарантіям права кожної людини на справедливий суд.

Передача повноважень перегляду судових рішень у касаційному порядку від Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, що стала суттєвою новелою, а також питання щодо визначення кількості інстанцій судових органів у системі судів загальної юрисдикції у світлі реформування судової системи віднайшли неоднозначну оцінку серед науковців, юристів-практиків та політиків.

В. Сущенко звертає увагу на необхідності відмови від практики сліпого запозичення (копіювання) або ж компіляції розбудови правової системи інших країн Європи чи Америки і зазначає, що розвиваючи судову систему України і дбаючи про наявність ефективної можливості виправлення судових помилок на нижчих рівнях, не треба ускладнювати систему судів, а навпаки її треба зробити якомога простішою і доступнішою для кожного, хто побажає або ж буде вимушений звернутися до суду, щоб той розсудив. При цьому як оптимальний варіант вчений розглядає трирівневу структуру: суд першої інстанції (районний, міжрайонний, окружний); апеляційний суд (обласний, регіональний) і касаційний суд (кримінальна, цивільна, адміністративна палати або відповідні Вищі спеціалізовані суди у складі Верховного Суду України) [128, с. 168].

Я. Романюк вважає, що 4-ланкова судова система з окремими судами різних спеціалізацій занадто громіздка і заплутана. І зазначає, що для України система, в якій на одному й тому ж рівні (загальнодержавному) функціонують ще 2 ланки судів – касаційні та Верховний, є помилковою, у зв’язку з чим вбачає логічним повернення до 3-ланкової судової системи, у якій Верховний Суд як єдиний найвищий суд на загальнодержавному рівні очолюватиме систему судів загальної юрисдикції, виконуватиме функції суду касаційної інстанції з розгляду справ кожної юрисдикції та матиме повноваження для виконання функцій забезпечення єдності судової практики [129].

На необхідності спрощення системи судоустрою і повернення до класичної трирівневої системи організації судової влади, у якій Верховний Суд України здійснюватиме розгляд судових справ у порядку касаційного провадження, звертає увагу О. Березюк, на думку якого нинішня чотирирівнева система судоустрою значно ускладнює судову процедуру, а це, своєю чергою, зменшує доступ громадян до правосуддя [130, с. 96-97].

Прихильники іншого підходу створення вищих спеціалізованих судів як судів касаційної інстанції розцінюють як необхідне і обґрунтоване [124, с. 76].

Зокрема, Р.М. Мінченко зауважує, що до моменту створення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ процедура перегляду судових рішень у цивільних справах була напрочуд неефективною, оскільки із-за перевантаженості Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України, що виконувала функцію касаційної інстанції, була неспроможна упродовж розумного строку переглянути величезну кількість цивільних справ, рішення за якими були предметом касаційного оскарження. Віднині, як зазначає вчена, завдяки створенню спеціалізованих судів, що будуть виконувати лише функцію касаційного провадження і не будуть перевантажені іншими повноваженнями, що здійснював Верховний Суд України, касаційне оскарження в дійсності стане додатковою гарантією захисту прав людини і сприятиме винесенню остаточного, справедливого і законного рішення суду в розумні строки, як того вимагають положення ЄКПЛ і норми ЦПК [87, с. 108].

О.С. Ткачук, С.В. Глущенко вважають, що розширення судової системи з метою урівняння у правах громадян щодо можливості перегляду цивільних і кримінальних справ (утворення третьої ланки – Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ) наблизило нашу країну до європейських стандартів і, найголовніше, забезпечило життєдайність суду касаційної інстанції як дієвого правового арбітра [131, с. 101].

С.В. Ківалов, акцентуючи увагу на особливому статусі Верховного Суду України у системі судів, позитивно оцінює створення чіткої зрозумілої трирівневої структури місцевих, апеляційних та вищих спеціалізованих судів, а також упорядкування компетенції між судами різних юрисдикцій та

різного рівня за принципом «одна ланка судової системи – одна судова інстанція» [130, с. 99].

В. Городовенко констатує, що структура судової системи 2010 року є оптимальною і не потребує кардинальних змін. Наразі перспективним, на думку вченого, є розвиток внутрішньої спеціалізації у судах загальної юрисдикції [132, с. 20].

В аспекті оцінки ефективності здійснюваної реформи варто звернути увагу і на питаннях аналізу здійснення цивільного судочинства судами контролюючих інстанцій на практиці. Створення судів третьої інстанції – вищих спеціалізованих судів з розгляду цивільних і кримінальних справ мало наслідком збільшення кількості звернень до них. Зокрема, у 2012 р. [133] до судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ надійшло 54, 9 тис. касаційних скарг, з них – за 18,4 тис. скарг касаційне провадження відкрито, майже у 8 тис. цивільних справ касаційні скарги задоволено. У свою чергу, заяв про перегляд судового рішення у цивільних справах Верховним Судом України до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ надійшло на розгляд 3,1 тис., що на 53, 4 % становило більше ніж у 2011 р. При цьому у провадженні Верховного Суду України на виконання положень ст. ст. 353-360-7 ЦПК України перебувала 181 заява.

Аналіз даних судової статистики у 2013 р. [134] засвідчив про збереження тенденції збільшення надходження справ і матеріалів до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Зокрема, на розгляді судової палати у цивільних справах ВССУ знаходилося понад 58, 8 тис. касаційних справ, що на 2,5 % більше порівняно з 2012 р. У той же час Верховним Судом України було переглянуто 158 судових рішень ВССУ, переважну кількість яких було скасовано з підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм

матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах.

Зазначені тенденції ніяким чином не повинні ставити під сумнів ефективність перегляду судових рішень внаслідок проведеної реформи, а засвідчують про те, що, в цілому, процедура перегляду рішень у цивільному судочинстві продовжує залишатись на етапі свого розвитку, вимагає подальшого удосконалення, напрацювання єдиних концептуальних підходів з метою забезпечення єдності судової практики.

Інстанційна система має особливе значення, оскільки вона є гарантією високої якості правосуддя, дозволяючи суддям вищої інстанції з більшим досвідом, авторитетом і компетентністю виправляти можливі помилки суддів нижчої інстанції [135, с. 553]. Відповідно, інстанційна побудова системи судів загальної юрисдикції обумовлює ефективність самого перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, та досягнення мети цивільного судочинства

Слушним з даного приводу видається підхід Л.А. Терехової, яка відзначає, що судова влада може вважатися по справжньому незалежною, якщо вона ні територіально, ні щодо компетенції не вибудовується згідно з системою органів законодавчої та виконавчої влади. Для досягнення оптимальної інстанційності «необхідно створити новий по суті і структурі судовий орган, що має можливість у виключних випадках переглянути судовий акт, що набрав законної сили» [61, с.62-78], яким і є, як вбачається, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, уповноважений здійснювати перегляд судових рішень суду першої інстанції, що набули чинності. У підтвердження зазначеного звернемося до точки зору Т.М. Яблочкова, який вважав, що сутність касаційного провадження вимагає його зосередження в єдиній установі [136, с. 233].

В. Сердюк звертає увагу на те, що кількість судових інстанцій ще не свідчить про ефективність судової системи та про надання можливості на

оскарження судового рішення, оскільки на практиці домінантними є інші причини: 1) недосконаліть процесуального законодавства; 2) нечіткість викладення повноважень суду вищої інстанції; 3) штучна заформалізованість судового процесу; 4) відсутність волі законодавця щодо забезпечення оскарження судових рішень у різних категоріях справ [67, с. 26].

О. Пасенюк вважає, що судових інстанцій має бути стільки, щоб переконати сторони у правосудності судового рішення, зрештою сформувати у них довіру до держави, що, як відомо є важливим елементом правової держави [65, с. 15].

Безумовно, у результаті послідовної і клопіткої роботи законодавця, що базувалась на судовій практиці і теоретичних напрацюваннях провідних фахівців-процесуалістів, була створена цілком виважена система апеляційного та касаційного оскарження судових рішень з цивільних справ і тим самим стала можливою реалізація законного права особи на перегляд судового рішення як додаткової конституційної гарантії захисту порушеного невизнаного чи оспорюваного права і охоронюваного законом інтересу, що цілком відповідає ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Беручи до уваги гострі дискусії з приводу проведення судової реформи і те, що одним вольовим рішенням перебудувати судову систему неможливо, проблеми на цьому шляху слід вирішувати поступово, зважено, у тісній взаємодії між усіма суб'єктами, які беруть участь у реформуванні, з урахуванням напрацювань науковців і практиків [137].

У свою чергу, різноманітність наукових підходів у питаннях інстанційної побудови системи судових органів загальної юрисдикції та відсутність єдності щодо процедури перегляду судових рішень і пов'язаної з цим проблеми повноважень судових органів засвідчує про те, що формування інстанційної системи побудови судів ще не завершено і триває нині. Відповідно, потребує вироблення єдиної концепції розвитку з метою

забезпечення ефективного перегляду судових рішень для забезпечення захисту порушених прав.

Без сумніву, роль і місце судових органів, що забезпечують перегляд судових рішень у цивільному судочинстві, продовжує залишатись однією із ключових проблем, відповідно, питання реформування судової системи - одним із найактуальніших питань сьогодення. На сьогодні назріла нагальна необхідність у вжитті скоординованих заходів щодо подальшого реформування законодавства про судоустрій і статус суддів, а також здійснення судочинства.

Продовженням Стратегічного плану розвитку судової влади України на 2013-2015 роки стала запропонована Радою суддів України Стратегія Розвитку судової системи в Україні (СРССУ) на 2014 - 2017 роки [138], завданням якої є наближення української системи правосуддя до європейських стандартів та підтвердження прагнення українського судівництва активно діяти для відновлення довіри суспільства до судової влади.

З метою забезпечення підготовки узгоджених пропозицій щодо проведення в рамках впровадження Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» судової реформи, спрямованої, зокрема, на досягнення європейських стандартів забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина, Указом Президента України «Про Раду з питань судової реформи» від 16.10.2014 р. [139] утворено Раду з питань судової реформи як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, основним завданням якого є напрацювання узгоджених пропозицій щодо розроблення та реалізації в Україні стратегії реформування судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів [140].

09.12.2014 р. постановою Кабінету Міністрів України затверджено Програму діяльності Кабінету Міністрів України [141]. Серед основних цілей діяльності Кабінету Міністрів України, відповідно до п. 3 зазначеної

постанови, визначено нову систему правосуддя, що передбачає, зокрема: створення правової основи для реформування судової системи шляхом сприяння прийняттю у новій редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів»; ініціювання внесення змін до Конституції України щодо завершення судової реформи, в тому числі і запровадження трирівневої системи судів, а також повернення Верховному Суду України повноважень вищої судової інстанції.

З метою підвищення національних стандартів судоустрою і судочинства та забезпечення права на справедливий суд Верховною Радою України 12.02.2015 р. прийнято Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» [142], що стало визначальною подією на шляху реформування судової системи, оскільки сприяло прийняттю Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у новій редакції, а також забезпечило внесення суттєвих змін у процесуальне законодавство з питань перегляду судових рішень.

За результатами аналізу розвитку цивільного процесуального законодавства незалежної України, існуючих доктринальних підходів щодо його систематизації, вбачаємо за доцільне виділити наступні періоди розвитку та формування перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, у порядку апеляційного та касаційного оскарження, а саме:

Перший період (1990-1995 р.р.) ознаменувався суверенізацією національного цивільного процесуального законодавства та започаткуванням проведення судово-правової реформи в Україні, що обумовлювались проголошенням Україною державного суверенітету та незалежності, впровадження принципу розподілу державної влади, однією з ланок якої визнано судову. Що, у свою чергу, викликало необхідність у створенні принципово нової моделі судової влади, що відповідала б засадам розвитку нової державності, сприяла б реалізації особою права на судовий захист, підвищенню ефективності перегляду судових рішень суду першої інстанції.

Зазначений період розвитку ознаменувався прийняттям Декларації про державний суверенітет України від 16.07.1990 р., постанови Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» від 24.08.1991 р., постанови Верховної Ради України «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні» від 28.04.1992 р..

Другий етап (1995-2001 р.р.) – перехідний, обумовлений проголошенням Україною цілком очікуваного стратегічного курсу на інтеграцію до Європейського Союзу, що, у свою чергу, викликало необхідність адаптації національного законодавства до законодавства ЄС, що передбачає, в тому числі, і подальше реформування правової системи України та поступове приведення її у відповідність з європейськими стандартами, в тому числі і у питаннях перегляду судових рішень. Визначальною подією даного періоду стала ратифікація Верховною Радою України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., підписаної від імені України 09.11.1995 р., відповідно до ЗУ від 17.07.1997 р. та прийняття Конституції України 28.06.1996 р., запровадження у її нормах принципово нових форм перегляду судових рішень – апеляційного та касаційного оскарження, що у значній мірі стало можливими саме завдяки вибору європейського вектору розвитку держави. Крім того, зазначений період розвитку ознаменувався прийняттям ЗУ «Про приєднання України до Статусу Ради Європи» від 31.10.1995 р., Указу Президента України «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» від 11.06.1998 р., Указу Президента України, яким схвалено «Програму інтеграції України до Європейського Союзу» від 14.09.2000 року.

Третій період (2001-2010 р.р.) обумовив запровадження інституту апеляційного оскарження та наповнення новим змістом інституту касаційного оскарження. Характеризувався пошуком оптимальних шляхом підвищення рівня і якості правосуддя у цивільних справах, кардинальним оновленням та удосконаленням цивільного судочинства у питаннях побудови системи

перегляду судових рішень. Дані процеси віднайшли своє відображення у прийняття законів України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України»», «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України» від 21.06.2001 р., ЗУ «Про судоустрій України» від 07.02.2002 р., ЦПК України від 18.03.2004 р., Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленої Указом Президента України від 10.05.2006 року тощо.

Четвертий період (2010 – середина 2014 р.р.) – охарактеризувався подальшим реформуванням національної судової системи у цивільному судочинстві, ключовою подією якого стало прийняття ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р., завдяки чому стало можливим створення кардинально нової судової інстанції – Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ як суду касаційної інстанції, в результаті чого було змінено процедуру перегляду судових рішень першої інстанції у касаційному порядку та правовий статус і повноваження Верховного Суду України у системі судів загальної юрисдикції.

П’ятий період (з середини 2014 р.) – новітній. Характеризується впровадженням нагальних та скоординованих заходів, спрямованих на оновлення національного цивільного судочинства, завершення судової реформи з метою гарантування реального утвердження в суспільстві верховенства права та забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд. Дані процеси віднайшли своє відображення, зокрема, у прийнятті Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12.02.2015 р., що стало ключової подією на сучасному етапі судового реформування, а також у виданні Указу Президента України «Про Раду з питань судової реформи» від 16.10.2014 р., прийнятті постанови Кабінету Міністрів України, якою затверджено «Програму діяльності Кабінету Міністрів України» від 09.12.2014 р.

Наведена періодизація щодо виокремлення етапів розвитку перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, за час державної незалежності України, відкриває можливості для подальшого її детального дослідження з метою напрацювання єдиної концепції розвитку апеляційної та касаційної інстанцій.

Безумовно, на сьогодні є всі підстави стверджувати, що в результаті проведення судової реформи, яка триває і нині, щодо судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, створено чітку трьохінстанційну систему їх перегляду, що включає: 1) місцеві суди як суди першої інстанції, які здійснюють розгляд і вирішення цивільних справ, віднесених процесуальним законом до їх підсудності; 2) апеляційні суди, що забезпечують перегляд судових рішень, що не набрали законної сили; 3) вищі спеціалізовані суди, а саме Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, що здійснює перегляд судових рішень, які набрали законної сили, і окремий особливий статус Верховного Суду України, який здійснює перегляд судових рішень у цивільних справах після їх перегляду в касаційному порядку, метою діяльності якого є забезпечення вимог єдності судової практики. Відповідно, за умов трьохінстанційної структури судів передбачено два інстанційні способи оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції: апеляційний і касаційний.

Висновки до розділу 1

За результатами проведеного дослідження теоретико-правових засад оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, у цивільному процесі зроблено висновки щодо визначення правової природи права на оскарження рішень суду першої інстанції, з’ясування місця та ролі перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, у механізмі

цивільного судочинства, а також правового забезпечення перегляду судових рішень та його ефективності у світлі реформування судової системи України.

Встановлено, що найбільш дієвим механізмом забезпечення законності та обґрунтованості судових актів є можливість їх оскарження у апеляційному та касаційному порядку. З урахуванням основних доктринальних підходів додатково обґрунтовано, що право на апеляційне та касаційне оскарження належить до основних конституційних прав, тобто є конституційним та має загальний характер. Так як передумови виникнення, умови та порядок реалізації зазначеного права знаходяться у площині цивільного процесуального права, то з моменту своєї реалізації зазначене право на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, в апеляційному та касаційному порядку трансформується у суб'єктивне цивільне процесуальне право, зміст якого доцільно визначати через сукупність певних правомочностей (можливостей) його суб'єкта.

Запропоновано право на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, розглядати як гарантовану Конституцією України можливість сторін та інших осіб, які брали участь у справі, а також осіб, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, у порядку, визначеному нормами цивільного процесуального законодавства, звернутися до суду вищої інстанції з метою забезпечення усунення судової помилки і реального виконання судового акту.

Відповідно, змістом права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, є сукупність наступних правомочностей:

1) можливість звернення до суду апеляційної інстанції зі скаргою на судові рішення суду першої інстанції, що не набрали законної сили, щодо їх перевірки на предмет законності та обґрунтованості; можливість безпосереднього звернення до суду касаційної інстанції зі скаргою на судові рішення суду першої інстанції, що набрали законної сили, щодо їх перевірки на предмет законності;

2) право на отримання судового захисту за результатами розгляду скарги у судах апеляційної та касаційної інстанцій, забезпечене процесуальним обов'язком судів вищої інстанції використати передбачені процесуальним законом можливості для встановлення та усунення суддівської помилки, допущеної судом першої інстанції, та забезпечення реального виконання судового акту.

Встановлено, що ефективність захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів обумовлена вибором форми такого захисту, зокрема, форми перегляду судового рішення, ухваленого судом першої інстанції. Основними критеріями вибору учасниками процесу форми, у порядку якої здійснюватиметься оскарження судового рішення у судах вищої інстанції, є норми права, що регулюють процесуальні відносини, що виникають під час перегляду судових рішень, підстави та мета перегляду судових рішень, характер оскаржуваного судового акту та коло осіб – суб'єктів суддівської помилки, допущеної при ухваленні судового рішення.

Виділено наступні періоди розвитку та формування перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, у порядку апеляційного та касаційного оскарження, а саме: 1) перший період (1990-1995 р.р.) – суверенізація національного цивільного процесуального законодавства та започаткування проведення судово-правової реформи в Україні; 2) другий період (1995-2001 р.р.) – перехідний, обумовлений проголошенням Україною стратегічного курсу на інтеграцію до Європейського Союзу, необхідністю адаптації національного законодавства до законодавства ЄС, з метою його приведення у відповідність з європейськими стандартами в питаннях перегляду судових рішень; 3) третій період (2001-2010 р.р.) – запровадження інституту апеляційного оскарження та наповнення новим змістом інституту касаційного оскарження; 4) четвертий період (2010-середина 2014 р.р.) – подальше реформування судової системи, що ознаменувалось прийняттям ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» та створенням кардинально нового органу –

Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ як суду касаційної інстанції; 5) п’ятий період (з середини 2014 р.) – новітній, спрямований на завершення судової реформи, в тому числі, і у сфері цивільного судочинства з метою забезпечення реального утвердження верховенства права в суспільстві.

Підтримано та додаткового аргументовано доктринальні підходи щодо створення, за результатами проведення судової реформи, чіткої трьохінстанційної системи перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, що включає:

1) місцеві суди як суди першої інстанції, які здійснюють розгляд і вирішення цивільних справ, віднесених процесуальним законом до їх підсудності;

2) апеляційні суди, що забезпечують перегляд судових рішень, що не набрали законної сили;

3) вищі спеціалізовані суди, а саме Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, що здійснює перегляд судових рішень, які набрали законної сили, і окремий особливий статус Верховного Суду України, який здійснює перегляд судових рішень у цивільних справах після їх перегляду в касаційному порядку, метою діяльності якого є забезпечення вимог єдності судової практики. Встановлено, що за умов трьохінстанційної структури судів передбачено два інстанційні способи оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції: апеляційний і касаційний.

РОЗДІЛ 2.
ЗАГАЛЬНІ УМОВИ ТА ПОРЯДОК ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ, УХВАЛЕНИХ СУДАМИ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

2.1. Визначення об’єктів апеляційного та касаційного оскарження

Проголошення на конституційному рівні права на оскарження судових рішень та гарантування зазначеного права у нормах цивільного процесуального законодавства ще не засвідчує про належну його реалізацію. Будь-яке суб’єктивне право лише тоді благо, коли має здатність до реалізації. Остання є іманентною властивістю суб’єктивного права, без якого воно втрачає свою цінність і соціальне призначення [143, с. 285].

Реалізація суб’єктивних прав, як слушно зазначає М.О. Стефанчук, є завершальним етапом правового регулювання, адже саме таким чином абстрактна можливість (правоздатність) перетворюється спочатку в конкретну можливість (суб’єктивне право), а потім і в реальну дійсність (здійснення права) [144, с. 30].

На необхідність розмежування передумов виникнення права на звернення до суду та умов його реалізації звертає увагу Г.Л. Осокіна, яка вважає, що виникнення судового процесу можливо вважати правомірним тільки за наявності всіх необхідних передумов виникнення права на звернення до суду та дотримання умов реалізації цього права. Умовами реалізації права на звернення до суду за захистом вчена визначає такі факти (обставини) процесуального характеру, які, на відміну від передумов виникнення, обумовлюють не виникнення права на звернення до суду, а лише належний (встановлений законом) порядок його реалізації [46, с.470, 479].

Варто відзначити, що більшість вчених-процесуалістів не розмежовують передумови виникнення та умови реалізації права на

оскарження судових рішень, об’єднуючи їх, та уникають питань щодо їх систематизації. Так, С.В. Васильєв зазначає, що для реалізації апеляційного провадження необхідна наявність ряду передумов об’єктивного та суб’єктивного характеру, розуміючи під передумовами апеляційного оскарження попередні умови реалізації права на апеляційне оскарження. Однією з основних об’єктивних передумов допустимості апеляційного оскарження визначається наявність об’єкта, з приводу якого подається апеляція, а суб’єктивною передумовою – наявність певного кола осіб, які мають право подати апеляційну скаргу на рішення, ухвалу суду першої інстанції. Однак, підставою для порушення касаційного провадження С.В. Васильєв визначає юридичний склад, сукупність процесуальних юридичних фактів, які поділяє на дві групи: передумови і умови права касаційного оскарження. Зокрема, до передумов права касаційного оскарження вчений відносить: 1) наявність об’єкта касаційного перегляду; 2) наявність у касатора статусу особи, яка бере участь у справі; 3) волевиявлення касатора. Тоді як умовою права касаційного оскарження визначається активний процесуальний юридичний факт – дія: подача касаційної скарги особою, яка бере участь у справі, що приводить до реалізації права касаційного оскарження [79, с. 331, 345].

М.К. Треушніков виникнення права на касаційне оскарження пов’язує з наявністю визначених у законі передумов, якими, на думку вченого є: наявність винесеного судом першої інстанції рішення, що не набрало законної сили, а також віднесення суб’єктів оскарження до числа осіб, що беруть участь у справі [88, с. 308].

С.Я. Фурса в якості суб’єктивних передумов реалізації права на апеляційне оскарження визначає наявність суб’єктів апеляційного оскарження, відповідно, до об’єктивних передумов відносить об’єкти апеляційного оскарження, строки та порядок подання апеляційної скарги [145, с. 715-716].

Л.В. Туманова реалізацію права апеляційного оскарження пов'язує з наявністю об'єкту і суб'єкту оскарження, також порядку його здійснення у відповідності з законом [85, с.378].

Т. Степанова звертає увагу на те, що право на апеляцію залежить від системи об'єктивних, суб'єктивних і формальних умов і зазначає, що відсутність хоча б однієї з цих умов тягне неможливість використання особою права на апеляцію. При цьому наявність об'єкта, з приводу якого подається апеляція, вчена визначає однією з основних об'єктивних передумов допустимості апеляційного оскарження, дотримання визначеного терміну апеляції визначається об'єктивною умовою допустимості апеляційного оскарження. Наявність визначеного кола суб'єктів, які мають право подати апеляцію, на думку вченої, є суб'єктивною передумовою допустимості апеляційного оскарження [146, с. 40-41]. Вищезазначений науковий підхід засвідчує про ототожнення передумов та умов реалізації права апеляційного оскарження, з чим, на нашу думку, погодитися не можна.

У правовій доктрині відзначається, що для реалізації права апеляційного оскарження та виникнення апеляційного провадження, окрім передумов об'єктивного та суб'єктивного характеру, є необхідним і дотримання низки формальних передумов [147, с. 309]. Зокрема, О.О. Борисова, поділяючи передумови апеляційного оскарження на об'єктивні, суб'єктивні та формальні, останні пов'язує з порядком подання апеляційної скарги: визначенням її реквізитів тощо [69, с. 6, 15, 17].

Формальними умовами, наявність яких є необхідною для здійснення права на апеляційне оскарження, вчені визначають, окрім дотримання форми та змісту апеляційної скарги, також направлення іншим сторонам, які беруть участь у справі, копії апеляційної скарги і доданих до неї документів, сплату державного мита, оформлення повноважень представника у випадку подачі апеляційної скарги від імені особи, яка бере участь у справі [148, с. 10]. Аналогічної позиції щодо доцільності поділу передумов апеляційного

оскарження на об’єктивні, суб’єктивні та формальні дотримуються і інші вчені-процесуалісти [120, с. 13].

У даному аспекті заслуговує на увагу точка зору Г.О. Свєтличної, яка зазначає, що право на апеляційне оскарження і отримання судового захисту в суді апеляційної інстанції залежить від низки обставин, з якими закон пов’язує наявність у заінтересованої особи цього права (передумов права на подання скарги) і можливість його реалізації у встановленому законом порядку (умов реалізації права на апеляційне оскарження). Однак викликає певні заперечення підхід вченої щодо доцільності віднесення до передумов права на подання апеляційної скарги належного об’єкту оскарження та подання скарги правомочним суб’єктом [42].

У даному аспектів більш слушним видається підхід К.В. Гусарова, який звертає увагу на умови, наявність яких є необхідною для реалізації права апеляційного оскарження, а саме: 1) належність особи до кола суб’єктів, які мають право подати апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції; б) належний об’єкт оскарження; 3) відсутність пропущення строку на апеляційне оскарження чи відмови у його поновленні [27, с.834].

У літературі відзначається, що поняття передумови та умови в науковий обіг було введено М.А. Гурвичем [149]. Відповідно, передумовами права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, варто визначати ті обставини процесуального характеру, від яких залежить виникнення права на скаргу і відсутність яких виключає можливість відкриття провадження у справі. Тоді як умовами реалізації права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, є обставини процесуального характеру, з якими пов’язано належне здійснення зазначеного права.

Відповідно, виникнення і реалізація права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, обумовлені низкою передумов та умов. Зокрема, до передумов виникнення права на апеляційне оскарження

судових рішень суду першої інстанції належать: 1) підвідомчість справи суду або належність справи до цивільної юрисдикції суду. Зокрема, якщо справа не підлягає апеляційному розгляду у порядку цивільного судочинства, то відповідно до п. 1 ч. 4 ст. 297 ЦПК України, суддя-доповідач відмовляє у відкритті апеляційного провадження; 2) відсутність ухвали про закриття апеляційного провадження у зв'язку з відмовою особи від апеляційної скарги; 3) відсутність ухвали про відмову у задоволенні апеляційної скарги цієї особи або про відмову у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою.

Передумовами виникнення права на касаційне провадження судових рішень суду першої інстанції є: 1) підвідомчість справи суду або належність справи до цивільної юрисдикції суду. Зокрема, коли справа не підлягає касаційному розгляду у порядку цивільного судочинства, то суддя-доповідач, відповідно до п. 1 ч. 4 ст. 328 ЦПК України відмовляє у відкритті касаційного провадження; 2) перегляд справи в апеляційному порядку; 3) відсутність ухвали про закриття касаційного провадження у зв'язку з відмовою цієї особи від касаційної скарги на це саме рішення чи ухвалу; 4) відсутність ухвали про відхилення касаційної скарги цієї особи або про відмову у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою цієї особи на це саме рішення чи ухвалу; 5) обґрунтованість касаційної скарги. Зокрема, відповідно до п. 5 ч. 4 ст. 328 ЦПК України, якщо касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи, то суддя-доповідач відмовляє у відкритті касаційного провадження у справі.

Умови реалізації є загальними для права апеляційного та касаційного оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, до яких варто відносити: 1) належний об'єкт оскарження; 2) належність особи до кола суб'єктів апеляційного та касаційного оскарження; 3) дотримання строків апеляційного та касаційного оскарження; 4) дотримання вимог щодо

форми та змісту скарги; 5) дотримання процесуального порядку реалізації зазначеного права.

Відсутність передумов права на оскарження судових рішень та недотримання умов його реалізації тягнуть за собою диференційовані правові наслідки, що не мають чіткої законодавчої регламентації. Як правило, наслідком відсутності передумов виникнення права на оскарження судових рішень є відмова у відкритті апеляційного та касаційного оскарження (ч. 4 ст. 297, ч. 4 ст. 328 ЦПК України), а наслідком порушення умов реалізації зазначеного права, зокрема, може бути залишення скарги без руху (п. 1 ч. 3 ст. 297, п.1 ч.3 ст. 328, ч. 1 ст. 121, ч. 2 ст. 328 ЦПК України), повернення скарги її заявнику (ч. 2 ст. 293, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 328 ЦПК України). Однак в окремих випадках недотримання умов реалізації права на оскарження судових рішень може мати наслідки у вигляді відмови у відкритті провадження. Так, відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 297 ЦПК України незалежно від поважності причини пропуску строку апеляційного оскарження апеляційний суд відмовляє у відкритті апеляційного провадження у разі, якщо апеляційна скарга прокурора, органу державної влади чи органу місцевого самоврядування подана після спливу одного року з моменту оголошення оскаржуваного судового рішення. Згідно з п. 2 ч. 3 ст. 328 ЦПК України якщо протягом тридцяти днів з дня отримання ухвали про залишення касаційної скарги без руху особою не буде подано заяву про поновлення строків або наведені підстави для поновлення строку касаційного оскарження визнані неповажними, суддя-доповідач відмовляє у відкритті касаційного провадження.

Дотримання усієї сукупності передумов виникнення та умов реалізації права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, має наслідком відкриття апеляційного та касаційного провадження у справі, про що суд постановляє відповідну ухвалу (ч. 1 ст. 297, ч. 1 ст. 328 ЦПК України).

Однією з умов реалізації права апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, дослідження якого представляє значний науково-практичний інтерес, є належний об'єкт оскарження.

На законодавчому рівні об'єкти апеляційного оскарження визначені у ст. 292 ЦПК України, відповідно до ч. 1 якої сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково. Згідно з ч. 2 зазначеної норми ухвала суду першої інстанції оскаржується в апеляційному порядку окремо від рішення суду у випадках, передбачених ст. 293 цього кодексу.

На думку О.В. Дем'янової оскарження таких ухвал запобігає непотрібній тяганині, є найоптимальнішим засобом реагування, який дозволяє виокремити саме ту частину справи, яка хвилює зацікавлену особу [150, с. 26].

І. Ємельянова головним об'єктом апеляційного оскарження визначає рішення суду, а оскарження ухвал, на думку вченої, має виключний характер [151].

Відповідно до п. 2 ч. 9 ст. 105-1 ЦПК України апеляційному оскарженню підлягають змінений судовий наказ чи судовий наказ, щодо якого суд прийняв ухвалу про залишення заяви про його скасування без задоволення.

Коло рішень суду першої інстанції як об'єктів апеляційного оскарження цивільним процесуальним законодавством не обмежено. Досліджуючи можливість апеляційного оскарження лише певних категорій рішень суду першої інстанції, з урахуванням досвіду європейських країн, В.А. Кройтор відзначає, що «…з одного боку, такий підхід сприятиме розвантаженню апеляційних судів, реалізації принципу оперативності і процесуальної економії. З іншого – зменшить шанси на належний судовий

захист, оскільки відсутність можливості перевірити законність та обґрунтованість судового рішення збільшує ризик його невідповідності встановленим вимогам» [82, с. 202]. У результаті чого вчений дійшов вірного висновку, що встановлення певних виключень із права на апеляційне оскарження рішень суду першої інстанції обмежить право особи на належний судовий захист.

Об'єкти касаційного оскарження на законодавчому рівні визначені у ч. 1 ст. 324 ЦПК України, згідно з якою ними можуть бути: 1) рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, рішення і ухвали апеляційного суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду; 2) ухвали суду першої інстанції, вказані у пунктах 1, 3, 4, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31-33 частини першої статті 293 цього Кодексу, після їх перегляду в апеляційному порядку і ухвали апеляційного суду, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі.

Зазначені об'єкти касаційного оскарження умовно можна поділити на дві основні групи: 1) рішення, а також ухвали суду першої інстанції, визначені у п. п. 1, 3, 4, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31-33 ч. 1 ст. 293 ЦПК України, після їх перегляду в апеляційному порядку; 2) рішення та ухвали апеляційного суду, ухвалені за результати апеляційного розгляду; ухвали апеляційного суду, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі.

Щодо можливості оскарження ухвал суду першої інстанції в літературі звертається увага на те, що норма п. 2 ч. 1 ст. 324 ЦПК України обмежує коло таких ухвал, що можуть бути об'єктом касаційного оскарження (лише ті, що вказані у пунктах ч. 1 ст. 293 ЦПК України після їх перегляду в апеляційному порядку) [45, с. 396].

Для рішень суду першої інстанції як об'єктів касаційного оскарження, на відміну від рішень суду першої інстанції як об'єктів апеляційного оскарження, законодавцем також встановлені певні обмеження. А саме

можливість їх касаційного оскарження обумовлена необхідністю їх першочергового перегляду в апеляційному порядку. Інакше, якщо справа не переглядалася в апеляційному порядку, суддя-доповідач відмовляє у відкритті касаційного провадження (п. 1 ч. 4 ст. 328 ЦПК України). Позиція законодавця у питаннях обмеження касаційного оскарження рішень суду першої інстанції їх попереднім апеляційним переглядом, у цілому, отримала схвальні відгуки у правовій доктрині. Таке положення законодавства є певним фільтром доступу до касації та обмежує можливість для заінтересованої особи добиватися перегляду незаконного, на її погляд, судового рішення тими судовими установами, до компетенції яких таке повноваження віднесено законодавством [76, с. 276].

Відповідно, висловлена у літературі точка зору про відсутність обмежень допуску до касації, що стоїть на заваді підвищення функціональної спроможності та ефективності діяльності касаційного суду, а саме завантажує суддів великою кількістю справ, які не лише не мають принципового значення для суспільства і подальшого правозастосування, а й не впливають на забезпечення єдності судової практики і розвитку права [152, с.92, 93] , видається недостатньо обґрунтованою.

Ми солідарні з М.М. Ясинком, що не усі рішення місцевих та апеляційних судів, що де факто і де юре є незаконними, оскаржуються у суд касаційної інстанції з метою їх перевірки. Так як в силу дії принципу диспозитивності зацікавлена особа особисто вирішує чи є потреба продовжити судову процедуру щодо захисту суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, чи така потреба в силу існуючого на даний час інтересу їй не потрібна [153, с. 561] .

Згідно з ч. 1 ст. 208 ЦПК України судові рішення викладаються у наступних формах: ухвали, рішення, постанови. Особливою формою судового рішення є судовий наказ, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених ст. 96 даного Кодексу (ст. 95 ЦПК України).

Відповідно до ч. 3 ст. 208 ЦПК України судовий розгляд закінчується ухваленням рішення суду.

Г.В. Фазикош визначає судове рішення як акт легітимної судової влади, яким суд реалізує свої головні юрисдикційні повноваження і який є частиною правопорядку у державі [154, с. 6]. І.В. Андронов вважає, що термін «рішення» в цивільному процесуальному законі має подвійне значення. З одного боку, він використовується як узагальнююче поняття для всіх актів правосуддя, які ухвалюються судом у порядку цивільного судочинства, з іншого – як процесуальний документ, яким закінчується розгляд цивільної справи [45, с. 236]. На думку вченого рішення суду є вольовим актом правосуддя в цивільному процесі, ухваленим судом іменем України у встановленому законом порядку в результаті здійснення правозастосовної діяльності, який містить в собі наказ і підтвердження наявності або відсутності правовідносин, спрямований на охорону та захист прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права і який має наслідком виникнення, зміну або припинення процесуальних, а в деяких встановлених законом випадках і матеріальних правовідносин [155, с. 7].

Відповідно до ч. 1 ст. 215 ЦПК України рішення суду складається з вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин. Ч. 1 ст. 292 ЦПК України гарантує особі право апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції повністю або частково. Питання щодо допустимості апеляційного оскарження окремих частин рішення суду першої інстанції представляє певний інтерес для дослідження.

Окремі висновки суду, які містяться у рішенні або ухвалі, або певні частини судового акта, як слушно відзначає К.В. Гусаров, можуть бути самостійним об'єктом апеляційного оскарження. Вчений відзначає, що особа, у цілому погоджуючись із резолютивною частиною рішення, вправі оскаржити висновки, що містяться у вступній або описовій частині рішення [27, с. 845].

М.І. Балюк, Д.Д. Луспеник, досліджуючи можливість апеляційного оскарження мотивувальної частини рішення суду, дійшли вірних висновків, що апеляційна скарга може бути подана не лише на рішення суду в цілому, але й на частину рішення, зокрема, мотивувальну, незалежно від того, чи вплинули викладені в рішенні суду висновки про певні обставини (факти) на вирішення справи по суті. Якщо апеляційна скарга подана не на рішення суду в цілому, а лише на його окрему частину, зокрема на мотиви рішення, як відзначають вчені, то в цьому випадку оскаржуване рішення не набирає законної сили [156, с. 470] . На думку В.І. Тертишнікова оскарження тільки резолютивної частини рішення у повному обсязі слід вважати оскарженням усього рішення [81, с. 227].

Пленум Верховного Суду України у п. 4 постанови «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» також звертає увагу на те, об'єктом апеляційного оскарження можуть бути рішення суду першої інстанції, у тому числі додаткові, заочні, що можуть бути оскаржені як у цілому, так і в частині, а також щодо обставин (фактів), встановлених судом (незалежно від того, чи вплинули висновки суду про ці обставини (факти) на вирішення справи по суті), або резолютивної частини з питань розподілу судових витрат між сторонами, порядку та способу виконання рішення тощо.

Додаткові рішення судів першої інстанції, відповідно до абз. 1 п. 4 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку», також можуть бути оскаржені в касаційному порядку як у цілому, так і в частині, а також щодо обставин (фактів), встановлених судом (незалежно від того, чи вплинули висновки суду про ці обставини (факти) на вирішення справи по суті), однак, лише з підстав неправильного застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, або резолютивної частини з питань розподілу судових

витрат між сторонами, порядку та способу виконання рішення. Умовою оскарження таких рішень, як вбачається, є попередній їх апеляційний розгляд.

Загалом, можливість оскарження додаткового рішення регламентована ч. 4 ст. 220 ЦПК України та особливих дискусій не викликає. Що ж стосується оскарження заочного рішення суду, то варто зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 232 ЦПК України право оскаржити заочне рішення в загальному порядку має тільки позивач. Разом з тим позивач та відповідач, згідно з ч. 3 ст. 232 ЦПК України, можуть оскаржити в загальному порядку повторне заочне рішення. Що стосується можливості оскарження заочного рішення відповідачем, то законодавцем встановлено особливий порядок такого оскарження. Зокрема, як передбачено ч. 1 ст. 228 ЦПК України, за письмовою заявою відповідача заочне рішення може бути переглянуте судом, що його ухвалив. У свою чергу у загальному порядку відповідачем може бути оскаржено заочне рішення у разі залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення.

Певні законодавчі обмеження встановлені щодо можливості апеляційного та касаційного оскарження окремо від рішення суду ухвал суду першої інстанції. Перелік ухвал, на які можуть бути подані апеляційні скарги окремо від рішення суду, визначений у ч. 1 ст. 293 ЦПК України. Системний аналіз положень зазначеної норми надає змогу дійти висновку щодо вичерпності переліку ухвал суду першої інстанції як об’єкту апеляційного обмеження. Відповідно, сутність законодавчого обмеження права на апеляційне оскарження знаходить свій вияв в обмеженнях, встановлених для ухвал, з яких в апеляційному порядку можуть бути оскаржені лише ті, що визначені у ч. 1 ст. 293 ЦПК України.

Касаційному оскарженню, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 324 ЦПК України, підлягають ухвали суду першої інстанції вказані у п. п. 1, 3, 4, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31-33 ч. 1 ст. 293 цього Кодексу, після їх

перегляду в апеляційному порядку. Зазначена норма обмежує коло ухвал суду першої інстанції, що можуть бути об'єктом касаційного оскарження (лише ті, що вказані у наведених пунктах ч. 1 ст. 293 ЦПК України після їх перегляду в апеляційному порядку) [45, с. 396].

З положень цивільного процесуального законодавства чітко не випливає, яким чином має діяти суд касаційної інстанції у разі звернення особи з касаційною скаргою на рішення та ухвалу суду, що не є об'єктом оскарження. З даного приводу у літературі пропонується застосовувати положення п. 1 ч. 4 ст. 328 ЦПК України, що передбачає відмову у відкритті касаційного провадження, якщо справа не підлягає касаційному розгляду у порядку цивільного судочинства [157, с.159]. Однак даний науковий підхід викликає певні заперечення. Підтвердженням зазначеного є позиція Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, викладена у п. 12 постанови «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку», згідно якої перелік випадків, коли суддя-доповідач може відмовити у відкритті касаційного провадження відповідно до ст. 328 ЦПК, є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Звертаємо увагу, що правові наслідки подання касаційної скарги на ухвалу суду першої інстанції, що не підлягає касаційному провадженню, визначає Пленум Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ у абз. 1 п. 6 постанови «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» [158]. Згідно з якою суддя-доповідач відповідно до ст. 324 ЦПК України має постановити ухвалу про повернення касаційної скарги. А якщо зазначені обставини буде встановлено після відкриття касаційного провадження у справі, суд касаційної інстанції постановляє ухвалу про закриття касаційного провадження у справі за такою скаргою та про її повернення особі, яка подала скаргу. У цілому, не заперечуючи можливість постановлення такої ухвали судом касаційної інстанції, варто відзначити, що ст. 324 ЦПК України правові наслідки

подання касаційної скарги на ухвалу суду першої інстанції, що не підлягає оскарженню, не визначає, а закріплює положення щодо об'єктів касаційного оскарження, а саме їх перелік. У зв'язку з чим вбачається доцільним внесення відповідних змін до ст. 328 ЦПК України щодо закріплення у зазначеній нормі положення про можливість постановлення ухвали про повернення касаційної скарги у разі її подання на ухвалу, що не підлягає касаційному оскарженню.

У разі подання апеляційної скарги на ухвалу, що не підлягає оскарженню окремо від рішення суду, відповідно до ч. 2 ст. 293 ЦПК України, суд першої інстанції повертає її заявнику, про що постановляє ухвалу, яка не підлягає оскарженню. Заперечення на ухвали, що не підлягають оскарженню окремо від рішення суду, включаються до апеляційної скарги на рішення суду.

Пленум Верховного Суду України у п. 4 постанови «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» від 24.10.2008 р. [159] звертає увагу на необхідність апеляційного оскарження окремо від рішення суду ухвал суду першої інстанції, зазначених у ст. 293 ЦПК України, відповідно до буквального змісту кожного із пунктів. Зокрема, як відзначається в постанові, підлягає оскарженню ухвала про забезпечення позову, а не про відмову в забезпеченні; про відмову поновити пропущений процесуальний строк, а не про його поновлення; про визнання мирової угоди, а не про відмову в її визнанні тощо.

Певні обмеження допустимості апеляції і касації окремих рішень, на думку В.В. Комарова, служать підвищенню функціональної спроможності та ефективності діяльності апеляційних судів. Вчений відзначає, що забезпечене Конституцією України право на судовий захист та Європейською конвенцією з прав людини і основоположних свобод – право на справедливий суд не порушуються певними обмеженнями апеляції чи касації, оскільки заінтересованій особі надавалося право бути заслуханою в суді першої

інстанції. При цьому пріоритетним визначає забезпечення функціональності судів, які б в іншому випадку були перевантажені судовими справами, у тому числі з малими вимогами та тими, що не мають принципового характеру [27, с. 204-205].

У науці цивільного процесуального права вченими-процесуалістами неодноразово, і цілком слушно, зверталась увага на існуючі правові колізії щодо можливості апеляційного оскарження відповідно до ч. 4 ст. 135, ч. 2 ст. 211, ст. 397 ЦПК України ухвали про забезпечення доказів, окремої ухвали, ухвали про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду або про відмову у задоволенні клопотання з цього питання і відсутності зазначених ухвал як об'єктів апеляційного оскарження у вичерпному переліку ухвал суду згідно з ч. 1 ст. 293 ЦПК України.

Роз'яснення з приводу оскарження вищезазначених ухвал надав Верховний Суд України у постанові «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» (п. 4), відповідно до якої ухвали, зазначені у ч. 4 ст. 135, ст. 211, 397 ЦПК України, також можуть бути оскаржені в апеляційному порядку.

Вважаємо за доцільне погодитися з О.В. Дем'яновою, яка критично оцінюючи положення ст. 293 ЦПК України за неточності у законодавчих формулюваннях та не включення до даного переліку низки ухвал, пряма вказівка на можливість оскарження яких міститься в інших нормах ЦПК України, дійшла вірного висновку, що формування кола ухвал, що підлягають апеляційному оскарженню, не може бути довільним і повинно відповідати певним критеріям – можливість, необхідність та доцільність оскарження [72, с. 10].

О. І. Антонюк зазначає, що суперечність у нормативному регулюванні права на апеляційне оскарження ухвал суду не сприяє реалізації права на судовий захист і має бути усунена шляхом розширення переліку ухвал, що

підлягають апеляційному оскарженню окремо від рішень суду, а саме доповненням ч. 1 ст. 293 ЦПК України [160].

Неоднозначне застосування судами загальної юрисдикції положень ч. 1 ст. 293 ЦПК України щодо апеляційного оскарження судових ухвал внаслідок нечіткого зазначення у законі можливості їх оскарження обумовило необхідність офіційного тлумачення положень зазначеної статті Конституційним Судом України, що мало наслідком прийняття даним судом низки рішень з питань вичерпності ухвал, що підлягають оскарженню в апеляційному порядку.

Зокрема, Конституційний Суд України у рішенні від 27.01.2010 року № 3-рп/2010 (п. 3.2.) відзначає, що положення ч. 2 ст. ст. 293 ЦПК України слід розуміти так, що будь-яка ухвала суду підлягає перегляду в апеляційному порядку самостійно або разом з рішенням суду. Виходячи із системного аналізу положення п. 18 ч. 1 ст. 293 ЦПК України, ухвали про відмову у видачі дубліката виконавчого листа також підлягають апеляційному оскарженню як і ухвали про видачу дубліката виконавчого листа. Відсутність такої можливості може призвести до порушення конституційної засади судочинства – рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Принципове значення має висновок Конституційного Суду України, що у цивільному процесі апеляційному оскарженню підлягають ухвали за винятком випадків, коли таке оскарження заборонено законом.

Відповідно до ч. 1 ст. 389-11 ЦПК України за результатами розгляду заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду суд постановляє ухвалу про видачу виконавчого листа або про відмову у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду. У даному аспекті науково-практичний інтерес представляють питання щодо можливості апеляційного оскарження ухвал суду про видачу та відмову у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду.

Зокрема, М.І. Балюк, Д.Д. Луспеник відзначають можливість оскарження в апеляційному порядку лише ухвали компетентного суду про відмову у видачі виконавчого документа [156, с. 466]. Висновок науковців відповідає приписам цивільного процесуального законодавства. А саме, відповідно до ч. 3 ст. 389-11 ЦПК України в апеляційному порядку може бути оскаржена сторонами ухвала суду про відмову у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду. Ухвала про видачу виконавчого листа, згідно з ч. 6 зазначеної статті, направляється сторонам протягом п'яти днів з дня її постановлення.

Вищий спеціалізований суд Україні з розгляду цивільних і кримінальних справ також звертає увагу на відсутність підстав для висновків про те, що ухвала суду про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду підлягає апеляційному оскарженню. Виходячи з позиції даного суду, особа, щодо якої постановлено ухвалу про примусове виконання рішення третейського суду (яка не оскаржується), не позбавлена права звернутися до компетентного суду з позовом про скасування рішення третейського суду. При задоволенні такого позову це буде підставою для подання заяви про визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню (п. 28-1 ч.1 ст. 293 ЦПК України) [161].

У підтвердження обраної правової позиції щодо апеляційного оскарження ухвал за винятком випадків, коли таке оскарження заборонено законом, Конституційний Суд України у наступному своєму рішенні від 28.04.2010 року № 12-рп/2010 (п. 2.2) дійшов висновку, що окремо від рішення суду можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали як про забезпечення позову і щодо скасування забезпечення позову, так і ухвали, якими відмовлено в забезпеченні позову і скасуванні забезпечення позову.

У рішенні від 08.07.2010 року № 18-рп/2010 [162] щодо офіційного тлумачення положення п. 12 ч. 1 ст. 293 ЦПК України Конституційний Суд України дійшов висновку, що апеляційному оскарженню підлягають як

ухвали про роз'яснення рішення суду так і ухвали про відмову в його роз'ясненні. Відмова у реалізації такої можливості, як слушно відзначає суд, може призвести до порушення конституційних засад судочинства – рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, забезпечення апеляційного оскарження рішення суду.

В аспекті конституційного звернення щодо офіційного тлумачення положення п. 28 ч. 1 ст. 293 ЦПК України рішенням Конституційного Суду України від 02.11.2011 року [163] визначено, що апеляційному оскарженню окремо від рішення суду підлягають ухвали суду першої інстанції як щодо повороту виконання судового рішення, так і про відмову в задоволенні заяви щодо повороту виконання судового рішення. Ухвалюючи рішення суд виходив з того, що особливістю ухвал суду щодо повороту виконання рішення є те, що вони приймаються на стадіях виконання судового рішення і оскаржити їх одночасно з рішенням суду неможливо.

Позиція Конституційного Суду України у питаннях вичерпності переліку ухвал суду першої інстанції, що підлягають оскарженню, отримала схвальні відгуки у правовій доктрині. Зокрема, Ю. Лобода відзначає, що заборона оскарження судових ухвал повинна бути прямо передбачена у процесуальному законодавстві стосовно кожного випадку, коли процесуальна дія суду оформлюється ухвалою. При цьому вчений звертає увагу на те, що у процесуальних законах необхідно передбачати не правило, а саме винятки, випадки неможливості оскарження ухвал [47].

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ в інформаційному листі щодо можливості оскарження окремо від рішення суду ухвал, перелічених у ч. 1 ст. 293 ЦПК України, від 12.07.2011 року [164] інформував про необхідність обов'язкового виконання рішень Конституційного Суду України. Враховуючи логіку тлумачення Конституційним Судом України пунктів 2, 12, 18 ч. 1 ст. 293 ЦПК України, звернув увагу на необхідність застосування аналогічного підходу при

вирішенні питання про прийняття до розгляду апеляційних скарг і щодо інших пунктів ч. 1 ст. 293 ЦПК України.

Проведене дослідження засвідчило про існуючу невирішеність та суперечливість як з теоретичної так і з практичної точок зору у питаннях саме апеляційного оскарження окремо від рішення суду ухвал суду першої інстанції. Категоричність законодавця у ст. 293 ЦПК України та правова позиція Верховного Суду України у питаннях вичерпності переліку ухвал, що підлягають апеляційному оскарженню, на наш погляд, є передчасними та такими, що не відповідають приписам Основного Закону держави.

У свою чергу, зазначене засвідчує, що процесуально-правовий інститут апеляційного оскарження судових рішень функціонує не достатньо ефективно, а тому, як слушно відзначається у правовій доктрині, питання підвищення ефективності апеляційного провадження потребує опрацювання [165, с. 609].

2.2. Суб'єкти права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції: поняття, види та особливості їх правового статусу

Однією з умов реалізації права апеляційного та касаційного оскарження рішення суду є належність особи до кола суб'єктів, які мають право звернутися до суду вищої інстанції зі скаргою на рішення суду першої інстанції.

У правовій доктрині суб'єктом права визнається особа, яка приймає участь чи здатна приймати участь у правовідносинах [166, с. 165], і звертається увага на необхідність розмежування поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин». Доцільність розмежування поняття «суб'єкт права» і, як більш вужчого поняття, «учасник правовідношення» обґрунтовує, зокрема, Р.О. Халфіна. На думку вченої, учасниками правовідносин є людина, різноманітні сторони, властивості, характеристики

якої розкриваються у різних видах суспільних відносин. Тоді як участь громадян в якості учасників правовідносин визначається їх положенням у державі і суспільстві. У свою чергу, правове положення громадян в різних правовідносинах визначається характером останніх і знаходить свій вияв у галузевій правосуб'єктності [167, с. 115-116, 145, 148].

Перш за все варто відзначити, що право апеляційного та касаційного оскарження реалізується тими особами, яким воно надано і, відповідно, за якими зазначене право закріплено у нормах цивільного процесуального законодавства. Зокрема, питання щодо суб'єктів права апеляційного оскарження на законодавчому рівні вирішено у ч. 1 ст. 292 ЦПК України. Згідно з положеннями даної статті сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково.

Перелік суб'єктів права касаційного оскарження регламентовано ч. 1 ст. 324 ЦПК України, відповідно до якої сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питаннях про їх права, свободи чи обов'язки, мають право оскаржити у касаційному порядку рішення і ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також рішення і ухвали апеляційного суду.

Загальні положення про суб'єктів апеляційного та касаційного оскарження містяться у ст. 13 ЦПК України, відповідно до якої особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не беруть участь у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, мають право на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень у випадках та порядку, встановлених даним кодексом.

У цілому позиція авторів щодо кола суб'єктів касаційного оскарження та характеристики правового становища кожного з них під час реалізації

оскарження збігається з положенням щодо визначення та правового становища суб'єктів апеляційного оскарження [27, с. 890].

Системний аналіз положень ст. 13, ч. 1 ст. 292, ч. 1 ст. 324 ЦПК України дає змогу дійти висновку, що суб'єктами апеляційного та касаційного провадження можуть бути як особи, які беруть участь у справі, так і особи, які не беруть участь у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, що засвідчує про те, що коло осіб, які можуть звернутися до суду апеляційної та касаційної інстанції зі скаргою, законодавцем фактично не обмежено.

Основну групу суб'єктів апеляційного та касаційного оскарження становлять особи, які беруть участь у справі. При визначенні поняття осіб, які беруть участь у справі, як суб'єктів оскарження рішення суду першої інстанції, необхідно виходити із загальних ознак, що властиві даній категорії осіб. У літературі відзначається, що термін «особи, які беруть участь у справі» застосовується для позначення групи учасників процесу, юридично заінтересованих у справі, і, як наслідок, наділених комплексом процесуальних прав, що дають їм можливість впливати на рух цивільного процесу [168, с. 75].

Склад осіб, які беруть участь у справі, на законодавчому рівні визначений у ст. 26 ЦПК України. Аналіз положень зазначеної статті надає змогу зробити висновок, що особами, які беруть участь у справі, є: 1) сторони, треті особи, представники сторін і третіх осіб – у справах позовного провадження; 2) заявники, інші заінтересовані особи, їх представники – у справах наказного та окремого провадження.

Суб'єкт, що звернувся до суду в порядку окремого провадження із заявою щодо встановлення обставин, необхідних для здійснення його особистих немайнових і майнових прав, і в інтересах якого відкрите провадження, є заявником [169, с. 16]. Поняття «інші заінтересовані особи», як справедливо відзначається у доктрині цивільного процесуального права,

має збірний характер, оскільки охоплює усіх осіб, прав, свобод та інтересів яких в тій чи іншій мірі може стосуватися прийняте у справі окремого провадження рішення [170, с. 444-445].

Крім того, ч. 3 ст. 26 ЦПК України передбачає можливість участі у справах органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Можливість звернення особи до суду за захистом обумовлена, зокрема, наявністю у неї юридичної заінтересованості. Юридична заінтересованість – це об'єктивний зв'язок між рішенням у даній справі і передбачуваними правами, обов'язками і охоронюваними законом інтересами особами [171, с. 50].

Ю.С. Червоний відзначав, що для категорії осіб, визначених у ст. 26 ЦПК України, характерно те, що у них є юридична заінтересованість у вирішенні справи. Вони захищають або свої права і інтереси або права і інтереси інших осіб, державні і суспільні інтереси. Вчений зазначав, що у осіб, які захищають свої права і інтереси, є не тільки процесуальний, але і матеріальний інтерес у вирішенні справи. Особи, які захищають права і інтереси інших осіб, держави, громадських організацій, мають тільки процесуальний інтерес у результаті справи [172, с. 84].

Матеріально-правова заінтересованість полягає у прагненні домогтися для себе поновлення порушеного, оспорюваного чи невизнаного права, законного інтересу, тобто отримати певне майно, благо, встановити певний стан, обставини або навпаки не допустити їх порушення [173, с. 94]. Тоді як процесуальна юридична заінтересованість спрямована на досягнення певного процесуального результату у формі відповідного судового рішення, що відповідає функціональному призначенню участі цього суб'єкта у розгляді та вирішенні цивільної справи [174, с. 34].

Основною групою осіб, які беруть участь у справі, є сторони, які володіють юридичною заінтересованістю. Сторонами у цивільному процесі,

відповідно до ч. 1 ст. 30 ЦПК України, є позивач і відповідач. Заінтересованість сторін В.І. Тертишніков визначає як своєрідну, оскільки вона стосується їх особистої сфери. При цьому особиста юридична заінтересованість сторін має і матеріально-правову, і процесуальну спрямованість – це і заінтересованість в отриманні сприятливого матеріально-правового результату, і заінтересованість у можливості участі у процесі [175, с. 38]. С.О. Короєд відзначає, що заінтересованість (матеріально-правова) наявна лише у тому випадку, якщо особа, яка звертається до суду, шукає захисту (заінтересована в захисті). Якщо звернення особи до суду обумовлено іншими корисливими цілями, що нерідко має місце в судовій практиці, відсутня заінтересованість у зазначеному вище розумінні [176, с. 92].

Згідно з ч. 1 ст. 38 ЦПК України сторона, третя особа, особа, яка відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявники та інші заінтересовані особи в справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника. На відміну від сторін юридична заінтересованість їх представників має виключно процесуальний характер.

Пленум Верховного Суду України у постанові «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» у п. 1 звертає увагу на те, що представнику сторони чи третьої особи або заявника не може бути відмовлено в прийнятті апеляційної скарги, поданої від імені особи, яку він представляє, з підстав недолучення до апеляційної скарги документа про його повноваження, якщо в повноваженнях, за якими він брав участь у справі, не було застережено про відсутність у нього права на апеляційне оскарження.

Законні представники (батьки, усиновлювачі, опікуни і піклувальники) можуть самостійно від імені особи, яку представляють, оскаржити судове рішення суду першої інстанції, не маючи на це спеціальної довіреності. Я.

Романюк пропонує запровадити в Україні правила про підготовку касаційної скарги лише професійним адвокатом, участь якого в касаційному розгляді справи, на думку вченого, поліпшить ефективність роботи касаційного суду, у рази зменшить кількість завідомо безпідставних касаційних скарг [129].

Різним є характер юридичної заінтересованості третіх осіб, оскільки законодавець виділяє два їх види: 1) треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору (ст. 34 ЦПК України); 2) треті особи, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору (ст. 35 ЦПК України). Порівнюючи характер юридичної заінтересованості третіх осіб С.В. Васильєв дійшов висновку, що різниця в юридичному інтересі цих двох видів третіх осіб по відношенню до спору полягає в тому, що третя особа, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, має стосовно предмета спору безпосередній юридичний інтерес, оскільки вона є суб'єктом спірного матеріального правовідношення (або вважає себе таким), а третя особа без самостійних вимог має стосовно предмета спору непрямий юридичний інтерес, оскільки не є суб'єктом спірного матеріального правовідношення [79, с. 68].

Ст. 37 ЦПК України передбачає можливість залучення до участі у справі на будь-якій стадії цивільного процесу правонаступника відповідної сторони або третьої особи у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір. Усі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього так само як вони були обов'язкові для особи, яку він замінив. Із зазначеного випливає, що правонаступництво у цивільній справі є можливим і на стадіях апеляційного та касаційного оскарження. При цьому час вступу в цивільний процес правонаступника прямо впливає на обсяг його прав та обов'язків.

Зокрема, С.Я. Фурса відзначає, що якщо правонаступник помер у проміжок часу від ухвалення рішення до набрання ним законної сили, саме суд першої інстанції повинен допустити до участі у справі правонаступника, і тоді до нього перейде право апеляційного оскарження судового рішення [145, с. 480]. Однак доцільність вирішення судом першої інстанції питання щодо допуску у справу правонаступника у період набрання рішенням суду законної сили для забезпечення можливості для цієї особи подальшого оскарження рішення суду викликає певні зауваження.

Пленум Верховного Суду України у постанові «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» акцентує увагу на тому, що на стадії апеляційного провадження питання про процесуальне правонаступництво вирішує суд апеляційної інстанції (абз. 2 п. 2).

К.В. Гусаров вирішення судом апеляційної інстанції питання про процесуальне правонаступництво визначає як особливість вступу у процес правонаступника на стадії апеляційного провадження. Однак, викликає заперечення підхід вченого щодо можливості касаційного оскарження рішення суду правонаступниками при умові, що правонаступництво настало до набрання судовим рішенням законної сили [27, с. 835-836, 889].

Якщо рішення суду першої інстанції набрало законної сили, вступ у цивільний процес правонаступника, який виявляє ініціативу відповідно до ч. 1 ст. 292 ЦПК України оскаржувати в апеляційному порядку це рішення, не має подальшого сенсу без поновлення апеляційним судом строку на апеляційне оскарження судового рішення. У разі позитивного результату правонаступник набуває цивільного процесуального правового статусу сторони або третьої особи і бере участь в апеляційному провадженні, а потім, якщо така необхідність залишається, він може звернутися з касаційною скаргою до суду касаційної інстанції [177, с. 369].У підтвердження зазначеного наведемо позицію О. Угриновської, яка пропонує смерть особи, яка брала участь у розгляді справи у суді першої інстанції, в період набрання

рішенням суду законної сили визначати однією з поважних причин для поновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження [178, с. 162].

У разі якщо правонаступництво матиме місце безпосередньо на стадії касаційного оскарження судового рішення, то відповідно до абз. 2 п. 2 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку», вирішення питання щодо процесуального правонаступництва покладено на суд касаційної інстанції при поданні відповідних заяви і доказів.

Окрім осіб, які беруть участь у справі, суб'єктами апеляційного та касаційного провадження є також особи, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки (ст. ст. 292, 324 ЦПК України). Наділення осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питаннях про їх права та обов'язки правом оскарження судового рішення вченими-процесуалістами обґрунтовується тим, що у подальшому рішення суду, як правило, вважається загальнообов'язковим і воно може впливати на права тих осіб, які не брали участі у розгляді справи [145, с. 715].

Варто відзначити, що на відміну від чинного цивільного процесуального законодавства, що значно розширив коло суб'єктів апеляційного оскарження, ЦПК України в редакції від 18.07.1963 року у ч. 1 ст. 290 передбачав можливість звернення з апеляційною скаргою лише для сторін, а також інших осіб та прокурора, які брали участь у розгляді справи. Відповідно, суб'єктами апеляційного оскарження визнавались особи, які брали участь у розгляді справи, – сторони (позивач, відповідач), треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, їх представники і правонаступники, заявники та заінтересовані особи у справах окремого провадження, а також прокурор у випадках, передбачених законодавством [120, с. 13].

О.В. Іванова під особами, не залученими до участі у справі, права яких порушені рішенням суду, розуміє суб'єктів спірного матеріального правовідношення, не наділених процесуальним статусом при провадженні у справі в суді першої інстанції. При цьому характерними рисами даних осіб вчена визначає: їх фактичну і юридичну неучасть у справі (в суді першої інстанції); появу у процесі після ухвалення рішення судом першої інстанції; порушення прав і охоронюваних законом інтересів таких осіб рішенням суду; наявність як матеріальної так і процесуальної заінтересованості у результаті справи, виступ на захист власних інтересів [179, с. 8].

Надання права апеляційного оскарження суб'єктам, які не брали участі у розгляді справи судом першої інстанції, означає можливість оскарження рішення в апеляційному порядку особами, які не мають статусу осіб, які беруть участь у справі, і не були повідомлені про час і місце судового розгляду при умові, якщо у рішенні суду вирішене питання про їх права та обов'язки [180].

У зв'язку з зазначеним суттєвого теоретичного та практичного значення набуває питання щодо набуття суб'єктом статусу особи, яка бере участь у справі. З даного приводу С.С. Бичкова зазначає, що цивільного процесуального правового статусу осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, фізичні та юридичні особи, держава, а також інші учасники правовідносин, справи щодо яких розглядаються у порядку цивільного судочинства, набувають з моменту відкриття провадження у справі, а якщо вони вступають у цивільний процес після відкриття провадження у ньому – з моменту притягнення (залучення) чи допуску їх до участі у справі [177, с. 42].

Зокрема, цивільний процесуальний статус третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, виникає в учасників правовідносин, справи щодо яких розглядаються у порядку цивільного судочинства, не з моменту відкриття провадження у справі, а з моменту їх вступу у справу або

залучення до участі в справі за клопотанням сторін, інших осіб, які беруть участь у справі, або з ініціативи суду [181].

Традиційно у науці цивільного процесуального права елементами цивільного процесуального статусу визначено цивільні процесуальні права та цивільні процесуальні обов'язки. Особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, згідно з ч. 9 ст. 6 ЦПК України, мають право на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду відповідної справи. Особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив про їх права, свободи чи обов'язки, мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи, одержувати копії рішень і ухвал. Що, у свою чергу, сприяє особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, у підготовці апеляційної скарги, а у подальшому в разі необхідності і касаційної скарги, і можливості обґрунтувати у ній ті права і обов'язки, вирішення щодо яких мало місце у рішенні суду першої інстанції. Під час провадження в апеляційному суді ці особи наділяються правами осіб, які беруть участь у справі, а саме правом брати участь у розгляді справи в апеляційній інстанції, заявляти клопотання, подавати докази. Це забезпечує їм можливість бути активними учасниками процесу доказування в апеляційному суді [182, с. 70].

Право на апеляційне оскарження особами, які не брали участі у справі, позитивно сприйнято судовою практикою, зокрема, закріплено у п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку». Однак, реалізація даного права, згідно з позицією спеціалістів Верховного Суду України, обумовлена умовою, а саме можливістю апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції зазначеними особами лише у разі, коли суд вирішив питання про їх права та обов'язки. Аналогічно Пленум Вищого спеціалізованого суду

України з розгляду цивільних і кримінальних справ у постанові «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» закріпив за особами, які не брали участі у справі, право на касаційне оскарження судових рішень, що набрали законної сили, за умови, що суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки (п. 1). У абз. 2 п. 1 зазначеної постанови звертається увага на те, що при розгляді справи в касаційній інстанції зазначені особи набувають прав осіб, які беруть участь у справі, зокрема, мають право брати участь у розгляді справи з урахуванням положень ч. 1 ст. 333 ЦПК України, заявляти клопотання тощо.

Ю.С. Червоний заперечував доцільність оскарження особами, які не брали участі у справі, судових рішень судом апеляційної інстанції, обґрунтовуючи власну позицію змістом ч. 1 ст. 27 ЦПК України, відповідно до якої особи, які не брали участі у справі, не мають права знайомитися з матеріалами справи, тому «…незрозуміло, як вони можуть дізнатися, що суд першої інстанції вирішив питання про їх права та обов'язки, і виконати вимоги ст. 295 ЦПК… ». Разом з тим можливість касаційного оскарження судових рішень зазначеними особами у вченого сумнівів не викликала [172, с. 336, 352, 354].

На противагу зазначеному Ю. Радзієвський надання особам, які не брали участі у розгляді справи, права на апеляційне оскарження рішень судів, що стосуються їх прав і обов'язків, вважає виправданим, оскільки єдиною можливістю захисту своїх прав у випадку незгоди зі змістом відповідного рішення для зазначених вище осіб є оскарження такого рішення в апеляційному порядку. Разом тим, помилкою законодавця, і з цим варто погодитися, вчений відзначає відсутність у ЦПК норми, що встановлює право осіб, які не брали участі у розгляді справи, на оскарження ухвал, що стосуються їх прав і обов'язків [183].

К.В. Гусаров відзначає, що оскільки ст. 292 ЦПК України не обмежує кола суб'єктів апеляційного оскарження, то до суду зі скаргою може

звернутися будь-яка особа, яка вважає, що її права порушені рішенням суду, що оскаржується. У зв'язку з чим вчений не виключає можливість зловживання процесуальними правами з метою затримання набрання рішенням законної сили з боку будь-якої особи, на думку якої судове рішення зачіпає її права чи інтереси [27, с. 837].

Подібні твердження щодо вірогідності безпідставного звернення до суду апеляційної інстанції будь-якої особи, яка вважає, що суд першої інстанції припустився помилки В.А. Кройтор вважає перебільшенням, «…оскільки більшість громадян навряд чи буде витрачати час та кошти на оскарження рішення суду, що в дійсності не зачіпає їх прав та обов'язків. Поодинокі ж випадки необґрунтованого звернення до суду, без сумніву, зустрічаються і в практиці судів першої інстанції». Надання можливості оскаржувати рішення суду першої інстанції особам, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їх права та обов'язки, на думку вченого, є виправданою і сприяє не лише захисту прав та інтересів таких осіб, а й реалізації принципу процесуальної економії, оскільки не змушує осіб, яких стосується рішення, вирішувати свою проблему, що створило рішення суду, через суд першої інстанції [82, с. 199].

Можливість звернення особи до суду за захистом обумовлено, зокрема, наявністю у неї юридичної заінтересованості. Заінтересованою в цивільному процесі визнається особа, яка звертається до суду за захистом своїх порушених чи оспорюваних прав та інтересів, які охороняються законом і в силу цього підлягають судовому захисту. Отже, якщо звернення особи до суду обумовлено іншими корисливими цілями, що нерідко має місце в судовій практиці, відсутня заінтересованість в зазначеному вище розумінні [176, с. 92].

М.І. Балюк, Д.Д. Луспеник вважають, що якщо суд ухвалив рішення безпосередньо про права, свободи чи обов'язки осіб, які не брали участі у справі, то вони являються особами матеріально заінтересованими у

вирішенні справи в апеляційній інстанції, тобто вони мають процесуальний законний інтерес. Виступають в суді апеляційної інстанції від свого імені і на захист своїх прав [156, с. 461].

Зазначені особи в обов'язковому порядку повинні обґрунтувати своє право на апеляційне оскарження посиланням на те, які саме права та обов'язки вирішив суд [50, с. 66]. Так, Апеляційний суд Одеської області згідно ухвали від 26.06.2014 р. у справі № 22-ц/785/5933/14, розглянувши апеляційну скаргу ОСОБА_2 на заочне рішення Приморського районного суду м. Одеси від 06.02.2013 р. у цивільній справі за позовом ОСОБА_3 до ОСОБА_4 про спонукання до вчинення певних дій, ухвалив апеляційну скаргу ОСОБА_2 вважати неподаною та повернути скаржнику [184]. Суд виходив з того, що апелянтом не зазначено, у чому саме відбулося чи може відбутися порушення матеріальних або інших інтересів та вбачається необхідність в доведенні апелянтом порушення прав тим судовим рішенням, яке він оскаржує в апеляційному порядку.

У літературі також справедливо відзначається, що у разі реалізації права касаційного оскарження особами, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їх права та обов'язки, цивільне процесуальне законодавство слід доповнити положенням про те, що при подачі ними скарги останні повинні обґрунтувати наявність у них права касаційного оскарження та довести, яким чином суд у рішенні вирішив питання про їх права та обов'язки за їх відсутності та неповідомленні про час та місце судового розгляду [76, с. 286-287].

Пленум Верховного Суду України у п. 8 постанови «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» зазначив, що при поданні апеляційної скарги особою, яка не брала участі у справі, про права та обов'язки якої суд першої інстанції питання не вирішував, подання скарги на ухвалу суду, що не підлягає апеляційному оскарженню, суддя-доповідач постановляє ухвалу про відмову в прийнятті апеляційної скарги.

Позиція Пленуму Верховного Суду України віднайшла підтримку і в правовій доктрині. Деякими процесуалістами підтримується можливість відмови у прийнятті апеляційної скарги у разі звернення до суду апеляційної інстанції особи, яка не брала участі у справі, про права та обов'язки якої суд питання не вирішував [156, с. 483].

Дещо по-іншому до вирішення зазначеного питання підійшов Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ у постанові «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку», який у п. 6 визначив, що при поданні касаційної скарги особою, яка не брала участі у справі, про права та обов'язки якої суд першої чи апеляційної інстанції питання не вирішував, суддя-доповідач відповідно до ст. 324 ЦПК України постановляє ухвалу про повернення касаційної скарги.

Суперечливо та неоднозначно з даного питання формується і судова практика. В якості прикладу – ухвала апеляційного суду Одеської області у справі № 22-ц/785/4035/13 від 11.04.2013 р. [185], згідно якої зазначений суд відмовив ОСОБА-2 у прийнятті апеляційної скарги на рішення Приморського районного суду м. Одеси від 15.11.2012 р. у справі за позовом ОСОБА_3 до ОСОБА_4 про стягнення боргу, посилаючись на ч. 5 ст. 297 ЦПК України, п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку». Апеляційний суд Одеської області виходив з того, що ОСОБА_2 стороною договору від 15.01.2000 р. та учасником процесу по даній справі не була, вказаним судовим рішенням питання про права та обов'язки ОСОБА_2 не вирішувалося.

Аналогічно Апеляційний суд Одеської області ухвалою від 24.02.2014 р. у справі №№22-ц/785/3287/14 [186] відмовив у прийнятті апеляційної скарги представника ОСОБА_3 – ОСОБА_4 на рішення Київського районного суду м. Одеси від 02.07.2002 р. у справі за позовом ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10, ОСОБА_11,

ОСОБА_12, ОСОБА_13 до громадського об’єднання «Одеська водно-моторна пристань» про усунення перешкод у користуванні пляжем. Суд виходив з того, що ОСОБА_3 є особою, яка не брала участі у справі, суд першої інстанції не вирішував питання про її права та обов’язки.

Аналогічно, ухвалою апеляційного суду Одеської області від 24.07.2013 р. у справі № 22-ц/785/6502/13 [187] відхилено апеляційну скаргу ОСОБА_2 на рішення Київського районного суду м. Одеси від 03.11.2005 р. у справі за позовом ОСОБА_3 до сільськогосподарського товариства з обмеженою відповідальністю «Агрофірма «Нива»» про визнання договору купівлі-продажу нерухомого майна дійсним, визнання права власності. Суд мотивував своє рішення тим, що апелянт не являється стороною у справі, а його доводи про те, що спірна квартира належить на праві приватної власності та зареєстрована за ОСОБА_2 і тому у цій частині оскаржувана ухвала підлягає зміні, визнав неспроможним.

Висновки спеціалістів Верховного Суду України, як вбачається, потребують критичної оцінки, оскільки є передчасними і такими, що не відповідають приписам чинного цивільного процесуального законодавства, що не передбачає можливості для суду апеляційної інстанції постановити ухвалу про відмову в прийнятті апеляційної скарги у разі оскарження рішення суду особами, які не мають права на таке оскарження.

З даного приводу цілком слушною видається висловлена у літературі точка зору, що не можна відмовити у прийнятті апеляційної скарги від особи, яка не брала участі у справі, з тих підстав, що рішення суду не порушує прав цієї особи, оскільки це питання вирішується лише в судовому засіданні при перегляді судового рішення по суті [156, с. 483]. Схожої точки зору дотримується К.В. Гусаров, який положення п. 8 зазначеної постанови Пленуму Верховного Суду України визнає нелогічним і звертає увагу на те, що суд відповідно до норм ЦПК не вирішує питання по суті в момент

прийняття апеляційної скарги про те, порушені чи ні права особи, яка звертається зі скаргою на судове рішення [27, с. 837-838].

Викликає певні сумніви та заперечення рекомендація Верховного Суду України, викладена у тому ж п. 8 постанови «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку», щодо доцільності постановлення апеляційним судом ухвали про закриття апеляційного провадження у справі за апеляційною скаргою особи, яка не брала участі у справі, про права та обов'язки якої суд першої інстанції питання не вирішував при умові, що зазначені обставини будуть встановлені після прийняття апеляційної скарги до розгляду. Схожим є вирішення зазначеного питання і щодо касаційного провадження згідно позиції Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільний і кримінальних справ, з уточненням, що за аналогічної ситуації суд касаційної інстанції постановляє ухвалу про закриття касаційного провадження у справі за такою скаргою та про її повернення особі, яка подала скаргу.

Варто зазначити, що зазначений підхід спеціалістів Верховного Суду України віднайшов підтримку серед деяких вчених [43, с. 405] та активно впроваджується судовою практикою. Зокрема, Апеляційний суд Одеської області, керуючись ст. 292 ЦПК України, п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» згідно ухвали від 20.12.2012 р. у справі № 22-ц/1590/10898/12 [188] закрив апеляційне провадження у справі за позовом ОСОБА_1 до Савранського споживчого товариства про визнання договору купівлі-продажу дійсним та визнання права власності на нерухоме майно за апеляційною скаргою ОСОБА_2 на рішення Савранського районного суду Одеської області від 01.02.2012 р . При цьому суд виходив з того, що апелянт не належить до кола осіб, які мають право оскаржувати рішення суду, оскільки порушення її прав та інтересів оскаржуваним рішенням не виявлено.

Однак, системний аналіз положень цивільного процесуального законодавства засвідчує, що ані ст. ст. 292, 324 ЦПК України, що визначають коло суб'єктів оскарження, ані ст. ст. 307, 336 ЦПК України, що регламентують безпосередньо повноваження апеляційного та, відповідно, касаційного суду за наслідками розгляду апеляційної та касаційної скарги на рішення суду першої інстанції, ані інші норми ЦПК України безпосередньо не передбачають для суду апеляційної та касаційної інстанції можливості постановлення ухвали про закриття провадження у справі за апеляційною чи то касаційною скаргою особи, яка не брала участі у справі, про права та обов'язки якої суд першої інстанції питання не вирішував. За таких обставин зазначені рекомендації вищих судових органів видаються сумнівними, а цивільне процесуальне законодавство з даного питання потребує певних змін і доповнень з метою чіткого вирішення зазначеного питання.

Ч. 3 ст. 26 ЦПК України закріплює правило, згідно з яким у справах можуть брати участь органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Заінтересованість цих органів та осіб має державно-правовий, суспільний або соціальний характер і випливає із обов'язків, визначених їх компетенцією або покладеними на них функціональними повноваженнями [177, с. 267] .

Відповідно до ч. 1 ст. 45 ЦПК України у випадках, встановлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах. Органи та інші особи, які відповідно до ст. 45 ЦПК України звернулися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах, мають процесуальні права й обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укладати мирову угоду (ч. 1 ст. 46 ЦПК України).

Ч. 2 ст. 45 ЦПК України наділяє прокурора, в межах повноважень, визначених законом, з метою представництва інтересів громадянина або держави в суді правом вступу за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом інших осіб, на будь-якій стадії її розгляду, а також правом на подання апеляційної, касаційної скарг.

Представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді, згідно зі ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. [189] полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави, у випадках та порядку, встановлених законом. Варто відзначити, що здійснення представництва інтересів громадянина або держави у справі на будь-якій стадії цивільного процесу згідно з чинним законодавством покладено лише на прокурора.

Разом з тим варто відзначити, що науковцями звертається увага на невдалий підхід законодавця у використанні терміну «представництво», оскільки, як зазначає С.С. Бичкова, прокурор у будь-якому разі не стає процесуальним представником і завжди діє від свого імені [177, с. 292]

Відповідно до ч. 3 ст. 24 Закону України «Про прокуратуру» право подання апеляційної чи касаційної скарги на судове рішення в цивільній, адміністративній, господарській справі надається прокурору, який брав участь у судовому розгляді, а також незалежно від участі в розгляді справи прокурору вищого рівня: Генеральному прокурору України, його першому заступнику та заступникам, керівникам регіональних та місцевих прокуратур, першим заступникам та заступникам керівників регіональних прокуратур.

При цьому прокурор повинен надати суду письмову згоду законного представника або органу, якому законом надано право захищати права, свободи та інтереси відповідної особи, або органу державної влади, органу місцевого самоврядування чи іншого суб’єкта владних повноважень на здійснення ним представництва.

Відповідно до ч. 2 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» в якості підстав представництва в суді інтересів громадянина визнає його не спроможність самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист. Наявність таких обставин прокурором має бути обґрунтована.

Ч. 2 ст. 45 ЦПК України закріплює за прокурором обов'язок з надання суду документів, що підтверджують неможливість громадянина самостійно здійснювати представництво своїх інтересів.

Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у постанові «Про судову практику розгляду цивільних справ в касаційному порядку» (абз. 4 п.1) також акцентує увагу на тому, що при поданні касаційної скарги з метою представництва інтересів громадянина прокурор повинен надати суду документи, які підтверджують неможливість громадянина самостійно здійснювати представництво своїх інтересів. Під неможливістю громадянина самостійно здійснювати представництво своїх інтересів спеціалісти Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ розуміють не лише подання прокурором відповідної заяви (про участь у справі), а й надання інших документів, які підтверджують неспроможність громадянина через свій фізичний чи матеріальний стан, похилий вік або з інших поважних причин здійснювати захист його порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Згідно з ч. 3 ст. 23 вищезазначеного закону здійснення прокурором представництва законних інтересів держави у суді матиме місце у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної

влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу.

Наявність підстав для представництва має бути обґрунтована прокурором у суді. Ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» закріплює правило, згідно з яким прокурор здійснює представництво інтересів громадянина або держави в суді виключно після підтвердження судом підстав для представництва. А саме, він зобов'язаний попередньо, до звернення до суду, повідомити про це громадянина та його законного представника або відповідного суб'єкта владних повноважень. У разі підтвердження судом наявності підстав для представництва прокурор користується процесуальними повноваженнями відповідної сторони процесу. Наявність підстав для представництва може бути оскаржена громадянином чи її законним представником або суб'єктом владних повноважень.

В.В. Долежан у свій час звертав увагу на доцільність збереження за прокурором права офіційної критики рішень і дій органів судової влади, на яку повинні у встановленому порядку й у встановлені строки реагувати відповідні судові інстанції [190, с. 184]. К.В. Гусаров вважає, що право апеляційного оскарження повинен мати тільки прокурор, який брав участь у розгляді справи, оскільки «надання прокурору, який не брав участі в розгляді справи, права на апеляційне оскарження судового рішення містить елементи нагляду за судовою діяльністю». Вчений звертає увагу і на доцільність обмеження касаційного оскарження судових рішень з боку прокурора у випадку оскарження судових актів по тих справах, де він не брав участь як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин у судах першої та апеляційної інстанцій [27, с. 840, 890].

Т.О. Дунас, М.В. Руденко, відзначаючи неприпустимість існування нагляду прокуратури над судом, звертають увагу на те, що за прокурором не може закріплюватися право на перегляд усіх без винятку цивільних справ. На

думку вчених прокурор має право, зокрема, на апеляцію лише у тих справах, у провадженні яких брав участь він або інші державні органи, а також коли рішення суду першої інстанції зачіпляє інтереси держави чи громадянина, які неспроможні самі їх захистити [191, с. 159-160].

Завершуючи сказане підтримуємо, що участь прокурора в цивільному судочинстві не слід обмежувати, оскільки участь прокурора в цивільному процесі – це правова гарантія непорушності встановлених Конституцією прав і свобод громадян, установлення істини у справі, ухвалення законного рішення [45, с. 94].

Самостійно визначаючи підстави для представництва у суді інтересів громадянина або держави прокурор, як відзначає М. Руденко, не повинен підміняти Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб, які також можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах [192] . При цьому можливість звернення до суду з заявою зазначених органів та осіб, а також їх участь у цивільних справах повинна відбуватися у випадках, встановлених законом.

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів та його територіальні органи в АРК, областях, містах Києві та Севастополі, відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про захист прав споживачів» [193], має право подавати до суду позови щодо захисту прав споживачів. Як вбачається, зазначений орган має право апеляційного та касаційного оскарження судових рішень, ухвалених у справі за його зверненням, тобто за умови його безпосередньої участі при розгляді справи .

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, відповідно до ст. 1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [194], на території України і в межах її юрисдикції здійснює

парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного. П. 10 ч. 1 ст. 13 зазначеного закону наділяє Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини правом звертатися до суду із заявою про захист прав і свобод людини і громадянина, які за станом здоров'я чи з інших поважних причин не можуть цього зробити самостійно, а також особисто або через свого представника брати участь у судовому процесі у випадках та порядку, встановлених законом. Крім цього, зазначений орган наділяється правом бути присутнім на засіданнях судів усіх інстанцій (п. 9 ч. 1 ст. 13), однак безпосереднього закріплення за Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини права на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень, незалежно від його участі у справі, закон не містить. Відповідно, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має право на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень, ухвалених у справі за його зверненням.

Проведений аналіз суб'єктів права апеляційного та касаційного оскарження судових рішень засвідчив про неоднорідність їх правового статусу. Основною відмінною рисою між ними є те, що одні безпосередньо використовують право на оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку для захисту суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу, інші ж, навпаки, ініціюють оскарження судових рішень у цивільному судочинстві для захисту прав, свобод та інтересів інших осіб у випадках, встановлених законом, при цьому безпосередніми носіями суб'єктивного права на скаргу не є.

Загалом, у правовій доктрині осіб, які беруть участь у справі, прийнято класифікувати на певні групи. Зокрема, М.Й. Штефан поділяє зазначених осіб на: 1) осіб, які беруть участь у справі з метою захисту своїх прав і охоронюваних законом інтересів (сторони та треті особи); 2) осіб, які беруть участь у справі з метою захисту прав інших осіб, державних і громадських інтересів (представники сторін та третіх осіб, органи та особи, яким законом

надано право захищати права, свободи та законні інтереси інших осіб) [195, с. 86].

Осіб, які захищають у судовому процесі чужі суб'єктивні права та законні інтереси, Г.Л. Осокіна класифікує на : 1) осіб, які захищають чужі суб'єктивні права та законні інтереси від власного імені (органи та особи, яким законом надано право захищати права свободи та законні інтереси інших осіб); 2) осіб, які захищають чужі суб'єктивні права та законні інтереси від чужого імені (судові представники) [196, с. 62].

Р.М. Мінченко суб'єктами касаційного провадження в цивільному процесі України визначає, по-перше, суб'єктів касаційного оскарження, тобто осіб, яким цивільним процесуальним законом надана можливість звертатися до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, і які мають процесуальну та/або матеріальну заінтересованість у результаті розгляду справ: по-друге, інших учасників цивільного процесу, які сприяють перегляду справ у касаційному провадженні та безпосередньо Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ [45, с. 402].

З урахуванням вищезазначеного, пропонуємо класифікувати суб'єктів перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, в залежності від їх процесуального статусу на наступні види:

1. Суб'єкти права на скаргу (на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції), які поділяються на:

а) суб'єктів, що є безпосередніми носіями права на скаргу, мають процесуальну та/або матеріальну заінтересованість у результатах розгляду та вирішення справи (зокрема, сторони, треті особи, заявники і заінтересовані особи, особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки);

б) суб'єктів реалізації права на скаргу, які не мають суб'єктивного інтересу у розгляді та вирішенні справи, діють у цивільному процесі в інтересах

суб'єктів, які потребують захисту, права, свободи та інтереси яких порушені ухваленим судовим рішенням. У свою чергу, зазначених суб'єктів доцільно поділяти на тих, що:

а) звертаються до суду вищої інстанції зі скаргою на рішення суду від власного імені на захист прав, свобод та інтересів інших осіб, які потребують такого захисту (зокрема, прокурор, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування тощо);

б) звертаються до суду вищої інстанції зі скаргою на рішення суду від імені та в і інтересах особи, яку представляють (законні представники, договірні представники);

2. Суди апеляційної інстанції та Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ як суд касаційної інстанції, які мають особливий правовий статус, не є безпосередніми носіями права на оскарження судових рішень, однак беруть активну участь у реалізації права на скаргу особами, визначеними законом, здійснюючи правосуддя;

3. Інші учасники цивільного судочинства, які сприяють перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, судовими органами вищої інстанції.

2.3. Процесуальний порядок та строки апеляційного і касаційного оскарження судових рішень у цивільному процесі

Відповідно до цивільного процесуального законодавства реалізація права на оскарження судового рішення, ухваленого судом першої інстанції, в апеляційному та касаційному порядку особою, яка звертається зі скаргою, вимагає дотримання останньою передбачених законом вимог щодо строків та порядку такого звернення.

У широкому розумінні порядок подання апеляції охоплює як правила про строки цієї дії, так і вимоги, яким вона має відповідати за формою та

змістом, а також наслідки їх недотримання [49, с. 10]. Безпосередньо порядок реалізації права апеляційного оскарження на законодавчому рівні визначений у ст. 296 ЦПК України, відповідно до якої апеляційна скарга подається апеляційному суду через суд першої інстанції, який ухвалив оскаржуване судове рішення.

Справедливої критики серед вчених-процесуалістів зазнали рекомендації спеціалістів Пленуму Верховної Суду України, викладені у абз. 3 п. 3 постанови «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку», про доцільність надіслання апеляційної скарги судом апеляційної інстанції до суду, який ухвалив судове рішення, для виконання вимог, передбачених статтею 296 ЦПК, для тих випадків, коли апеляційна скарга надійшла безпосередньо до суду апеляційної інстанції.

З даного приводу М.І. Балюк звертає увагу на те, що імперативність правової норми про порядок подання апеляційної скарги обумовлює те, що апеляційний суд у такому випадку повинен повернути апеляційну скаргу заявнику, а не переправляти її до суду першої інстанції [156, с. 472]. У зв'язку з цим не можемо погодитися з точкою зору окремих вчених, які вважають доцільним надіслання апеляційних скарг, що надійшли безпосередньо до апеляційного суду, до суду, який ухвалив судове рішення, для належного оформлення справи і направлення її до суду апеляційної інстанції разом із скаргою [153, с. 550].

На стадії апеляційного провадження вирішення питання про прийняття апеляційної скарги до розгляду, залишення такої скарги без руху та визнання її неподаною, повернення скарги, поновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження, залишення без розгляду, прийняття заяви про відкликання скарги чи відмови від неї, незалежно від того, до суду якої інстанції вони подані, належить до повноважень апеляційного суду. Суд першої інстанції виконує лише функції з прийняття апеляційної скарги та її

надіслання разом зі справою до апеляційного суду у визначений ч. 2 ст. 296 ЦПК України строк, а саме на наступний день після закінчення строку для подання апеляційної скарги надсилає її разом зі справою до апеляційного суду. Апеляційні скарги, що надійшли після цього, не пізніше наступного робочого дня після їхнього надходження направляються до апеляційного суду.

Ч. 1 ст. 297 ЦПК України закріплює правило, згідно з яким справа реєструється в апеляційному суді у встановленому законом порядку та не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу.

Для вирішення питання про відкриття касаційного провадження суддя-доповідач повинен перевірити: 1) чи передбачена законом можливість апеляційного оскарження ухвали; 2) наявність в особи, яка подає скаргу, права на апеляційне оскарження судового рішення; 3) чи дотримано строк на подання апеляційної скарги; 4) відповідність апеляційної скарги формі та змісту, встановлених законом, і переліку додатків до неї; 5) чи сплачено в належному розмірі та у визначеному порядку судовий збір.

На відміну від апеляційної скарги касаційна скарга, відповідно до ч. 1 ст. 327 ЦПК України, подається безпосередньо до суду касаційної інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу. Питання про відкриття касаційного провадження, залишення касаційної скарги без руху, повернення касаційної скарги вирішуються суддею, про що постановляється ухвала.

Для вирішення питання про відкриття касаційного провадження у справі суддя-доповідач повинен, зокрема, перевірити: 1) чи передбачено законом можливість касаційного оскарження ухвал судів першої чи апеляційної інстанцій; 2) чи було рішення суду першої інстанції предметом апеляційного перегляду по суті; 3) наявність в особи, яка подає скаргу, права на касаційне оскарження судового рішення; 4) чи дотримано строк подання касаційної скарги; 5) відповідність касаційної скарги вимогам закону щодо

форми та змісту; 6) наявність копій касаційної скарги і додатків до неї (письмових матеріалів) відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі; 7) чи сплачено в належному розмірі та у визначеному порядку судовий збір [158].

С.П. Штелик стверджує, що доступ до суду касаційної інстанції може зазнавати більших обмежень ніж до суду апеляційної інстанції, оскільки: 1) касаційна скарга є найбільш територіально віддаленою від особи; 2) звернення до суду касаційної інстанції зумовлене не лише виконанням формальних вимог щодо змісту касаційної скарги, а й попереднім розглядом справи у суді апеляційної інстанції [77, с. 127].

Одним із основних питань, що підлягає з'ясуванню, є питання щодо відповідності апеляційної та касаційної скарги вимогам закону щодо їх форми та змісту, що на законодавчому рівні визначені у ст. 295 ЦПК України – щодо форми та змісту апеляційної скарги та у ст. 326 ЦПК України – щодо форми та змісту касаційної скарги. Системний аналіз положень зазначених норм надає змогу виділити загальні вимоги, дотримання яких є обов'язковим як для оформлення апеляційної так і касаційної скарги. Зокрема, це вимоги, що стосуються необхідності зазначення у скарзі: 1) найменування суду, до якого подається скарга; 2) ім'я (найменування) особи, яка подає скаргу, її місце проживання або місцезнаходження; 3) ім'я (найменування) осіб, які беруть участь у справі, їх місце проживання або місцезнаходження; 4) рішення (ухвала), що оскаржується. Зокрема, зазначення в апеляційній та касаційних скаргах рішення або ж ухвали, що оскаржується, надає можливість для суду вищої інстанції з'ясувати чи є об'єкт оскарження належним; 5) клопотання особи, яка подає скаргу; 6) перелік документів та інших матеріалів, що додаються (для касаційної скарги – перелік письмових матеріалів, що додаються до скарги). Апеляційна та касаційна скарга подаються у письмовій формі й підписуються особою, яка подає скаргу, або її представником.

Усі інші зазначені у законі вимоги є специфічними, що залежить безпосередньо від форми оскарження судового рішення, ухваленого судом першої інстанції.

Відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 295 ЦПК України у апеляційній скарзі має бути зазначено у чому полягає незаконність і (або) необґрунтованість рішення або ухвали (неповнота встановлення обставин, які мають значення для справи, та (або) неправильність установлення обставин, які мають значення для справи, внаслідок необґрунтованої відмови у прийнятті доказів, неправильного їх дослідження чи оцінки, неподання доказів з поважних причин та (або) неправильне визначення відповідно до встановлених судом обставин правовідносин).

О. Угриновська вважає, що на етапі прийняття апеляційної скарги до розгляду суддя-доповідач уповноважений вирішувати суто організаційні питання відкриття апеляційного провадження, які не пов’язані із розглядом апеляційної скарги по суті на предмет її обґрунтованості [178, с. 163].

У переліку вимог, що пред’являються до змісту касаційної скарги, згідно з п. 5 ч. 2 ст. 326 ЦПК України, зазначається вимога щодо необхідності аргументації у касаційній скарзі того, у чому саме полягає неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

З даного приводу Р.М. Мінченко зазначає, що акцент касаційної скарги має базуватися на найвагоміших фактах порушення права, що документально зафіксовані, та аргументах, на основі яких буде можливо скасувати чи змінити рішення чи ухвалу суду. На думку вченої у касаційній скарзі необхідно зазначати, які саме норми матеріального права застосовані чи які саме норми процесуального права порушені, у будь-якому разі виявлені недоліки і порушення при прийнятті рішень чи ухвал суду першої інстанції, переглянуті в апеляційному порядку, мають узгоджуватися з підставами для застосування судом касаційної інстанції своїх повноважень [45, с. 402].

С.Я. Фурса пропонує мотивувальну частину касаційної скарги викладати з чіткою аргументацією помилки та її впливу на ухвалене рішення чи постановлену ухвалу, а також з кваліфікацією виявленої помилки згідно з вимогами законодавства [145, с. 750].

Безпосередньо вимоги щодо обґрунтованості касаційної скарги у ст. 326 ЦПК України законодавець не визначає. Разом з тим, п. 5 ч. 4 ст. 328 ЦПК України передбачає можливість відмови у відкритті касаційного провадження у разі, якщо касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи. Тоді як згідно з ч. 5 ст. 328 ЦПК України, незалежно від обґрунтованості касаційної скарги, неправильне застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права є підставою для відкриття касаційного провадження.

Р.М. Мінченко звертає увагу на те, що дана підстава для відмови у відкритті касаційного провадження має суб'єктивний характер, адже саме на суддю-доповідача покладений законом обов'язок визначити, наскільки обґрунтованою чи необґрунтованою є касаційна скарга. І залежно від професійного рівня судді, ступеня його загальної та фахової підготовки, суддя-доповідач дійде висновку щодо обґрунтованості чи необґрунтованості касаційної скарги [45, с. 403].

К.В. Гусаров пропонує визначати обґрунтованість касаційної скарги як доведеність у її змісті порушень судами першої й апеляційної інстанцій норм матеріального й процесуального права, у зв'язку з чим застосування ч. 5 ст. 328 ЦПК України, що надає право відкрити касаційне провадження, незалежно від обґрунтованості касаційної скарги, у разі неправильного застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, вважає недоцільним [76, с. 160-161].

Відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 295 ЦПК України в апеляційній скарзі мають бути зазначені нові обставини, що підлягають встановленню, докази, які

підлягають дослідженню чи оцінці, обґрунтування поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції, заперечення проти доказів, використаних судом першої інстанції. П. 8 ч. 2 зазначеної статті визначає необхідність зазначення в апеляційній скарзі переліку документів та інших матеріалів, що додаються. А відповідно з ч. 5 ст. 295 ЦПК України копії таких матеріалів як і копії апеляційної скарги додаються до останньої згідно з кількістю осіб, які беруть участь у справі. Ч. 2 ст. 303 ЦПК України визначає, що апеляційний суд досліджує докази, які судом першої інстанції були досліджені з порушенням встановленого порядку або в дослідженні яких було неправомірно відмовлено, а також нові докази, неподання яких до суду першої інстанції було зумовлено поважними причинами.

Беручи до уваги зміст правових норм п. 6, 8 ч. 2, ч. 5 ст. 295 ЦПК України у їх системному зв'язку з правовими нормами ч. 2 ст. 303 ЦПК України, з урахуванням завдань апеляційного провадження, можна дійти висновку, що до суду апеляційної інстанції нові докази подаються, при цьому, як випливає зі змісту зазначених норм, лише у письмовій формі. Надання можливості подання нових доказів до суду апеляційної інстанції у правовій доктрині визначається спеціальною ознакою апеляційного оскарження, а можливість їх дослідження апеляційним судом обумовлюється їх неподанням до суду першої інстанції з поважних причин [197, с. 490].

П. 7 ч. 2 ст. 326 ЦПК України передбачає, що у касаційній скарзі має бути зазначено перелік письмових документів, що додаються до скарги. Згідно з ч. 5 ст. 326 ЦПК України до касаційної скарги додаються копії скарги та доданих до неї матеріалів відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі, а також копії оскаржуваних рішень (ухвал) судів першої та апеляційної інстанції.

Необхідність додання до касаційної скарги оскаржуваних рішень у правовій доктрині визначається як своєрідний фільтр для недопущення до касаційного розгляду як екстраординарної судової процедури

необґрунтованих касаційних скарг або в разі, якщо судове рішення суду першої інстанції не пройшло стадію апеляційного перегляду тощо, що дає можливість суду касаційної інстанції право на підставі змісту касаційної скарги та з огляду на висновки нижчестоящих судів відмовити у відкритті касаційного провадження [156, с. 533-534].

М.І. Балюк, Д.Д. Луспеник наголошують, що відсутність у касаційній скарзі прохання про скасування рішення суду апеляційної інстанції, яким залишено без змін рішення суду першої інстанції, а апеляційну скаргу без задоволення, не є перешкодою для розгляду судом касаційної інстанції цієї скарги по суті, оскільки самостійного значення не має. На відміну від зміни судом апеляційної інстанції рішення суду першої інстанції, ухвалення нового рішення, скасування рішення суду першої інстанції із закриттям провадження у справі чи залишенням заяви без розгляду, коли рішення суду апеляційної інстанції повністю або в частині замінює рішення суду першої інстанції, і внаслідок цього касаційна скарга повинна містити вимогу про скасування такого рішення і відповідне обґрунтування цієї вимоги [156, с. 535].

Що ж стосується письмових матеріалів, що додаються до касаційної скарги особою, яка подає таку скаргу, в літературі справедливо зазначається, вони не повинні стосуватися вирішення матеріально-правового спору чи перегляду рішення по суті спору так як призначення перегляду рішення, що набрало законної сили (екстраординарна, касаційна інстанція), - перевірка його законності. Тому можливість подання додаткових доказів суперечить суті такого перегляду, оскільки зумовила б процесуальну діяльність щодо доданих доказів, оцінку фактичного матеріалу. Погоджуємося, що така діяльність, як зазначає вчений, зближувала б касаційну інстанцію з апеляційною, створювала б певну конкуренцію та дублювання її як із судом першої так і апеляційної інстанцій [83, с. 28-29].

Правові наслідки недотримання вимог щодо форми та змісту апеляційної та касаційної скарг чітко регламентовані законом. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 297 ЦПК України до апеляційної скарги, яка не оформлена відповідно до вимог, встановлених ст. 295 цього кодексу, а також у разі несплати суми судового збору застосовуються положення ст. 121 цього кодексу. Згідно з ч. 2 ст. 328 ЦПК України, у разі якщо касаційна скарга не оформлена відповідно до вимог, встановлених ст. 326 цього кодексу, а також у разі несплати суми судового збору застосовуються положення ст. 121 ЦПК України, про що суддею-доповідачем постановляється відповідна ухвала.

Однією з умов реалізації права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, у апеляційному та касаційному порядку є дотримання строку такого оскарження. Незважаючи на активні дослідження апеляційного та касаційного провадження у цивільному судочинстві як вітчизняними так і зарубіжними вченими, у правовій доктрині, а також у судовій практиці проблема із застосування процесуальних норм, що встановлюють строки оскарження, в тому числі і щодо справ, у яких має місце відкладення складання повного рішення суду, продовжує існувати. Відсутність єдиного підходу, що обумовлена неоднозначним тлумаченням процесуальних норм, має наслідком непоодинокі випадки виникнення помилок у встановленні дати, з якої визначається строк оскарження рішення суду, його поновлення та поважність причин для такого поновлення, які на жаль, не віднайшли беззаперечного вирішення і у зв’язку з реформуванням судової системи та внесенням суттєвих змін у цивільне процесуальне законодавство.

Процесуальний строк – це певний період часу, в межах якого здійснюються процесуальні дії [172, с. 190]. Згідно зі ст. 67 ЦПК України строки, в межах яких вчиняються процесуальні дії, встановлюються законом, а якщо не визначені законом, – встановлюються судом.

Питання щодо строків апеляційного оскарження вирішено на законодавчому рівні у ст. 294 ЦПК України, відповідно до якої апеляційна скарга на рішення суду подається протягом десяти днів з дня його проголошення, на ухвалу суду першої інстанції – протягом п’яти днів з дня її проголошення. Для тих осіб, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні під час проголошення рішення суду чи ухвали законодавець встановлює десятиденний строк з дня отримання копії рішення, відповідно – п’ятиденний строк з дня отримання копії ухвали.

Що стосується строків касаційного оскарження, то вони визначені у ч. 1 ст. 325 ЦПК України, відповідно до якої касаційна скарга може бути подана протягом двадцяти днів з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду. Згідно з роз’яснень постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» (абз. 2 п. 7) положення статті 325 ЦПК про те, що касаційна скарга може бути подана протягом двадцяти днів з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду, поширюються також на випадки, коли відповідно до статті 218 ЦПК апеляційний суд проголосив лише вступну та резолютивну частини рішення, або коли справу розглянуто за відсутності в судовому засіданні особи, яка брала участь у справі та оскаржує судове рішення.

У відповідності до ст. 319 ЦПК України рішення або ухвала апеляційного суду набирають законної сили з моменту їх проголошення. Безпосереднє проголошення рішення апеляційного суду відбувається негайно після закінчення судового розгляду і прилюдно, крім випадків, встановлених законом. Отже, обчислення строку касаційного оскарження починається з наступного дня після проголошення апеляційним судом судового рішення.

Передбачені у ст. 294, ч. 1 ст. 325 ЦПК України строки на апеляційне та касаційне оскарження рішення чи ухвали суду першої інстанції необхідно

обчислювати з урахуванням визначеного ст. 69 ЦПК України правила про початок перебігу процесуальних строків – з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок, та з дотриманням вимог ч. ч. 3, 6 ст. 70 ЦПК України.

Статтею 294 ЦПК України, на відміну від попередньої редакції, встановлено скорочені строки звернення громадян до суду апеляційної інстанції з апеляційною скаргою на рішення суду першої інстанції. Відповідно, зазначені строки апеляційного оскарження судових рішень у цивільному процесі, що зазнали суттєвих змін у світлі реформування судової системи і прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 року, не залишися поза увагою провідних юристів та вчених.

Насамперед, щодо скорочення процесуальних строків звернення громадян до суду заслуговує на увагу правова позиція Конституційного Суду України, викладена у його Рішенні від 13.12.2011 року № 17-рп/2011[198], згідно з п. 6.1. якого положення ч. ч. 1, 2 ст. 294 ЦПК України визнано конституційними. При цьому зазначено, що у процесуальних кодексах лише скорочено строки здійснення окремих процесуальних дій, а змісту та обсягу конституційного права на судовий захист і доступ до правосуддя не звужено. Наведені зміни не унеможливлюють ефективного розгляду судових справ, тому не суперечать Конституції України.

Позиція законодавця з питань скорочення процесуальних строків отримала переважно схвальні відгуки у правовій доктрині. Зокрема, Р.М. Мінченко, досліджуючи апеляційне провадження в цивільному судочинстві України, зазначає, що нові правила обчислення строків апеляційного оскарження позитивно вплинуть на реалізацію одного з основних функціональних принципів цивільно-процесуального права – принципу неупередженого справедливого розгляду справи в розумні строки [50, с. 66].

Однак, вченими звертається увага як на позитивні так і негативні наслідки скорочення загалом процесуальних строків у цивільному

судочинстві. Так, Я. Петров, М. Сорочинський відзначають, що з одного боку, такі зміни сприятимуть більш оперативному розгляду судових спорів. З другого боку, зважаючи на завантаженість судів, існує ризик того, що суди будуть змушені їх постійно продовжувати. Крім того, з практичної точки зору, як відзначається, разом зі скороченням термінів скорочується і кількість часу, необхідного для підготовки процесуальних документів і надання доказів у справі [199, с.119].

Суттєвих змін зазнали також і правові наслідки пропуску строку на апеляційне та касаційне оскарження, що регламентовані ч. 3 ст. 297 (щодо апеляційної скарги), ч. 3 ст. 328 (щодо касаційної скарги) ЦПК України. Зокрема, у випадку, якщо скарга подана після закінчення строків, визначених законом, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, або якщо підстави, вказані нею у заяві, визнані неповажними апеляційна або касаційна скарга залишається без руху. Тоді як ст. 72 ЦПК України, що визначає наслідки пропущення процесуальних строків, у ч. 2 передбачає, що документи, подані після процесуальних строків, залишаються без розгляду, якщо суд за клопотанням особи, що їх подала, не знайде підстав для поновлення або продовження строку.

Згідно з п. 1 ч. 3 ст. 297, п. 1 ч. 3 ст. 328 ЦПК України особі протягом тридцяти днів з моменту отримання ухвали про залишення скарги без руху надається право звернутися до суду апеляційної (касаційної) інстанції з заявою про поновлення строків або вказати інші підстави для поновлення строку. Якщо заяву не буде подано особою в зазначений строк або наведені підстави для поновлення строку апеляційного та касаційного оскарження будуть визнані неповажними, суддя-доповідач відмовляє у відкритті апеляційного, касаційного провадження (п. 2 ч. 3 ст.297, п. 2 ч. 3 ст. 328 ЦПК України).

Іншого порядку обчислення строку оскарження судових рішень, в тому числі і для виняткових випадків, крім того, що визначений у ст. ст. 294, 325 ЦПК України, законодавець не передбачає.

Варто звернути увагу на те, що відповідно до ч. 3 ст. 209 ЦПК України у виняткових випадках залежно від складності справи складання повного рішення може бути відкладено на строк не більш як п'ять днів з дня закінчення розгляду справи, але вступну і резолютивну частини суд має проголосити в тому самому засіданні, в якому закінчився розгляд справи. Рішення суду, що містить вступну та резолютивну частини, має бути підписане всім складом суду і приєднане до справи. Згідно з ч.1 ст. 218 ЦПК у разі проголошення у судовому засіданні тільки вступної та резолютивної частин судового рішення суд повідомляє, коли особи, які беруть участь у справі, зможуть ознайомитися з повним рішенням суду.

Відповідно до ч. 2 ст. 222 ЦПК України копії повного рішення суду видаються особам, які брали участь у справі, негайно після проголошення такого рішення. У разі проголошення тільки вступної та резолютивної частин судового рішення особам, які брали участь у справі і були присутні у судовому засіданні, негайно після його проголошення видаються копії судового рішення із викладом вступної та резолютивної частини. Особам, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні, згідно з ч. 3 зазначеної норми, копії повного судового рішення надсилаються рекомендованим листом з повідомленням про вручення протягом двох днів з дня його складання або за їх зверненням вручаються їм під розписку безпосередньо в суді.

Для осіб, які брали участь у справі і не були присутні у судовому засіданні під час проголошення тільки вступної та резолютивної частини рішення суду першої інстанції, відкладення складання повного рішення суду істотно не впливає на реалізацію належного їм права апеляційного оскарження такого рішення, в тому числі і окремих його частин – описової,

мотивувальної, зокрема, оскільки законодавець, як засвідчує системний аналіз процесуальних норм, гарантує їм десятиденний строк з дня отримання копії повного судового рішення, що обчислюється з урахуванням положень ст. 69 ЦПК України. Тобто обчислення строку апеляційного оскарження для осіб, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні під час проголошення судового рішення, розпочинається з наступного дня після дня отримання копії повного судового рішення.

Дещо інша ситуація спостерігається для осіб, які брали участь у справі і були присутні у судовому засіданні під час проголошення тільки вступної та резолютивної частин судового рішення. А саме, системний аналіз ст. 69, ч. 3 ст. 209, ч. ч. 2, 3 ст. 222, ст. 294, ч. 3 ст. 297 ЦПК України надає змогу дійти висновку, що загальні правила ст. 294 ЦПК України щодо обчислення строку апеляційного оскарження поширюються також і на випадки, коли відповідно до ч. 3 ст. 209 ЦПК України суд проголосив лише вступну та резолютивну частини рішення. Тоді як складання повного рішення може бути відкладено на строк не більш як п’ять днів з дня закінчення розгляду справи. Тобто апеляційна скарга подається на таке рішення суду протягом десяти днів з дня його проголошення. При цьому початком перебігу десятиденного строку на апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції для осіб, які брали участь у справі і були присутні у судовому засіданні, є наступний день після дня проголошення вступної та резолютивної частини рішення. Даний висновок має принципове значення у питаннях забезпечення та фактичної реалізації гарантованого державою права апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції, зокрема, і окремих його частин.

У випадку, коли складання повного рішення відкладається, а у судовому засіданні проголошується тільки вступна і резолютивна частини такого рішення, з правовою позицією суду, на якій ґрунтується оскаржуване рішення, особа має змогу ознайомитися лише після одержання повного рішення суду першої інстанції. Відповідно, підстави для оскарження рішення

суду така особа може визначити тільки після ознайомлення з повним текстом такого рішення. Вбачається, що у разі оскарження зазначеними особами окремих частин рішення суду, зокрема, мотивувальної частини, в їх розпорядженні буде значно менше часу на ознайомлення з текстом повного судового рішення і, відповідно, на підготовку апеляційної скарги. Що, фактично, можна розцінювати як обмеження в реалізації права апеляційного оскарження зазначених осіб та порушення, в цілому, конституційного права на судовий захист. Ситуація суттєво ускладнюватиметься для тих осіб, які не є юристами і потребують професійної допомоги у підготовці апеляційної скарги, що вимагатиме ще більше часу як для вивчення матеріалів справи, рішення суду першої інстанції так і безпосередньо для підготовки апеляційної скарги на таке рішення відповідним спеціалістом [200, с. 224].

У разі коли складання повного рішення було відкладено В.М. Кравчук, О.І. Угриновська пропонують початок перебігу строку апеляційного оскарження визначати з наступного дня після визначеного судом для ознайомлення з повним рішенням суду, обґрунтовуючи це тим, що підставами для скасування рішення суду є його незаконність, необґрунтованість, які викладаються в мотивувальній частині рішення суду, складання якої може бути від терміновано [173, с. 735-736].

К.В. Гусаров для таких випадків вбачає доцільність обчислення десятиденного строку оскарження з дня, наступного після того, який призначено судом для проголошення повного тексту рішення [76, с. 143]. На наше переконання даний підхід викликає певні заперечення, оскільки сам факт присутності особи під час проголошення повного тексту рішення не надає для такої особи у повному обсязі та належним чином підготувати апеляційну скаргу, відповідно, без утримання копії такого рішення.

М.І. Балюк, Д.Д. Луспеник з даного приводу зазначають, що датою складання повного тексту рішення вважається дата ухвалення рішення, тобто дата проголошення вступної і резолютивної частин рішення. А оскільки в ст.

ст. 294, 295 ЦПК України щодо строку апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції не передбачено врахування можливості перенесення складання повного тексту рішення, то зазначене до уваги не береться [156, с. 473-474].

Не поділяючи зазначену точку зору наголошуємо, що визначаючи апеляційний термін, слід враховувати, що за цей час особи, які беруть участь у справі та незадоволені винесеним судовим рішенням, повинні підготуватися до його оскарження. Вони мають ретельно продумати, які факти, судження були ними недостатньо виявлені, обґрунтовані й у зв'язку з цим не прийняті до уваги судом першої інстанції [146, с. 40-41].

Строк на апеляційне оскарження, як слушно зазначає І.Ємельянова, має виконувати одночасно дві функції. З одного боку – надати особам, які беруть участь у справі, необхідний час для підготовки обґрунтованої скарги, а з іншого – не затягувати момент набрання рішенням законної сили. При цьому обчислення загального строку на апеляційне оскарження, на думку вченої, має починатись з моменту отримання копії рішення, а не з моменту його проголошення [151].

М. Бородін вважає, що у випадках проголошення судом вступної та резолютивної частин рішення і ухвали строки апеляційного оскарження доцільно обчислювати з дня виготовлення їх повного тексту [201, с. 88].

З урахуванням вищезазначеного, на наше переконання для виняткових випадків проголошення у судовому засіданні лише вступної та резолютивної частини рішення суду і відкладення складання повного рішення стосовно осіб, які брали участь у справі і були присутні у судовому засіданні під час його проголошення є оптимальним встановлення строку апеляційного оскарження протягом десяти днів з дня отримання копії повного рішення, обчислення якого здійснюється з урахуванням вимог ст. 69 ЦПК України.

Звертаємо увагу, що ч. 2 ст. 222 ЦПК України покладає на суд обов'язок з видачі особам, які брали участь у справі, копії повного рішення

суду негайно після проголошення такого рішення. Крім зазначених осіб копії рішень і ухвал, відповідно до ч. 9 ст. 6 ЦПК України, мають право одержувати і особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки. Як зазначалося раніше, дані особи належать до переліку осіб, які мають право апеляційного та касаційного оскарження судового рішення, ухваленого судами першої інстанції. Однак спеціальної норми щодо обчислення строків такого оскарження для зазначених осіб цивільне процесуальне законодавство не містить. У зв'язку з чим у літературі пропонується обчислювати такий строк часом, коли особа дізналась про таке порушення. У свою чергу, як відзначається, це буде спонукати суд та осіб, які беруть участь у справі, не приховувати фактів заінтересованості осіб, на права та обов'язки яких може вплинути рішення [202, с. 789].

Безумовно, дане питання потребує негайного вирішення для забезпечення особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки ефективної реалізації права на оскарження судових рішень, що зачіпають їх права та інтереси. Вважаємо, що з урахуванням процесуального статусу зазначених осіб та приписів чинного цивільного процесуального законодавства найбільш оптимальним є встановлення десятиденного строку апеляційного оскарження з дня отримання копії судового рішення, обчислення якого необхідно здійснювати з урахуванням вимог ст. 69 ЦПК України. Це надасть змогу забезпечити чіткість та визначеність у строках оскарження для такої категорії суб'єктів і можливість належної підготовки зазначеними особами до такого оскарження.

Відповідно до ч. 1 ст. 297 ЦПК України суддя-доповідач протягом трьох днів після надходження справи вирішує питання про відкриття апеляційного провадження. А не пізніше наступного дня після постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до розгляду, згідно з ч. 1 ст. 298

ЦПК України, надсилає копії апеляційної скарги та доданих до неї матеріалів особам, які беруть участь у справі, і встановлює строк, протягом якого можуть бути подані ними заперечення на апеляційну скаргу.

Одержавши касаційну скаргу, оформлену відповідно до вимог ст. 326 ЦПК України, суддя-доповідач протягом трьох днів вирішує питання про відкриття касаційного провадження, про що постановляє відповідну ухвалу, витребує справу, надсилає копії касаційної скарги та доданих до неї матеріалів особам, які беруть участь у справі, і встановлює строк, протягом якого можуть бути подані заперечення на касаційну скаргу.

Висновки до розділу 2

Проведене наукове дослідження загальних умов та порядку оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, дозволило зробити висновки щодо проблемних питань правової природи передумов виникнення права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, та умов реалізації зазначеного права у цивільному судочинстві.

Підтримано та доповнено наявні в літературі точки зору щодо доцільності розмежування передумов права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, та умов реалізації зазначеного права. Відповідно, передумовами права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, запропоновано визначати ті обставини процесуального характеру, від яких залежить виникнення права на скаргу і відсутність яких виключає можливість відкриття провадження у справі. Тоді як умовами реалізації права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, є обставини процесуального характеру, з якими пов’язано належне здійснення зазначеного права.

Зокрема, до передумов виникнення права на апеляційне оскарження судових рішень суду першої інстанції належать: 1) підвідомчість справи суду

або належність справи до цивільної юрисдикції суду; 2) відсутність ухвали про закриття апеляційного провадження у зв'язку з відмовою особи від апеляційної скарги; 3) відсутність ухвали про відмову у задоволенні апеляційної скарги цієї особи або про відмову у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою. Передумовами виникнення права на касаційне провадження судових рішень суду першої інстанції є: 1) підвідомчість справи суду або належність справи до цивільної юрисдикції суду; 2) перегляд справи в апеляційному порядку; 3) відсутність ухвали про закриття касаційного провадження у зв'язку з відмовою цієї особи від касаційної скарги на це саме рішення чи ухвалу; 4) відсутність ухвали про відхилення касаційної скарги цієї особи або про відмову у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою цієї особи на це саме рішення чи ухвалу; 5) обґрунтованість касаційної скарги.

Встановлено, що умови реалізації є загальними для права апеляційного та касаційного оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, до яких варто відносити: 1) належний об'єкт оскарження; 2) належність особи до кола суб'єктів апеляційного та касаційного оскарження; 3) дотримання строків апеляційного та касаційного оскарження; 4) дотримання вимог щодо форми та змісту скарги; 5) дотримання процесуального порядку реалізації зазначеного права.

Шляхом критичного аналізу основних доктринальних підходів, приписів цивільного процесуального законодавства та правозастосовної практики додатково обґрунтовано доцільність постановлення ухвали про повернення касаційної скарги у разі її подання на ухвалу суду першої інстанції, що не підлягає касаційному оскарженню. У зв'язку з чим запропоновано внести відповідні зміни до ст. 328 ЦПК України, а саме доповнити зазначену норму окремою частиною наступного змісту: «У разі подання касаційної скарги на ухвалу, що не підлягає оскарженню, суддя-

доповідач повертає її особі, яка подавала касаційну скаргу, про що постановляє ухвалу, що не підлягає оскарженню».

Запропоновано суб'єктів перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, в залежності від їх процесуального статусу, класифікувати на наступні види:

1. Суб'єкти права на скаргу (на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції), які поділяються на:

а) суб'єктів, що є безпосередніми носіями права на скаргу, мають процесуальну та/або матеріальну заінтересованість у результатах розгляду та вирішення справи (зокрема, сторони, треті особи, заявники і заінтересовані особи, особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки);

б) суб'єктів реалізації права на скаргу, які не мають суб'єктивного інтересу у розгляді та вирішенні справи, діють у цивільному процесі в інтересах суб'єктів, які потребують захисту, права, свободи та інтереси яких порушені ухваленим судовим рішенням. У свою чергу, зазначених суб'єктів доцільно поділяти на тих, що:

а) звертаються до суду вищої інстанції зі скаргою на рішення суду від власного імені на захист прав, свобод та інтересів інших осіб, які потребують такого захисту (зокрема, прокурор, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування тощо);

б) звертаються до суду вищої інстанції зі скаргою на рішення суду від імені та в і інтересах особи, яку представляють (законні представники, договірні представники);

2. Суди апеляційної інстанції та Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ як суд касаційної інстанції, які мають особливий правовий статус, не є безпосередніми носіями права на оскарження судових рішень, однак беруть активну участь у реалізації права на скаргу особами, визначеними законом, здійснюючи правосуддя;

3. Інші учасники цивільного судочинства, які сприяють перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, судовими органами вищої інстанції.

Підтримано наукові підходи щодо недоцільності відмови у прийнятті апеляційної скарги від особи, яка не брала участі у справі, з тих підстав, що рішення суду не порушує прав цієї особи, оскільки зазначене питання по суті вирішується не в момент прийняття скарги, а у судовому засіданні при безпосередньому перегляді. Додатково обґрунтовано, що при поданні апеляційної чи касаційної скарги особою, яка не брала участі у справі, про права та обов'язки якої суд першої (першої чи апеляційної) інстанції питання не вирішував, якщо зазначені обставини будуть встановлені після відкриття провадження у справі, суддя-доповідач, за наслідками розгляду апеляційної чи касаційної скарги на рішення суду, постановляє ухвалу про закриття провадження у справі за такою скаргою та про її повернення особі, яка подала скаргу. У зв'язку з чим запропоновано внести відповідні зміни:

1) до ч. 1 ст. 307 ЦПК України (повноваження апеляційного суду), доповнивши її окремим пунктом наступного змісту «постановити ухвалу про закриття провадження у справі та повернути апеляційну скаргу особі, у разі подання такої скарги особою, яка не брала участь у справі, про права та обов'язки якої суд першої інстанції питання не вирішував»;

2) до ч. 1 ст. 336 ЦПК України (повноваження суду касаційної інстанції), доповнивши її окремим пунктом наступного змісту: «постановити ухвалу про закриття провадження у справі та повернути касаційну скаргу особі, у разі подання такої скарги особою, яка не брала участі у справі, про права та обов'язки якої суд першої чи апеляційної інстанцій питання не вирішував».

Зроблено висновок, що для виняткових випадків проголошення у судовому засіданні лише вступної та резолютивної частини рішення суду і відкладення складання повного рішення стосовно осіб, які брали участь у

справі і були присутні у судовому засіданні під час проголошення вступної та резолютивної частини рішення є оптимальним встановлення строку апеляційного оскарження протягом десяти днів з дня отримання копії повного рішення, обчислення якого здійснюється з урахуванням вимог ст. 69 ЦПК України. У зв'язку з чим запропоновано внести відповідні зміни до ч. 1 ст. 294 ЦПК України, доповнивши її наступним змістом: «У виняткових випадках, коли складання повного рішення може бути відкладено, особи, які брали участь у справі і були присутні у судовому засіданні під час проголошення вступної і резолютивної частини судового рішення, можуть подати апеляційну скаргу протягом десяти днів з дня отримання копії повного рішення суду».

Для осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, з урахуванням їх процесуального статусу та приписів цивільного процесуального законодавства, запропоновано строк апеляційного оскарження на рішення суду першої інстанції визначати з дня отримання ними копії судового рішення, обчислення якого необхідно здійснювати з урахуванням вимог ст. 69 ЦПК України.

РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ

3.1. Процесуальні особливості перегляду судових рішень суду першої інстанції. Межі розгляду справи

Апеляційна скарга на рішення суду першої інстанції, відповідно до ч. 1 ст. 303-1 ЦПК України, має бути розглянута протягом двох місяців з дня постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до розгляду, а апеляційна скарга на ухвалу суду першої інстанції – протягом п'ятнадцяти днів з дня постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до розгляду.

Згідно з ч. 1 ст. 330-1 ЦПК України касаційна скарга на рішення, передбачені п. 1 ч. 1 ст. 324 ЦПК України, має бути розглянута протягом одного місяця, а на ухвали, передбачені п. 2 ч. 1 ст. 324 ЦПК України, – протягом п'ятнадцяти днів з дня постановлення ухвали про відкриття касаційного провадження у справі.

Перегляд судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, в апеляційних та касаційних судах, здійснюється у процесуальній формі, що передбачає строго регламентований послідовний порядок руху справи на зазначених стадіях.

Як судом першої інстанції так і при провадженні, пов'язаному з переглядом судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, має місце підготовка справи, хоча і дещо в скороченому вигляді. Не можливо досягти мети судового процесу без проходження певних його етапів. Це, мабуть, головне у всьому процесі, тому і підготовка справи є необхідним етапом діяльності в будь-якій судовій інстанції [203, с. 145].

Метою даного етапу цивільного судочинства є забезпечення умов для правильного та своєчасного розгляду справи у відповідному провадженні й

на досягнення даного результату повинні бути спрямовані всі підготовчі дії суб'єктів процесуальних правовідносин. Засобом досягнення даної мети є виконання комплексу специфічних завдань, які визначають основні напрямки діяльності учасників процесу [204, с. 97].

Підготовка розгляду справи апеляційним судом регламентована ст. 301 ЦПК України, згідно з якою протягом десяти днів з дня отримання справи суддя-доповідач вчиняє дії з підготовки розгляду справи. Процесуальні аспекти підготовки справи до касаційного розгляду визначені ст. 331 ЦПК України, а саме після отримання справи суддя-доповідач протягом десяти днів готує доповідь, у якій викладає обставини, необхідні для ухвалення рішення суду касаційної інстанції, з'ясовує питання про склад осіб, які беруть участь у справі.

Переважною більшістю вчених підготовка справи до судового розгляду у судах апеляційної інстанції розглядається в якості самостійної стадії. Зокрема, К.В. Гусаров, справедливо відзначаючи важливість підготовки справи до розгляду в суді апеляційної інстанції з метою якісного вирішення цивільної справи, разом з тим даний етап у суді апеляційної інстанції визначає в якості самостійної стадії [27, с. 848].

В.І. Тертишніков, обґрунтовуючи недоцільність розгляду апеляції як стадії цивільного судочинства, підготовку справи до розгляду як і відкриття провадження у справі, розгляд справи в суді апеляційної інстанції визначає також в якості стадій апеляційного провадження [81, с. 223].

Аналогічної позиції дотримується і С.Я. Фурса, яка порядок прийняття апеляційної скарги до розгляду (відкриття апеляційного провадження), підготовку апеляційним судом справи до судового розгляду, судовий розгляд справи апеляційним судом визначає в якості стадій апеляційного провадження [145, с. 721-733].

Ю.С. Червоний перегляд рішень і ухвал в апеляційному порядку визначав в якості стадії, що складається з чотирьох частин: а) порушення

стадії апеляційного перегляду рішень і ухвал, що не вступили у законну силу; б) підготовки розгляду справи в апеляційному порядку; в) розгляду справи по суті; г) ухвалення і проголошення апеляційним судом рішення чи ухвали [172, с. 339].

На думку А.І. Дрішлюка, процесуальний порядок перегляду справи судом апеляційної інстанції передбачає два етапи, один з яких – підготовчий – покликаний забезпечити швидкий та законний розгляд справи і другий – це безпосередньо сам розгляд справи апеляційним судом [45, с. 378].

Є.А. Чернушенко визначає підготовку апеляційного розгляду справи одним із етапів, складовою частиною апеляційного провадження, що, в свою чергу також складається з послідовних частин [120, с. 15]. У даному випадку відбувається ототожнення таких термінів як «етап» та «частина».

Н.О. Зражевська зауважує, що процесуальний інститут підготовки цивільної справи до розгляду є елементом стадії апеляційного провадження, а не самостійною стадією, про що засвідчує, як відзначає вчена, системний і структурний аналіз розміщення та змісту норм, що регламентують інститут підготовки цивільної справи до розгляду у главі 1 розділу V ЦПК України, присвяченій апеляційному провадженню, та здійснення останньої суддею-доповідачем одноособово, поза межами судового засідання [205].

В.І. Тертишніков визначає, що касаційний перегляд здійснюється в судовому засіданні, що складається із трьох частин: підготовчої, розгляду касаційної скарги, винесення та оголошення постанови суду касаційної інстанції [81, с. 26].

С.Я. Фурса виділяє наступні стадії касаційного провадження, до яких відносить: 1) подання касаційної скарги, 2) відкриття касаційного провадження, 3) підготовка справи до касаційного розгляду, 4) попередній розгляд справи судом касаційної інстанції, 5) судовий розгляд справи судом касаційної інстанції [145, с. 753-762].

Ю.С. Червоний визначав перегляд рішень та ухвал суду першої інстанції, що набрали законної сили, після їх перегляду в апеляційному порядку, самостійною стадією, що включає три частини:

1) відкриття стадії перегляду рішень і ухвал суду першої інстанції, що набрали законної сили, а також рішень і ухвал апеляційного суду в касаційному порядку;

2) підготовка справ до касаційного розгляду;

3) розгляд справ по суті судом касаційної інстанції;

4) ухвалення і проголошення рішення і ухвали судом касаційної інстанції [172, с. 353].

М.К. Треушніков акцентує увагу на подвійній процесуальній природі касаційного провадження так як, на думку вченого, касаційне провадження у цивільних справах є стадією цивільного процесу, в цілому, тобто системою процесуальних відносин, що виникають та розвиваються між судом касаційної інстанції та особами, які беруть участь у справі. З іншого боку, касаційне провадження у цивільних справах складається з сукупності самостійних стадій, що мають завершений характер та націлені на досягнення певного правового результату [206, с. 438].

О.А. Тимошенко, погоджуючись з ідеєю щодо подвійної процесуальної сутності касаційного провадження, визначає останнє як один із видів перегляду рішень і ухвал у цивільному процесі та один з видів проваджень, що, у свою чергу, складається з наступних стадій: 1) порушення касаційного провадження; 2) підготовки справи до касаційного розгляду; 3) попереднього розгляду справи; 4) розгляду справи судом касаційної інстанції; 5) прийняття рішення або постановлення ухвали судом касаційної інстанції [207, с. 280-281].

Ми солідарні з тими вченими, які відзначають недоцільність розгляду підготовки справи до розгляду у суді апеляційної та касаційної інстанцій в якості окремої самостійної стадії. При цьому, як засвідчує проведений аналіз,

для позначення руху справи на стадіях апеляційного та касаційного перегляду судових рішень вченими вживаються різні терміни, зокрема, як то «етап», «елемент», «частина».

З метою уніфікації термінологічного понятійного апарату, уникнення ототожнення правових категорій, з урахуванням основних доктринальних підходів і системного аналізу законодавчих приписів, вважаємо за доцільне перегляд судових рушень в апеляційному та касаційному поряду визначати саме в якості самостійних стадій цивільного судочинства, що складаються з наступних частин: 1) відкриття апеляційного, відповідно касаційного провадження у справі; 2) підготовка апеляційним, відповідно касаційним судом справи до судового розгляду; 3) розгляд справи по суті; 4) ухвалення та проголошення судом апеляційної та касаційної інстанції рішення чи ухвали.

Безпосередньо перелік процесуальних дій з підготовки розгляду справи апеляційним судом на законодавчому рівні визначений у ч. 1 ст. 301 ЦПК України, відповідно до якої протягом десяти днів з дня отримання справи суддя-доповідач вчиняє такі дії: 1) з'ясовує питання про склад осіб, які беруть участь у справі; 2) визначає характер спірних правовідносин та закон, який їх регулює; 3) з'ясовує обставини, на які посилаються сторони та інші особи, які беруть участь у справі, як на підставу своїх вимог і заперечень; 4) з'ясовує, які обставини визнаються чи заперечуються сторонами та іншими особами; 5) вирішує питання щодо поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції; 6) за клопотанням сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання про виклик свідків, призначення експертизи, витребування доказів, судових доручень щодо збирання доказів, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача; 7) за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання щодо вжиття заходів забезпечення позову; 8) вчиняє інші дії, пов'язані із забезпеченням апеляційного розгляду справи.

Перелік підготовчих дій, що визначений зазначеною статтею, як вбачається з її змісту, не є вичерпним. На можливість вчинення й інших дій, крім тих, що зазначені у ч. 1 ст. 301 ЦПК України, пов'язаних із забезпеченням апеляційного розгляду справи, залежно від обставин справи, доводів апеляційної скарги звертає увагу і Пленум Верховного Суду України у постанові «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» (абз. 1 п. 13). Підготовчі дії з виклику свідків, призначення експертизи, витребування доказів, судових доручень щодо збирання доказів, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача, вжиття заходів забезпечення позову, а також вчинення інших дій, пов'язаних із забезпеченням апеляційного розгляду справи, відповідно до ч. 2 ст. 301 ЦПК України, здійснюються за правилами, встановленими главою 3 розділу ІІІ ЦПК України.

Особливість підготовки справи до розгляду виявляється у тому, що при підготовці справи до розгляду в суді апеляційної інстанції не діють такі принципи цивільного процесу, як гласність та усність, що є особливістю цієї частини апеляційного провадження, оскільки підготовка справи до розгляду проводиться без виклику осіб, що беруть участь у справі, та без проведення попереднього судового засідання [27, с. 851].

Після проведення підготовчих дій суддя-доповідач доповідає про них колегії суддів, яка в разі необхідності вирішує питання про проведення додаткових дій після закінчення дій підготовки справи до розгляду. Ч. 2 ст. 302 ЦПК України встановлює правило, згідно з яким справа має бути призначена до розгляду у розумний строк, але не пізніше семи днів після закінчення дій підготовки справи до розгляду.

Ст. 332 ЦПК України передбачає проведення попереднього розгляду справи протягом п'яти днів після складення доповіді суддею-доповідачем на колегії у складі трьох суддів у нарадчій кімнаті без повідомлення осіб, які беруть участь у справі.

Системний аналіз положень ч. ч. 3-5 ст. 332 ЦПК України дає змогу дійти висновку, що у попередньому судовому засіданні суд касаційної інстанції може ухвалити одне із трьох визначених законом рішень:

1) відхиляє касаційну скаргу і залишає рішення без змін, якщо відсутні підстави для скасування судового рішення;

2) скасовує судове рішення за наявності підстав, які тягнуть за собою обов'язкове скасування судового рішення;

3) призначає справу до судового розгляду за відсутності підстав, передбачених для попередніх повноважень.

К.В. Гусаров відзначає, що висновок щодо з'ясування підстав для задоволення касаційної скарги чи залишення в силі судового рішення ґрунтується на даних судді-доповідача після вивчення ним цивільної справи. Такими підставами вчений пропонує вважати порушення судом норм права, коли касаційний суд може зробити висновок без урахування пояснень учасників спірних процесуальних правовідносин і розгляду справи в порядку ст. 333 ЦПК України [157, с. 163].

Р.М. Мінченко справедливо звертає увагу на те, що попередній розгляд касаційної інстанції, що може реалізуватись в ухваленні судом касаційної інстанції конкретного судового рішення щодо задоволення чи незадоволення касаційної скарги, проведений без участі і повідомлення учасників цивільного процесу є суттєвим порушенням основних принципів цивільного судочинства – принципів гласності та публічності і негативно впливає на імідж суду касаційної інстанції і судової системи України, в цілому, а тому потребує відповідних змін [208, с. 432] .

Ч. 5 ст. 332 ЦПК України закріплює правило, згідно з яким справа призначається до судового розгляду, якщо хоч один суддя із складу суду дійшов такого висновку. Про призначення справи до судового розгляду постановляється ухвала, яка підписується всім складом суду.

Шляхом розгляду цивільних справ здійснюються функції правосуддя і виконуються завдання цивільного судочинства – захист прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб і держави [195, с. 371].

Відповідно до ч. 1 ст. 304 ЦПК України процесуальний порядок розгляду цивільної справи апеляційним судом здійснюється за загальними правилами цивільного судочинства відповідно до положень Глави 4 Розділу ІІІ ЦПК України, з винятками і доповненнями, встановленими законом, а саме главою 1 за назвою «Апеляційне провадження» розділу V зазначеного кодексу. У доктрині цивільного процесуального права з даного приводу справедливо зазначається, що це положення додатково підкреслює, що апеляційне провадження не є альтернативою розгляду справи в суді першої інстанції, відповідно, апеляції як інституту цивільного процесуального права притаманні самостійні завдання та мета [178, с. 164].

Зокрема, відповідно до п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» в апеляційній інстанції не застосовуються правила про пред'явлення зустрічного позову (ст. 123 ЦПК України), про прийняття позову третьої особи із самостійними вимогами (ст. 125 ЦПК України), про об'єднання і роз'єднання позовів (ст. 126 ЦПК України), про недопустимість розгляду справи за відсутності позивача, від якого не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності (ч. 3 ст. 169 ЦПК України, оскільки згідно з ч. 2 ст. 305 ЦПК України неявка осіб, які беруть участь у справі, належним чином повідомлених про час і місце розгляду справи, не перешкоджає розгляду справи апеляційним судом.

Ч. 3 ст. 18 ЦПК України встановлює правило, згідно з яким цивільні справи у судах апеляційної інстанції розглядаються колегією у складі трьох суддів, головуючий з числа яких визначається в установленому законом порядку.

Ч. 1 ст. 158 ЦПК України закріплює загальне правило про розгляд судом цивільної справи у судовому засіданні та обов'язкове повідомлення осіб, які беруть участь у справі. Відповідно, розгляд справи апеляційним судом здійснюється у судовому засіданні, що проводиться в спеціально обладнаному для цього приміщенні суду – залі засідань, та охоплює наступні чотири частини: 1) підготовча частина; 2) розгляд справи по суті; 3) судові дебати; 4) ухвалення та проголошення судового рішення.

Від належної процедури розгляду залежить ефективність апеляційного провадження [27, с. 853].

У призначений для розгляду справи час головуючий відкриває судове засідання і оголошує справу, яка підлягає оскарженню. Після чого секретар судового засідання доповідає судові, хто з викликаних осіб з'явився в судове засідання, чи вручено судові повістки та повідомлення тим, хто не з'явився, та повідомляє причини їх неявки, якщо вони відомі. Суд встановлює особи тих, хто з'явився, а також перевіряє повноваження представника. У разі, якщо при розгляді справ в апеляційному порядку приймає участь перекладач, головуючий, відповідно до ст. 164 ЦПК України, роз'яснює йому права та обов'язки і попереджає про кримінальну відповідальність згідно зі ст. ст. 384, 385 КК України.

Наслідки неявки в судове засідання осіб, які беруть участь, на законодавчому рівні визначені у ст. 305 ЦПК України і зводяться до того, що за певних умов апеляційний суд відкладає розгляд справи. Умовами, за яких є можливим відкладення такого розгляду, згідно з зазначеною нормою, є наступні: 1) неявка у судове засідання особи, яка бере участь у справі, щодо якої немає відомостей про вручення їй судової повістки; 2) клопотання особи, яка бере участь у справі, про відкладення розгляду справи, якщо повідомлені нею причини неявки буде визнано судом поважними. Неявка сторін або інших осіб, які беруть участь у справі, належним чином повідомлених про час і місце розгляду справи, згідно зі ч. 2 ст. 305 ЦПК

України, не перешкоджає розглядові справи. Крім того, як вбачається з системного аналізу приписів зазначеної норми, відкладення розгляду справи не відбуватиметься й у разі наявності клопотання особи, яка бере участь у справі, про відкладення розгляду справи, коли повідомлені нею причини неявки буде визнано судом неповажними.

За правилами ст. 165 ЦПК України із зали судового засідання видаляються свідки у відведені для цього приміщення та оголошується склад суду (ст. 166 ЦПК України), а також прізвища експерта, перекладача, спеціаліста, секретаря судового засідання і роз'яснюється особам, які беруть участь у справі, право згідно зі ст. ст. 20-25 ЦПК України заявляти відводи, що є гарантією об'єктивного та неупередженого розгляду справи.

Після чого, відповідно до ст. ст. 167, 168 ЦПК України, у підготовчій частині судового розгляду справи в апеляційному порядку на головуючого покладається обов'язок з роз'яснення особам, які беруть участь у справі, їх прав та обов'язків, та вирішення можливих заяв та клопотань від осіб, які беруть участь у справі, шляхом постановлення відповідної ухвали. При цьому заяви і клопотання осіб, які беруть участь у справі, розглядаються судом після того, як буде заслухана думка решти присутніх у судовому засіданні осіб, які беруть участь у справі.

Розгляд справи по суті розпочинається, відповідно до ч. 2 ст. ст. 304 ЦПК України, з доповіді судді-доповідача про зміст рішення (ухвали), яке оскаржено, доводи апеляційної скарги, межі, в яких повинні здійснюватися перевірка рішення (ухвали), встановлюватися обставини і досліджуватися докази. Після доповіді судді-доповідача пояснення дає особа, яка подала апеляційну скаргу. Якщо апеляційні скарги подали обидві сторони, першим дає пояснення позивач. Далі дають пояснення інші особи, які беруть участь у справі.

Процесуальний порядок розгляду цивільної судом касаційної інстанції на законодавчому рівні визначений у ст. 333 ЦПК України.

Зокрема, у касаційному порядку, згідно з ч. 1 ст. 333 ЦПК України, справа розглядається колегією у складі п’яти суддів без повідомлення осіб, які беруть участь у справі. У разі необхідності особи, які брали участь у справі, можуть бути викликані для надання пояснень у справі, тобто суд касаційної інстанції факультативно, на власний розсуд, вирішує питання про необхідність присутності у судовому засіданні зазначених осіб.

У правовій доктрині у зв’язку з переглядом справи у касаційному суді без повідомлення осіб, які беруть участь у справі, відзначається про перешкоджання реалізації права людини на справедливе судочинство. Зокрема, на думку Г.М. Ахмач, позиція законодавця щодо факультативного вирішення судом питання про необхідність присутності у судовому засіданні осіб, які беруть участь у справі, позбавляє їх аргументовано відстоювати свою позицію у справі, перешкоджає суду всебічно й об’єктивно досліджувати обставини справи, винести законне і обґрунтоване судове рішення за результатами розгляду касаційної скарги [209, с.214].

Надання права суду касаційної інстанції на власний розсуд вирішувати питання щодо виклику осіб, які брали участь у справі для надання пояснень у справі, не зовсім вірним вважає О.А. Тимошенко, яка зауважує, що виклик чи не виклик тих чи інших осіб може ставити їх в подальшому в нерівне становище [207, с. 281].

На противагу зазначеному, як слушно визначає К.В. Гусаров, обмеження для осіб, які беруть участь у справі при її розгляді, мають обґрунтований характер і існуючі правила щодо цього не можна визнати обмеженням доступу до суду [76, с. 164] .

Згідно з ч. 2 ст. 333 ЦПК України головуючий відкриває судове засідання і оголошує, яка справа, за чиєю скаргою та на рішення, ухвалу якого суду розглядається. У цій частині вирішуються заяви та клопотання осіб, які беруть участь у справі, і питання про можливості продовження засідання у зв’язку з неявкою учасників процесу [81, с. 264] . Після чого

суддя-доповідач доповідає в необхідному обсязі зміст оскаржуваного рішення суду та доводи касаційної скарги.

Після доповіді справи сторони та інші особи, які беруть участь у справі, дають свої пояснення, першою дає пояснення сторона, яка подала касаційну скаргу. Якщо рішення оскаржили обидві сторони, першим дає пояснення позивач. Суд може обмежити тривалість пояснень, встановивши для всіх осіб, які беруть участь у справі, рівний проміжок часу, про що оголошується на початку судового засідання. У своїх поясненнях сторони та інші особи, які беруть участь у справі, можуть наводити тільки ті доводи, які стосуються підстав касаційного розгляду справи.

Вважаємо можливим погодитись з К.В. Гусарович, який вважає, що право давати пояснення у засіданні суду касаційної інстанції окрім осіб, які беруть участь у справі, повинні мати також і особи, щодо яких суд вирішив питання про їх права та обов'язки і які не належать до кола осіб, які беруть участь у справі [157, с. 165].

Ст. 334 ЦПК України закріплює правило,згідно з яким незалежно від того, за касаційною скаргою кого з осіб, які беруть участь у справі, було відкрито касаційне провадження, у суді касаційної інстанції позивач має право відмовитися від позову, а сторони мають право укласти між собою мирну угоду з додержанням законодавчих норм, що регулюють порядок і наслідки вчинення цих процесуальних дій. Поряд із цим ст. 334 ЦПК України не закріплює право відповідача при перегляді рішення (ухвали) судом касаційної інстанції визнати позов. Це зумовлюється тим, що касаційний суд не розглядає спору по суті, а переглядає винесені за результатами розгляду справи рішення чи ухвали [157, с. 166].

Для процедури розгляду цивільної справи в апеляційному та касаційному порядку надзвичайно важливе значення має питання щодо визначення меж такого розгляду.

Межі розгляду справи судом апеляційної інстанції визначені у ст. 303 ЦПК України, що складається із чотирьох частин, кожна з яких має певні особливості. Відповідно до ч. 1 ст. 303 ЦПК України під час розгляду справи в апеляційному порядку апеляційний суд перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції. Відповідно, зазначена діяльність буде спрямована на встановлення наявності чи відсутності суддівської помилки, допущеної судом першої інстанції.

О. Борисова відзначає, що межі розгляду судом апеляційної інстанції необхідно визначати виходячи зі змісту принципу диспозитивності. Одним із постулатів даного принципу є постулат: «ne eat judex ultra petita» - суд у своєму рішенні не повинен виходити за межі вимог, заявлених сторонами. Дане правило отримує свій розвиток на стадії оскарження рішення суду, перетворюючись у правило: «tantum devolutum gantum appellatum» (скільки скарги – стільки рішення) [210, с. 17].

В. Яцина, Д. Луспеник справедливо звертають увагу на те, що суд апеляційної інстанції обмежений доводами апеляційної скарги і право вийти за межі цієї скарги закон пов’язує з певними обставинами. При цьому, як відзначають вчені, апеляційний суд зобов’язаний мотивувати вихід за межі доводів апеляційної скарги в своєму рішенні, оскільки безпідставне використання цього права являється процесуальним порушенням, яке буде підставою для скасування такого судового рішення в касаційному порядку [211, с. 7].

Р.М. Мінченко характерною рисою неповної апеляції визначає перегляд рішень судів першої інстанції на підставі фактичних даних, що були надані особам, які беруть участь у справі, до зазначених судів. При повній апеляції особам, що беруть участь у справі, як відзначає вчена, дозволяється пред’являти в апеляційних судах поряд з фактами та доказами, що вже були предметом розгляду суду першої інстанції, нові факти і докази [50, с. 66-67].

Згідно з ч. 2 ст. 303 апеляційний суд досліджує докази, які судом першої інстанції були досліджені з порушенням встановленого порядку або в дослідженні яких було неправомірно відмовлено, а також нові докази, неподання яких до суду першої інстанції було зумовлено поважними причинами.

Відповідно, подання нових доказів та їх подальше дослідження судом апеляційної інстанції у разі їх неподання до суду першої інстанції з поважних причин, як засвідчує аналіз зазначеної норми, обумовлено наступними обставинами: 1) особа повинна обґрунтувати поважність причин, за наявності яких мало місце неподання зазначених доказів до суду першої інстанції, а 2) суд апеляційної інстанції повинен визнати причини, з яких нові докази не могли бути надані до суду першої інстанції, поважними.

В. Яцина, Д. Луспеник, у зв'язку з відсутністю у законі того, які саме можуть бути ці докази, звертають на можливі випадки дослідження нових доказів, які застосовує судова практика, а саме:

1) докази існували на час розгляду справи в суді першої інстанції, але особа, яка їх подає до апеляційного суду, не знала і не могла знати про їх існування;

2) докази існували на час розгляду справи у суді першої інстанції і учасник процесу знав про них, однак з об'єктивних причин (незалежних від нього) не міг надати їх до суду;

3) додаткові докази з'явилися після прийняття рішення судом першої інстанції;

4) суд першої інстанції помилково виключив із судового розгляду надані учасником процесу докази, що могли мати значення для справи;

5) суд першої інстанції необґрунтовано відмовив учаснику процесу в дослідженні доказів, що могли мати значення для справи (необґрунтовано відмовив у призначенні експертизи, витребуванні доказів, коли їх подання до суду для нього становило певні труднощі тощо);

6) наявні інші поважні причини їх неподання до суду першої інстанції, де відсутні умисел чи недбалість особи, яка їх подає, або вони не досліджені цим судом унаслідок інших процесуальних порушень [211, с.6].

Крім того, згідно з ч. 3 ст. 303 ЦПК України, апеляційний суд не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення. Якщо поза увагою доводів апеляційної скарги залишалась очевидна незаконність або необґрунтованість рішення суду першої інстанції у справах окремого провадження, апеляційний суд перевіряє справу в повному обсязі.

Порушення або неправильне застосування матеріального чи процесуального права має місце у разі застосування закону, який не поширюється на ці правовідносини, або не застосовано закон, який підлягав застосуванню, унаслідок неправильної кваліфікації правовідносин або правильно витлумаченого закону, який хоч і підлягав застосуванню, проте його зміст і сутність сприйнято неправильно через розширене чи обмежене тлумачення [153, с. 557].

В.І. Тертишніков, на підставі аналізу ч. 1 ст. 303 ЦПК України, виділяє два види меж розгляду справи апеляційним судом: процесуальні і матеріальні. Матеріальні межі розгляду справи у судів апеляційної інстанції вчений визначає межами позовних вимог, заявлених і розглянутих судом першої інстанції, що визначають і межі апеляційної скарги у тому розумінні, що останні не можуть бути ширше перших. Якщо ж межі апеляційної скарги вужчі меж позовних вимог, то вони стають межами перевірки законності і обґрунтованості рішення суду першої інстанції апеляційним судом, тобто процесуальними межами для суду апеляційної інстанції [81, с. 233].

В.В. Сердюк звертає увагу на те, що суд апеляційної інстанції вправі розглядати і давати оцінку як питанням факту, так і питанням права, тобто

має більший об’єм повноважень у порівнянні із судом касаційної інстанції саме щодо можливості перевірки як фактичної, так і юридичної сторони справи в тому ж обсязі, що і суд першої інстанції [212, с. 412].

В апеляційному суді, відповідно до ст. 306 ЦПК України, позивач має право відмовитися від позову, а сторони – укласти мирову угоду відповідно до загальних правил про ці процесуальні дії незалежно від того, хто подав апеляційну скаргу.

Межі розгляду справи судом касаційної інстанції визначені у ст. 335 ЦПК України. Зокрема, відповідно до ч.2 зазначеної норми касаційний суд перевіряє законність судових рішень лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції. При цьому, під час розгляду справи в касаційному порядку суд перевіряє в межах касаційної інстанції правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Т.М. Кілічава характерними особливостями меж розгляду судом справи в порядку касаційного провадження визначає наступні:

по-перше, перевірка правильності застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права;

по-друге, така перевірка здійснюється за двох умов:

- у межах касаційної скарги, не виходячи за межі позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції;

- суд касаційної інстанції не може встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про вірогідність або невірогідність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими [213, с. 274-275].

П.І. Шевчук, В.В. Кривенко специфічні ознаки касаційного провадження вбачають саме у межах розгляду справи судом касаційної інстанції, які полягають у тому, що:

1) суд касаційної інстанції перевіряє лише законність судових рішень, тобто правильність застосування норм матеріального або процесуального права;

2) перевірка законності судових рішень здійснюється в межах доводів касаційної скарги (касаційного подання прокурора) і позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції;

3) перевірка законності судових рішень реалізується лише на підставі наявних у справі матеріалів;

4) суд касаційної інстанції не має права встановлювати або вважати доведеними обставини (факти), що не були встановлені в рішенні чи відхилені ним, вирішувати питання про вірогідність або невірогідність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими;

5) суд касаційної інстанції нових доказів не досліджує [214, с. 27].

На думку О.О. Тимошенко межі розгляду справи судом касаційної інстанції являють собою систему повноважень та заборон суду касаційної інстанції щодо розгляду справи, а саме:

1) право перевіряти в межах касаційної скарги правильність чи неправильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права, а також порушення норм процесуального права;

2) заборону встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про вірогідність або невірогідність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими [215, с. 241].

Межі розгляду справи судом касаційної інстанції, як зазначає вчена, дають змогу: по-перше, узагальнити характер повноважень судів касаційної

інстанції в цивільному судочинстві; по-друге, не допустити дублювання повноважень судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій у цивільному судочинстві; по-третє, забезпечити комплексний та неупереджений характер цивільного судочинства; по-четверте, максимально повно забезпечити право на захист суб'єктів права в цивільному судочинстві.

Д.Д. Луспеник, відзначаючи про призначення перегляду рішення, що набрало законної сили (екстраординарна, касаційна інстанція) як перевірки його законності, звертає увагу на те, що можливість подання додаткових доказів суперечить суті касаційного перегляду, оскільки зумовила б процесуальну діяльність щодо доданих доказів, оцінки фактичного матеріалу [83, с. 29].

Відповідно до ч. 3 ст. 335 ЦПК України суд не обмежений доводами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено неправильне застосування норм матеріального або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення.

У літературі відзначається, що встановлення права виходу за межі касаційної скарги не означає надання касаційному суду права скасувати рішення суду у тій частині, в якій воно не оскаржено, або скасовувати ті рішення в справі, які не оскаржувалися взагалі. Так само не може бути скасовано рішення суду, ухвалене відносно інших осіб, за скаргою особи, на права та обов'язки якої не впливає судове рішення, хоча вона і брала участь у розгляді справи та має право на оскарження судового рішення [216, с. 787].

На думку В.М. Шерстюка, процесуальний закон не повинен містити жодних обмежень щодо перевірки правильності застосування норм матеріального та процесуального права, тобто касаційна інстанція не повинна залишати без уваги порушення закону, допущені судами нижчих інстанцій, незалежно від того, вказано про таке порушення у скарзі чи ні [217, с. 175].

Д.Д. Луспеник зазначену норму, яка приписує суду касаційної інстанції діяти певним чином, визначає відсильною, не підкріплену іншою імперативною нормою права, що є зайвою в процесуальному регламенті [83, с. 31].

Відповідно до ч. 4 ст. 304 ЦПК України, закінчивши з'ясування обставин і перевірку їх доказами, апеляційний суд надає особам, які беруть участь у справі, можливість виступити у судових дебатах в такій самій послідовності, в якій вони давали пояснення. На початку судового засідання суд може оголосити про час, який відводиться для судових дебатів. Кожній особі, яка бере участь у розгляді справи в апеляційному суді, надається однаковий проміжок часу для виступу. Можливість головуючого зупинити промовця під час судових дебатів передбачена ч. 7 ст. 193 ЦПК України і є можливою лише тоді, коли промовець виходить за межі справи, що розглядається судом, або повторюється. Особливістю виступу у судових дебатах осіб, які беруть участь у справі, з промовами, як слушно відзначається у правовій доктрині, є те, що тут не просто формулюються вимоги, а вони обґрунтовуються як з фактичної так і з правової точки зору [218, с. 279].

Після закінчення дебатів суд виходить до нарадчої кімнати. У разі потреби під час розгляду справи може бути оголошено перерву або розгляд її відкладено.

Відповідно до ч. 6 ст. 333 ЦПК України, що регламентує порядок розгляду справи судом касаційної інстанції, вислухавши пояснення осіб, які беруть участь у справі, суд виходить до нарадчої кімнати.

3.2. Правові наслідки перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції

У разі встановлення у судовому рішенні, ухваленому судом першої інстанції, суддівської помилки, за результатами перегляду зазначеного рішення останння має бути усунена судом вищої інстанції. Задля чого цивільним процесуальним законодавством відповідна судова інстанція наділяється низкою повноважень.

Що стосується безпосередньо сутності суддівської помилки, усунення якої визначено метою перегляду судових рішень судами вищих інстанцій, то у філологічному значенні помилка інтерпретується як «неправильність в діях, думках» [219, с. 487].

Значний внесок у дослідженні проблем юридичного значення такої правової категорії як «помилка» здійснено О.Б. Лісюткіним, який зазначав, що помилка – це негативний результат, обумовлений складністю і суперечливістю соціального розвитку і неправильністю юридично значимих дій учасників суспільних відносин, що перешкоджає досягненню мети і допускає можливість виникнення чи зміни суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників суспільних відносин [220, с. 26]. У більш пізніх працях вченим запропоновано визначення помилки як визнаного у встановленому порядку, об'єктивно протиправного, негативного результату, що перешкоджає реалізації прав, свобод і охоронюваних законом інтересів особи [221, с.129].

У кожній галузі права помилка має тільки їй властиві специфічні ознаки та особливості. Л.М. Ніколенко під судовою помилкою розуміє відображений у судовому акті результат діяльності судді, який здійснюється у формі діяння, нерегламентованого процесуальними та матеріальними нормами, наслідком якого стає порушення прав та законних інтересів [222, с. 177].

Ю.М. Руденко поняття судової помилки трактує як неправомірну процесуальну діяльність суду (судді), що порушує права, свободи і законні інтереси сторін і (або) інших осіб, які приймають участь у справі [223, с. 17].

Б.В. Красильніков судову помилку визначає як допущений судом відступ від мети і завдань цивільного судочинства, встановлений у процесуальному порядку уповноваженою судовою інстанцією [224, с. 76].

Заслуговує на увагу визначення суддівської помилки у широкому розумінні, запропоноване Н.О. Батуріною, що включає наступні аспекти:

1) гносеологічний (від грец. Gnosis – пізнання, logos – вчення). У даному аспекті судова помилка в цивільному судочинстві представляє собою обумовлений дефектом в предметі розумової діяльності чи порушенням законів логічного мислення висновок судді у зв'язку з розглядом конкретної цивільної справи;

2) праксеологічний аспект (від грец. – дія, діяльність). У визначеному аспекті судова помилка в цивільному судочинстві представляє собою ненавмисну протиправну дію (бездіяльність) судді, що призвела до недосягнення мети цивільного судочинства чи створила загрозу недосягнення мети цивільного судочинства;

3) телеологічний аспект (від грец. – результат, мета). У даному аспектів судова помилка в цивільному судочинстві визначається як об'єктивно-протиправний результат судової діяльності, що виявляється у відсутності захисту порушених прав, свобод, законних інтересів громадян, організацій, інших осіб, що є суб'єктами цивільних, сімейних і інших правовідносин [225, с. 7].

Загальнопоширеною є класифікація суддівських помилок, за критерієм підстав, що впливають на правову долю судової постанови, на суттєві та несуттєві (формальні) [223, с. 20] . Несуттєві – не в значній мірі заважають досягненню істини і поставлених завдань, суттєві – впливають на прийняття законного рішення, серйозно перешкоджають реалізації учасниками відносин власних законних інтересів і потреб, а також повністю не дозволяють досягнути конкретної мети [226, с. 50].

Зазначена класифікація, як вбачається, є обґрунтованою і цілком прийнятною для суддівських помилок у цивільному судочинстві, однак потребує деякого уточнення і доповнення, що дозволить з'ясувати сутність та правове значення суддівської помилки як підстави для реалізації права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, в апеляційному і касаційному порядку.

Відповідно, під несуттєвими судовими помилками, допущеними судом першої інстанції при розгляді і вирішенні цивільної справи, пропонуємо визначати помилки, що створюють загрозу недосягнення мети та завдань правосуддя у цивільних справах, та підлягають усуненню судом, що їх допустив, у порядку та у спосіб, визначений законом, без звернення до судових органів контролюючих інстанцій (суду апеляційної та касаційної інстанцій). Прикладом несуттєвих судових помилок, допущених судом першої інстанції, можуть слугувати, зокрема, описки та арифметичні помилки у судовому рішенні, усунення яких здійснюється за процедурою, встановленою ст. 219 ЦПК України, за власної ініціативи суду чи за заявою осіб, які беруть участь у справі, у судовому засіданні шляхом постановлення відповідної ухвали. Ст. 221 ЦПК України регламентує процесуальний порядок роз'яснення рішення суду, якщо воно є незрозумілим для осіб, які брали участь у справі, або для державного виконавця, шляхом постановлення ухвали, в якій суд, що допустив помилку у питаннях повноти і зрозумілості рішення, усуває її, не змінюючи при цьому змісту рішення. Однак, зазначений спосіб виправлення помилки є допустимим при умові, що зазначене рішення ще не виконано або не закінчився строк, протягом якого рішення може бути пред'явлено до примусового виконання.

Суттєвими суддівськими помилками, допущеними судом першої інстанції при розгляді і вирішенні цивільної справи, пропонуємо визначати помилки, що порушують права, свободи та інтереси осіб, сприяють недосягненню мети та завдань правосуддя у цивільних справах, тягнуть за

собою негативні наслідки, в т.ч. скасування судового рішення, та підлягають усуненню у порядку та у спосіб, визначений законом, шляхом звернення до судових органів контролюючих інстанцій (суду апеляційної та касаційної інстанцій). До суттєвих суддівських помилок, що підлягають усуненню судами вищих інстанцій, та супроводжуються негативними наслідками у вигляді скасування рішення суду першої інстанції або його зміни, зокрема, належать:

1) неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи;

2) недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважав встановленими;

3) невідповідність висновків суду обставинам справи;

4) порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права.

У свою чергу суттєві суддівські помилки, допущені судом першої інстанції, в залежності від обставин, що обумовили їх наявність, можливо класифікувати на наступні підвиди: 1) вимушені, тобто ті помилки виникнення яких обумовлюється зовнішніми факторами. Зокрема, у даному контексті мова йде про помилки, допущені через помилку іншого суб'єкта правозастосування – роз'яснення та висновки вищих судових інстанцій, зміст яких в силу часу і обставин може змінюватись; 2) казуальні, тобто ті, виникнення яких не залежить від зовнішніх факторів і обумовлено суб'єктивними чинниками, зокрема, недостатнім рівнем професійної підготовки судді, недбалістю при розгляді і вирішенні справи тощо.

У залежності від виду судового акту, в якому віднайшли втілення суддівські помилки, останні доцільно поділяти на: 1) суддівські помилки, що реалізовані у рішенні суду першої інстанції; 2) суддівські помилки, що реалізовані в ухвалі суду першої інстанції; 3) суддівські помилки, що реалізовані в окремій ухвалі суду першої інстанції; 4) суддівські помилки, що

реалізовані в судовому наказі чи в зміненому судовому наказі; 5) суддівські помилки, що реалізовані в заочному рішенні суду першої інстанції тощо.

В аспекті обраної теми дослідження інтерес викликають саме питання, пов'язані з усуненням суттєвих суддівських помилок, у зв'язку з чим суди апеляційної та касаційної інстанцій наділяються низкою повноважень.

Системний аналіз положень ЦПК України, що закріплюють повноваження судів вищих інстанцій, на відміну від приписів про повноваження Верховного Суду України (ст. 360-3 ЦПК України) засвідчує, що законодавцем для позначення того чи іншого повноваження використовується термін «право». Така важлива складова як обов'язок суду, нормами цивільного процесуального законодавства не врахована. У філологічному значенні поняття «повноваження» визначається як право, надане кому-небудь для здійснення чогось, а «право» як зумовлена певними обставинами підстава, здатність, можливість робити, чинити що-небудь, користуватися чим-небудь[227, с. 516, 549].

У науці цивільного процесуального права традиційно повноваження суду вищої інстанції визначаються як сукупність прав та обов'язків даного суду. Зокрема, на думку С.Я. Фурси повноваження апеляційного суду є сукупністю прав та обов'язків даного суду щодо перевірки законності та обґрунтованості судових постанов (рішень) суду першої інстанції, що не набрали законної сили, та нового розгляду справи по суті [145, с. 733]. Схожим до зазначеного є запропоноване визначення повноваження суду апеляційної інстанції Є.А. Чернушенко, під яким вчена розуміє сукупність прав і обов'язків суду апеляційної інстанції на здійснення встановлених законом процесуальних дій щодо рішення, яке не набрало чинності і яке є предметом перевірки за апеляційною скаргою чи поданням [120, с. 5]. Відповідно, у даних наукових підходах відображається неподільна єдність прав та обов'язків суду вищої інстанції.

На противагу зазначеному О.О. Борисова повноваження суду апеляційної інстанції визначає як сукупність прав апеляційного суду на здійснення встановлених законом процесуальних дій відносно рішення, яке не набуло законної сили, що перевіряється за апеляційною скаргою [228, с. 125].

З даного приводу слушно відзначає К.Г. Гойденко, на думку якої процесуальні права суду є одночасно і його обов'язками. Суд не тільки має право, але і зобов'язаний здійснювати певні дії за наявності зазначених у законі умов. Нездійснення судом своїх процесуальних прав, всупереч наявних для цього умов, рівноцінно порушенню ним своїх обов'язків [229, с. 24].

О.В. Дем'янова наголошує на необхідності розгляду повноважень апеляційного суду як його обов'язків і зазначає, що зміст повноважень апеляційного суду становлять його обов'язки щодо судових актів, котрі підлягають перевірці в порядку апеляції. Відповідно, повноваження апеляційного суду зобов'язують його до вчинення дій відносно оскарженого рішення (ухвали, наказу) в суворій відповідності із приписами закону [230, с. 275].

У сучасних процесуальних системах право на апеляційне оскарження судових рішень регламентовано як право на оскарження рішень, що не набрали законної сили, а право на касаційне оскарження рішень як право на оскарження рішень, що набрали законної сили. При цьому суд апеляційної інстанції вирішує питання факту і права, а суд касаційної інстанції вирішує питання лише права. Цими суттєвими обставинами визначаються повноваження апеляційних та касаційних судів та процедур апеляційного та касаційного провадження [165, с. 595].

Безпосередньо повноваження апеляційного суду за наслідками розгляду апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції на законодавчому рівні визначені у ст. 307 ЦПК України. Пленум Верховного

Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» у п. 17 звертає увагу на те, що при перегляді судових рішень необхідно виходити з повноважень суду апеляційної інстанції, визначених 307 ЦПК України, і відповідних їм підстав щодо перегляду судових рішень в апеляційному порядку, передбачених ст. ст. 308-311 ЦПК України .

У свою чергу, повноваження суду касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги визначені у ст. 336 ЦПК України. Відповідно до п. 20 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» суду касаційної інстанції при перегляді судових рішень необхідно виходити з повноважень суду касаційної інстанції, визначених ст. 336 ЦПК України, і відповідних їм підстав для перегляду судових рішень у касаційному порядку, передбачених ст. ст. 338 – 342 ЦПК України .

Системний аналіз приписів цивільного процесуального законодавства (ст. ст. , 307 336 ЦПК України) засвідчує, що повноваження, яким наділена конкретна судова інстанція, багато в чому є схожими, що не є випадковим так як обумовлюється спільною метою перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, а саме – усуненням суддівської помилки.

Одним із повноважень як суду апеляційної так і суду касаційної інстанції відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 307 ЦПК України, п. 1 ч. 1 ст. 336 ЦПК України є постановлення ухвали про відхилення апеляційної, відповідно касаційної скарги і залишення рішення без змін. Підстави для відхилення апеляційної скарги і залишення рішення без змін на законодавчому рівні визначені у ст. 308 ЦПК України, згідно з якою апеляційний суд відхиляє апеляційну скаргу і залишає рішення без змін, якщо визнає, що суд першої інстанції ухвалив рішення з додержанням норм матеріального і процесуального права. Аналогічні положення відображені і у ст. 337 ЦПК України, згідно з якою суд касаційної інстанції відхиляє касаційну скаргу,

якщо визнає, що рішення ухвалено з додержанням норм матеріального і процесуального права. При цьому законодавець, згідно з ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 337 ЦПК України, звертає увагу на те, що не може бути скасоване правильне по суті і справедливе рішення з одних лише формальних міркувань.

У літературі з даного приводу справедливо відзначається, що наявність такої норми покликана унеможливити застосування «формальних» приводів для скасування судових рішень при вирішенні справ судом вищої інстанції [45, 381].

На думку спеціалістів Пленуму Верховного Суду України та Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ [158; 159] до недоліків, які не призводять до порушення основних принципів цивільного процесуального судочинства та охоронюваних законом прав та інтересів осіб, які беруть участь у справі, та не впливають на суть ухваленого рішення, належать: сплата судового збору, здійснена після відкриття провадження у справі; відсутність підпису в позовній заяві, якщо позивач брав участь у судовому засіданні й підтримав позовні вимоги; відсутність підпису секретаря судового засідання в журналі судового засідання; залишення без розгляду заяви про відвід, якщо підстави для відводу були відсутні. Таким же недоліком, виходячи з позицій вищих судових органів, може бути визнано відсутність технічного запису при безспірності доказів, якими обґрунтовано рішення.

З даного приводу О. Угриновська зауважує, що відсутність технічної фіксації процесу може бути визнана підставою для скасування рішення суду першої інстанції лише у випадку, коли сторонами не подавалось заяви (клопотання) про нездійснення технічної фіксації та нездійснення технічної фіксації призвело до ухвалення незаконного та необґрунтованого рішення [178, с. 164].

На відміну від суду апеляційної інстанції, суд касаційної інстанції, згідно з п. 2 ч. 1 ст. 336 ЦПК України, має право постановити ухвалу про

повне або часткове скасування рішення і передати справу на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції.

Варто відзначити, що до прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» ст. 309 ЦПК України у ч. 5 передбачала в якості повноваження апеляційного суду постановлення ухвали про повне чи часткове скасування рішення суду першої інстанції і направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції. Перелік підстав для скасування судового рішення і направлення справи на новий розгляд визначався ст. 311 ЦПК України і був вичерпним. При цьому, відповідно до ч. 2 зазначеної норми висновки і мотиви, за якими скасовані рішення, визначались як обов'язкові для суду першої інстанції при новому розгляді справи.

О.М. Трач, досліджуючи направлення справи на новий розгляд як спеціальну ознаку апеляційного провадження, зазначала, що апеляційний суд повинен повертати справу на новий розгляд лише у виняткових випадках. При цьому, на думку вченої, зазначений суд має бути наділений такими повноваженнями, які б забезпечували швидке виправлення помилок, допущених судом першої інстанції при ухваленні рішення, якісний розгляд справи, а не призводили до його затягування [231, с. 158-159].

У роботах вчених-процесуалістів неодноразово зверталась увага на зловживання апеляційними судами правом на повернення справи на новий розгляд [201, с. 89].

Радикальним варіантом протидії необґрунтованому застосуванню апеляційними судами повноваження щодо повернення справи на новий розгляд до суду першої інстанції пропонувалось виключення з ЦПК України норми, що закріплює таке повноваження [82, с. 201].

На сьогодні апеляційний суд виправдано позбавлений права скасовувати рішення суду першої інстанції і направляти справу на новий розгляд до суду першої інстанції, оскільки, як вбачається, наявність двох інстанцій – апеляційної та касаційної, що наділені правом направляти справу

на новий розгляд, у кінцевому результаті, сприятиме необґрунтованому затягуванню судового процесу.

Разом з тим, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 307 ЦПК України, право скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції визначено в якості повноваження суду апеляційної інстанції за наслідками розгляду скарги на ухвалу суду першої інстанції.

Так, Ухвалою колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12.06.2013 р. у справі № 6-2957св13 [232] за касаційною скаргою ПАТ «Сєвєродонецьке об'єднання «Азот»» на ухвалу апеляційного суду Луганської області від 17.12.2012 р. касаційну скаргу задоволено частково, ухвалу апеляційного суду Луганської області від 17.12.2012 р скасовано, справу передано на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Із матеріалів справи вбачається, що ОСОБА_3 у січні 2012 р. звернулась з позовом до ПАТ «Сєвєродонецьке об'єднання «Азот»», у якому просила стягнути з відповідача середній заробіток за час вимушеного прогулу під час затримки виконання рішення суду у розмірі 12 059, 57 гривень. Рішенням Сєвєродонецького міського суду Луганської області від 28.08.2012 р. у задоволенні позову ОСОБА_3 відмовлено. Ухвалою апеляційного суду Луганської області від 17.12.2012 р. рішення місцевого суду скасовано, а справу направлено на новий розгляд до суду першої інстанції.

Постановляючи ухвалу Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ дійшов вірного висновку щодо того, що повноваження апеляційного суду при перегляді рішення суду не передбачають права апеляційного суду скасовувати рішення суду з направленням справи на новий судовий розгляд та зазначив, що суд апеляційної інстанції дійшов помилкового висновку про порушення судом

першої інстанції норм процесуального права щодо форми судового рішення, що ухвалюється за результатами розгляду справи в частині вирішення позову про стягнення середньої заробітної плати за час затримки виконання рішення суду, а відтак, неправомірно застосував п. 3 ч. 1 ст. 312 ЦПК України та повернув справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

Підставою для скасування судових рішень судів першої та (або) апеляційної інстанцій і направлення справи на новий судовий розгляд, згідно з ч. 2 ст. 338 ЦПК України, є порушення норм процесуального права, що унеможливили встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи. Судом касаційної інстанції має бути наведено, які саме порушення норм процесуального права призвели до необхідності застосування цієї підстави для скасування судових рішень. При цьому важливим є те, що виявлені порушення вплинули на результат розгляду справи та без їх усунення неможливе поновлення та захист порушених прав, свобод і законних інтересів особи, яка подала касаційну скаргу.

В.І. Тертишніков під такими обставинами пропонує розуміти обставини, що складають підставу позову і підставу заперечень проти нього, а також інші обставини предмету доказування, що мають значення для правильного вирішення справи [81, с. 260]. Вищезазначене дає змогу дійти висновку про обмеження законом права суду касаційної інстанції скасувати рішення суду з наступною його передачею на новий розгляд.

При цьому, справа направляється до суду апеляційної інстанції на новий розгляд, якщо зазначені порушення допущені тільки цим судом. У всіх інших випадках справа направляється до суду першої інстанції (ч. 3 ст. 338 ЦПК України).

При направленні справи на новий судовий розгляд, згідно з абз. 4 п. 22 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ у

касаційному порядку», суд касаційної інстанції не має права викладати в ухвалі доводи, які б указували або прогнозували певні результати нового вирішення справи чи свідчили б про перевагу одних доказів над іншими, оскільки вирішення питання про прийняття відповідного рішення й оцінка доказів належать до повноважень суду, який розглядатиме справу.

Погоджуємося з О. Борисовою, яка вважає, що право суду касаційної інстанції скасовувати рішення суду першої інстанції і направляти справу на новий розгляд може бути реалізовано при умові мотивації неможливості виправлення безпосередньо судом касаційної інстанції порушень, допущених судом першої інстанції. При цьому вчена відзначає можливість ухвалення судом касаційної інстанції нового рішення, не передаючи справи на новий розгляд, якщо обставини, що мають значення для справи, встановлені на підставі наявних і додатково наданих доказів [210, с. 17-18].

Ми солідарні з тими вченими-процесуалістами, які вважають, що законодавець, визначаючи компетенцію суду в касаційному провадженні, зробив усе для того, щоб суд приймав остаточні рішення, не передаючи справу на новий розгляд. І лише у виняткових випадках, передбачених ст. 338 ЦПК України, касаційний суд після скасування рішень і ухвал нижчих судів може передати справу на новий розгляд [45, с. 412].

Крім того, п. 5 ч. 1 ст. 336 ЦПК України наділяє суд касаційної інстанції правом скасувати судові рішення і ухвалити нове рішення або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд. У даному аспекті звертає увагу та обставина, що зазначені повноваження, що різняться за своїм змістом і правовими наслідками їх застосування, структурно у нормах ЦПК України законодавцем об’єднані і розміщені у п. 5 ч. 1 ст. 336 ЦПК України.

Підстави для скасування судових рішень і ухвалення нового рішення або зміни рішення визначені у ст. 341 ЦПК України, згідно з якою суд касаційної інстанції має право скасувати судові рішення і ухвалити нове

рішення або змінити рішення, якщо застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, чи не застосовано закон, який підлягав застосуванню. Висновки і мотиви, з яких скасовані рішення, є обов'язковими для суду першої чи апеляційної інстанції при новому розгляді справи.

Зокрема, згідно з абз. 3 п. 23 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» суд касаційної інстанції ухвалює рішення про зміну оскаржуваного судового рішення у випадку, якщо помилки у такому судовому рішенні можна усунути без його скасування, не змінюючи суті рішення, і вони стосуються окремих його частин, зокрема виправлення помилок суду першої або апеляційної інстанції щодо розміру суми, що підлягає стягненню, розподілу судових витрат тощо. Якщо помилки у судовому рішенні стосуються його правового обґрунтування, то їх усунення необхідно вважати також зміною рішення, тому суд касаційної інстанції не повинен усувати такі помилки ухвалою із зазначенням про залишення судового рішення без змін із його уточненням чи доповненням. Тоді як ухвалення судом касаційної інстанції нового рішення відбувається тоді, коли при розгляді справи виявлено неправильне застосування норм матеріального чи порушення норм процесуального права, які впливають на основний висновок суду першої або апеляційної інстанції про права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі.

Правом скасувати рішення суду першої інстанції і ухвалити нове рішення по суті позовних вимог, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 307 ЦПК України, наділений і апеляційний суд. Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 307 даний суд має також право змінити рішення. Відповідно до ч. 1 ст. 309 ЦПК України підставами для скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення або зміни рішення є:

1) неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи;

2) недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважав встановленими;

3) невідповідність висновків суду обставинам справи;

4) порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права, а також розгляд і вирішення справи неповноважним судом; участь в ухваленні рішення судді, якому було заявлено відвід на підставі обставин, що викликали сумнів у неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою; ухвалення чи підписання постанови не тим суддею, який розглядав справу.

Норми матеріального права вважаються порушеними або неправильно застосованими, згідно з ч. 2 ст. 309 ЦПК України, якщо застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, або не застосовано закон, який підлягав застосуванню. Порушення норм процесуального прав, як встановлює ч. 3 ст. 309 ЦПК України, можуть бути підставою для скасування або зміни рішення, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи.

У літературі відзначається, що повноваження апеляційного суду змінити рішення суду першої інстанції або ухвалити нове рішення обумовлено, зокрема, і вимогою процесуальної економії. При цьому відзначається, що зміна рішення необхідна і є тоді, коли будуть виявлені такі порушення норм матеріального та процесуального права, які не впливають на головний висновок суду першої інстанції про права та обов'язки сторін у справі (збільшення або зменшення розміру стягнення тощо). У протилежному випадку рішення буде не зміненим, а новим [81, с. 239].

М.І. Балюк, Д.Д. Луспеник звертають увагу на те, що апеляційний суд ухвалює рішення про зміну рішення суду першої інстанції тоді, коли неправильність рішення можна усунути без його скасування, не змінюючи суть рішення і зміна стосується окремих частин рішення. Якщо зміни стосуються фактичної сторони справи чи правового обґрунтування рішення,

то таке рішення суду першої інстанції також слід вважати зміненим [156, с. 507].

Л.О. Терехова звертає увагу на те, нове рішення приймається у випадках, коли необхідно інакше по суті вирішити справу. Якщо ж сутність рішення не змінюється, то бажаною є його корегування (зміна). У свою чергу, вибір між скасуванням рішення з направленням справи на новий розгляд і скасуванням рішення і ухваленням власного рішення, на думку вченої, відбувається в залежності від того, чи може суд касаційної інстанції самостійно усунути виявлену помилку чи ні [93, с. 40].

З урахуванням зазначеного, беручи до уваги сутнісний зміст та характеристики таких повноважень суду касаційної інстанції як право скасувати судові рішення і ухвалити нове рішення або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд, вважаємо, що спільне їх закріплення як повноважень суду касаційної інстанції шляхом об'єднання в одну норму – п. 5 ч. 1 ст. 336 ЦПК України є неприйнятним. У зв'язку з чим пропонуємо з п. 5 ч. 1 ст. 336 ЦПК України таке повноваження суду касаційної інстанції як право змінити рішення вилучити, доповнивши ч. 1 ст. 336 ЦПК України пунктом 6, в якому окремо закріпити право суду касаційної інстанції змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд.

Одним із повноважень суду апеляційної та касаційної інстанції відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 307, п. 4 ч. 1 ст. 336 ЦПК України визначено постановлення ухвали про скасування рішень і закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду. Згідно зі ст. ст. 310, 340 ЦПК України судове рішення підлягає скасуванню в апеляційному та касаційному порядку із закриттям провадження у справі або залишення заяви без розгляду з підстав, визначених ст. ст. 205 і 207 ЦПК України.

Як відзначається у літературі, різниця полягає в тому, що у випадку закриття провадження повторно справа не розглядається тоді як залишення заяви без розгляду не перешкоджає позивачу пред'явити позов повторно, -

після усунення умов, що стали підставою для вжиття такого процесуального заходу [233, с. 131]. Тобто, на відміну від закриття провадження по справі, залишення заяви без розгляду не є ознакою остаточного припинення провадження, і відновлення процесу залежить виключно від можливості усунути обставини, що стали підставою для застосування цього закону [234, с. 5].

С.Я. Фурса звертає увагу на те, що випадки, коли правильне по суті та справедливе і законне рішення суду першої інстанції може бути скасоване судом апеляційної інстанції, на жаль, мають місце на практиці. Тому суд касаційної інстанції, на думку вченої, у своїй ухвалі має зазначити конкретні аргументи на користь того, що рішення суду апеляційної інстанції не відповідає вимогам законодавства та матеріалам справи, і скасовує судове рішення суду апеляційної інстанції [145, с.764].

До прикладу, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 207 ЦПК України подання заяви від імені заінтересованої особи особою, яка не має повноважень на ведення справи, визначено в якості підстави для постановлення судом ухвали про залишення заяви без розгляду. М.Й. Штефан зазначав, що подання позовної заяви до суду без наявності належних повноважень є підставою для повернення позовної заяви, а прийнятої заяви – для залишення її судом без розгляду [235, с. 418]. У продовження зазначеного О.І. Угриновська відзначає, що аналогічні наслідки настають і тоді, коли позовна заява підписана не позивачем, а невстановленою особою, або особою, яка не була на це уповноважена [173, с. 499].

Так, ОСОБА_4 звернувся до суду із позовом до ОСОБА_5 про виключення з актового запису про народження дитини – ОСОБА_6 даних про батька. Рішенням Городецького районного суду Хмельницької області від 03.09.2010 р. у задоволенні зазначеного позову відмовлено. Ухвалою Апеляційного суду Хмельницької області від 09.11.2010 р. апеляційну скаргу ОСОБА_4 задоволено частково, рішення Городецького районного суду

Хмельницької області скасовано, постановлено ухвалу, якою позовну заяву залишено без розгляду. Скасовуючи рішення суду першої інстанції суд апеляційної інстанції виходив з того, що позовну заяву від імені ОСОБА_4 було подано його дружиною ОСОБА_7, яка на час подачі позову не мала на це належних повноважень.

За результатами розгляду касаційної скарги ОСОБА_5 на ухвалу Апеляційного суду Хмельницької області від 09.11.2010 р. Ухвалою Колегії суддів Судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27.07.2011 р. у справі №6-7551св10 [236] касаційну скаргу ОСОБА_5 задоволено частково, ухвалу Апеляційного суду Хмельницької області скасовано, справу направлено на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Постановляючи ухвалу Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ дійшов висновку, що суд апеляційної інстанції постановив ухвалу про скасування рішення суду першої інстанції з одних лише формальних міркувань, що є неприпустимим, оскільки позивач був присутній в судовому засіданні в суді першої інстанції, надавав пояснення та докази у справі, подавав додаткову позовну заяву та заяву про уточнення позовних вимог, в апеляційній скарзі просив скасувати рішення суду першої інстанції та ухвалити нове рішення про задоволення його позову.

Прикладом суперечливого підходу правозастосовної практики з питань застосування такого повноваження суду апеляційної інстанції як права скасувати рішення суду першої інстанції і ухвалити нове рішення по суті заявлених вимог слугуватиме наступне рішення суду.

Так, Ухвалою Колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 3 вересня 2014 р. у справі № 6-18417св14 за касаційною скаргою ОСОБА_4 на рішення апеляційного суду Одеської області від 02.04.2014 р.

[237] касаційну скаргу ОСОБА_4 задоволено частково, рішення апеляційного суду Одеської області від 02.04.2014 р. скасовано, справу передано на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Із матеріалів справи вбачається, що у листопаді 2005 р. ОСОБА_4 звернувся до суду з позовом про визнання права власності на квартиру АДРЕСА_1 та стягнення моральної шкоди, 02.10.2012 р. змінив предмет позову та просив суд стягнути з ДУ «Інститут очних хвороб і тканинної терапії ім. В.П. Філатова» на його користь шкоду в розмірі вартості не отриманого житла в сумі 1 627 843 гривень, зменшивши розмір позовних вимог у сумі 1 488 035 гривень. Рішенням Приморського районного суду м. Одеси від 18.12.2013 р. позов ОСОБА_4 задоволено. Рішенням Апеляційного суду Одеської області від 02.04.2014 р. рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове рішення, яким у задоволенні позову ОСОБА_4 відмовлено.

Постановляючи ухвалу Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ виходив з того, що апеляційний суд переглянув рішення суду першої інстанції за позовними вимогами, які не були предметом розгляду суду після вересня 2012 р., а висновки суду першої інстанції по зміненим позовним вимогам апеляційним судом не досліджувались. Як зазначено у судовій ухвалі, суд апеляційної інстанції вийшов за межі своїх повноважень, передбачених ст. 307 ЦПК України, скасовуючи рішення суду першої інстанції лише з підстав несвоєчасної зміни позовних вимог, апеляційний суд не перевірив, чи не є це формальною підставою, чи призвело це порушення до неправильного вирішення справи, що відповідно до вимог ст. 3 ст. 309 ЦПК України є підставою для скасування рішення.

Новелою цивільного процесуального законодавства стало закріплення у ст. 309-1 ЦПК України підстав для скасування судового наказу. Зокрема, судовий наказ підлягає скасуванню в апеляційному порядку, якщо

апеляційний суд встановить відсутність між стягувачем та боржником спірних правовідносин, на основі яких була заявлена вимога, передбачена ч. 1 ст. 96 ЦПК України. Ухвала апеляційного суду про скасування судового наказу є остаточною і оскарженню не підлягає.

Крім того, одним із повноважень суду касаційної інстанції, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 336 ЦПК України є право постановити ухвалу про скасування рішення апеляційного суду і залишити в силі судове рішення суду першої інстанції, що було помилково скасоване апеляційним судом. Підстави застосування зазначеного повноваження визначені у ст. 339 ЦПК України, згідно з якою суд касаційної інстанції установивши, що апеляційним судом скасовано судове рішення, ухвалене згідно із законом, суд касаційної інстанції скасовує судове рішення суду апеляційної інстанції і залишає в силі судове рішення суду першої інстанції.

Згідно з ч. 2 ст. 336 ЦПК України касаційний суд за наслідками розгляду касаційної скарги на ухвалу суд касаційної інстанції має право: 1) постановити ухвалу про відхилення касаційної скарги і залишення ухвали без змін; 2) скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої або апеляційної інстанції; 3) змінити або скасувати ухвалу і вирішити питання по суті; 4) скасувати ухвалу і залишити в силі ухвалу, що була помилково скасована апеляційним судом.

За наслідками розгляду скарги на ухвалу суду першої інстанції апеляційний суд, відповідно до ч. 2 ст. 307 ЦПК України має право: 1) постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення ухвали без змін; 2) скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу; 3) змінити ухвалу; 4) скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції.

Порядок ухвалення рішення та постановлення ухвали апеляційним судом, за результатами розгляду цивільної справи, здійснюється за

правилами ст. 19 і глави 7 розділу ІІІ ЦПК України за винятками і доповненнями, встановленими законом безпосередньо для ухвал та рішень апеляційного суду. Відповідно до ст. 343 ЦПК України суд касаційної інстанції ухвалює рішення та постановляє ухвалу відповідно до правил, встановлених ст. 19 та главою 7 розділу ІІІ ЦПК України з винятками і доповненнями, зазначеними в статтях 344-346 цього Кодексу. Рішення або ухвала суду касаційної інстанції оформлюється суддею-доповідачем і підписується всім складом суду, який розглядав справу.

Отже, під повноваженнями суду апеляційної та касаційної інстанції пропонуємо розуміти сукупність законодавчо визначених процесуальних засобів, за допомогою яких забезпечується реалізація функцій судів вищої інстанції з усунення суддівської помилки щодо рішень та ухвал, ухвалених судами першої інстанції, що підлягають перегляду за апеляційною чи касаційною скаргою у випадках, встановлених законом, з метою забезпечення поновлення порушених прав.

Умовами застосування судом вищої інстанції наданих йому повноважень пропонуємо визначати: 1) оскарження судового рішення, ухваленого судами першої інстанції, шляхом подання, відповідно, апеляційної та касаційної скарги; 2) встановлення відсутності чи, навпаки, наявності суддівської помилки у рішенні суду першої інстанції, що підлягає усуненню за результатами перегляду зазначеного рішення судом вищої інстанції; 3) наявність правових норм, що передбачають можливість застосування конкретного повноваження судом апеляційної та касаційної інстанцій для усунення суддівської помилки.

У свою чергу, основними критеріями вибору судом апеляційної та касаційної інстанції відповідного конкретного повноваження за результатами перегляду судового рішення суду першої інстанції виступатиме: по-перше, характер допущеної судом першої інстанції суддівської помилки, відображеної у судовому рішенні; по-друге, можливості суду апеляційної та

касаційної інстанції з усунення тієї чи іншої суддівської помилки та вірна кваліфікація судом вищої інстанції підстав для застосування того чи іншого повноваження.

Висновки до розділу 3

Проведене наукове дослідження процесуального механізму перегляду судових рішень та його правових наслідків дозволило здійснити висновки щодо особливостей процесуального порядку перегляду цивільних справ судом апеляційної та касаційної інстанцій, в тому числі, і у питаннях щодо меж розгляду цивільної справи зазначеними судами.

З'ясовано, що у разі встановлення у судовому рішенні, ухваленому судом першої інстанції, суддівської помилки, за результатами перегляду зазначеного рішення остання має бути усунена судом вищої інстанції.

Підтримано доктринальні підходи та додатково обґрунтовано доцільність класифікації суддівських помилок у цивільному процесі на суттєві та несуттєві. Несуттєвими суддівськими помилками, допущеними судом першої інстанції при розгляді і вирішенні цивільної справи, запропоновано визначати помилки, що створюють загрозу недосягнення мети та завдань правосуддя у цивільних справах, та підлягають усуненню судом, що їх допустив, у порядку та у спосіб, визначений законом, без звернення до судових органів контролюючих інстанцій (суду апеляційної та касаційної інстанцій). Суттєвими суддівськими помилками, допущеними судом першої інстанції при розгляді і вирішенні цивільної справи, запропоновано визначати помилки, що порушують права, свободи та інтереси осіб, сприяють недосягненню мети та завдань правосуддя у цивільних справах, тягнуть за собою негативні наслідки, в т.ч. скасування судового рішення, та підлягають усуненню у порядку та у спосіб, визначений

законом, шляхом звернення до судових органів контролюючих інстанцій (суду апеляційної та касаційної інстанцій).

У свою чергу суттєві суддівські помилки, допущені судом першої інстанції, в залежності від обставин, що обумовили їх наявність, запропоновано класифікувати на наступні підвиди: 1) вимушені, тобто ті помилки виникнення яких обумовлюється зовнішніми факторами; 2) казуальні, тобто ті, виникнення яких не залежить від зовнішніх факторів і обумовлено суб'єктивними чинниками, зокрема, недостатнім рівнем професійної підготовки судді, недбалістю при розгляді і вирішенні справи тощо.

У залежності від виду судового акту, в якому віднайшли втілення суддівські помилки, останні запропоновано поділяти на: 1) суддівські помилки, що реалізовані у рішенні суду першої інстанції; 2) суддівські помилки, що реалізовані в ухвалі суду першої інстанції; 3) суддівські помилки, що реалізовані в окремій ухвалі суду першої інстанції; 4) суддівські помилки, що реалізовані в судовому наказі чи в зміненому судовому наказі; 5) суддівські помилки, що реалізовані в заочному рішенні суду першої інстанції тощо.

Встановлено, що перегляд судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, в апеляційних судах, здійснюється у процесуальній формі, що передбачає строго регламентований послідовний порядок руху справи на зазначеній стадії. Шляхом критичного аналізу основних доктринальних підходів зроблено висновок про недоцільність визначення підготовки справи до розгляду у суді апеляційної інстанції в якості окремої самостійної стадії. Обґрунтовано, що для позначення послідовного переходу і руху справи на стадії апеляційного провадження доцільним є використання терміну «частини». У зв'язку з чим запропоновано перегляд судових рушень в апеляційному поряду визначати саме в якості стадії цивільного судочинства, що складається з наступних частин: 1) відкриття апеляційного провадження у

справі; 2) підготовка апеляційним судом справи до судового розгляду; 3) розгляд справи апеляційним судом по суті; 4) ухвалення та проголошення апеляційним судом рішення чи ухвали. Відповідно, перегляд судових рішень в касаційному поряду також доцільно визначати в якості стадії цивільного судочинства, що складається з наступних частин: 1) відкриття касаційного провадження у справі; 2) підготовка касаційним судом справи до судового розгляду; 3) розгляд справи касаційним судом по суті; 4) ухвалення та проголошення касаційним судом рішення чи ухвали.

За результатами аналізу приписів чинного цивільного процесуального законодавства та основних доктринальних підходів з'ясовано, що подання нових доказів та їх подальше дослідження судом апеляційної інстанції у разі їх неподання до суду першої інстанції з поважних причин обумовлено наступними обставинами: 1) особа повинна обґрунтувати поважність причин, за наявності яких мало місце неподання зазначених доказів до суду першої інстанції, а 2) суд апеляційної інстанції повинен визнати причини, з яких нові докази не могли бути надані до суду першої інстанції, поважними.

Підтримано позицію тих вчених, які вважають виправданим для суду апеляційної інстанції позбавлення його права скасовувати рішення суду першої інстанції і направляти справу на новий розгляд до суду першої інстанції з підстав зловживання зазначеним правом з боку зазначеного суду.

Підтримано позиції вчених щодо недоцільності розгляду касаційної скарги судом касаційної інстанції за умови обов'язкового повідомлення та виклику осіб, які беруть участь у справі, що не є обмеженням доступу до суду.

За результатами аналізу основних теоретичних доробок встановлено, що можливість подання додаткових доказів суперечить суті касаційного перегляду, під час якого касаційний суд перевіряє законність судових рішень лише в межах вимог, заявлених у суді першої інстанції.

З урахуванням аналізу правових наслідків перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, запропоновано повноваження суду апеляційної та касаційної інстанції визначати як сукупність законодавчо визначених процесуальних засобів, за допомогою яких забезпечується реалізація функцій судів вищої інстанції з усунення суддівської помилки щодо рішень та ухвал, ухвалених судами першої інстанції, що підлягають перегляду за апеляційною чи касаційною скаргою у випадках, встановлених законом, з метою забезпечення поновлення порушених прав.

При цьому, умовами застосування судом вищої інстанції наданого йому повноваження запропоновано визначати: 1) оскарження судового рішення, ухваленого судами першої інстанції, шляхом подання, відповідно, апеляційної та касаційної скарги; 2) встановлення відсутності чи, навпаки, наявності суддівської помилки у рішенні суду першої інстанції, що підлягає усуненню за результатами перегляду зазначеного рішення судом вищої інстанції; 3) наявність правових норм, що передбачають можливість застосування конкретного повноваження судом апеляційної та касаційної інстанцій для усунення суддівської помилки.

Шляхом критичного аналізу положень п. 5 ч. 1 ст. 336 України, що наділяє суд касаційної інстанції повноваженнями скасувати судові рішення і ухвалити нове рішення або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд, додаткового обґрунтовано недоцільність та некоректність спільного закріплення в одній нормі зазначених повноважень у зв’язку з урахуванням їх сутності та правових наслідків за результатами застосування. На підставі чого запропоновано повноваження суду касаційної інстанції змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд, виключити з положень п. 5 ч. 1 ст. 336 ЦПК України, одночасно доповнивши ч. 1 зазначеної статті пунктом 6, в якому повноваження суду змінити рішення закріпити в якості самостійного.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі проведено теоретичне узагальнення й запропоновано власне вирішення наукового завдання, що виявляється у комплексному дослідженні оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції. За результатами аналітичного вивчення та аналізу цивільного процесуального законодавства України обґрунтовано низку висновків та пропозицій щодо правового вдосконалення оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, в апеляційному та касаційному порядку:

1. З урахуванням основних теоретичних напрацювань додатково обґрунтовано, що право на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, належить до основних конституційних прав, що має загальний характер. Передумови виникнення, умови та порядок реалізації зазначеного права знаходяться у площині цивільного процесуального права, відповідно, з моменту своєї реалізації дане право трансформується у суб'єктивне цивільне процесуальне право.

Запропоновано авторське визначення права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, як гарантованої Конституцією України можливості сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, а також осіб, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, у порядку, визначеному нормами цивільного процесуального законодавства, звернутися до суду вищої інстанції з метою забезпечення усунення суддівської помилки і реального виконання судового акту.

Відповідно, змістом права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, визначено сукупність наступних правомочностей (можливостей):

а) можливість звернення до суду апеляційної інстанції зі скаргою на судові рішення суду першої інстанції, що не набрали законної сили, щодо їх

перевірки на предмет законності та обґрунтованості; можливість безпосереднього звернення до суду касаційної інстанції зі скаргою на судові рішення суду першої інстанції, що набрали законної сили, щодо їх перевірки на предмет законності;

б) право на отримання судового захисту за результатами розгляду скарги у судах апеляційної та касаційної інстанцій, забезпечене процесуальним обов'язком судів вищої інстанції використати передбачені процесуальним законом можливості для встановлення та усунення суддівської помилки, допущеної судом першої інстанції, та забезпечення реального виконання судового акту.

2. Встановлено, що ефективність захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів обумовлена вибором форми такого захисту, зокрема, форми перегляду судового рішення, ухваленого судом першої інстанції. Основними критеріями вибору учасниками процесу форми, у порядку якої здійснюватиметься оскарження судового рішення у судах вищої інстанції, запропоновано визначати: норми права, що регулюють процесуальні відносини, що виникають під час перегляду судових рішень; підставу та мету перегляду судових рішень, характер оскаржуваного судового акту та коло осіб – суб'єктів суддівської помилки, допущеної при ухваленні судового рішення.

3. Здійснено періодизацію етапів розвитку та формування перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, у порядку апеляційного та касаційного оскарження, за часів державної незалежності України. Зокрема, визначено: 1) перший період (1990-1995 р.р.) – суверенізація національного цивільного процесуального законодавства та започаткування проведення судово-правової реформи в Україні; 2) другий період (1995-2001 р.р.) – перехідний, обумовлений проголошенням Україною стратегічного курсу на інтеграцію до Європейського Союзу, необхідністю адаптації національного законодавства до законодавства ЄС, з метою його приведення у відповідність

з європейськими стандартами в питаннях перегляду судових рішень; 3) третій період (2001-2010 р.р.) – запровадження інституту апеляційного оскарження та наповнення новим змістом інституту касаційного оскарження; 4) четвертий період (2010-середина 2014 р.р.) – подальше реформування судової системи, що ознаменувалось прийняттям ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» та створенням кардинально нового органу – Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ як суду касаційної інстанції; 5) п'ятий період (з середини 2014 р.) – новітній, спрямований на завершення судової реформи, в тому числі, і у сфері цивільного судочинства з метою забезпечення реального утвердження верховенства права в суспільстві.

Підтримано та додаткового аргументовано наукові доробки щодо створення, за результатами проведення судової реформи, чіткої трьох інстанційної системи перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, що включає: 1) місцеві суди як суди першої інстанції, які здійснюють розгляд і вирішення цивільних справ, віднесених процесуальним законом до їх підсудності; 2) апеляційні суди, що забезпечують перегляд судових рішень, що не набрали законної сили; 3) вищі спеціалізовані суди, а саме Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, що здійснює перегляд судових рішень, які набрали законної сили, і окремий особливий статус Верховного Суду України, який здійснює перегляд судових рішень у цивільних справах після їх перегляду в касаційному порядку, метою діяльності якого є забезпечення вимог єдності судової практики.

За умов трьохінстанційної структури судів визначено наявність двох інстанційних способів оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції: апеляційного і касаційного.

4. Підтримано та доповнено наявні в літературі точки зору щодо доцільності розмежування передумов права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, та умов реалізації зазначеного права.

Відповідно, передумовами права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, запропоновано визначати ті обставини процесуального характеру, від яких залежить виникнення права на скаргу і відсутність яких виключає можливість відкриття провадження у справі. Тоді як умовами реалізації права на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, є обставини процесуального характеру, з якими пов'язано належне здійснення зазначеного права.

Зокрема, до передумов виникнення права на апеляційне оскарження судових рішень суду першої інстанції належать: 1) підвідомчість справи суду або належність справи до цивільної юрисдикції суду; 2) відсутність ухвали про закриття апеляційного провадження у зв'язку з відмовою особи від апеляційної скарги; 3) відсутність ухвали про відмову у задоволенні апеляційної скарги цієї особи або про відмову у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою. Передумовами виникнення права на касаційне провадження судових рішень суду першої інстанції є: 1) підвідомчість справи суду або належність справи до цивільної юрисдикції суду; 2) перегляд справи в апеляційному порядку; 3) відсутність ухвали про закриття касаційного провадження у зв'язку з відмовою цієї особи від касаційної скарги на це саме рішення чи ухвалу; 4) відсутність ухвали про відхилення касаційної скарги цієї особи або про відмову у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою цієї особи на це саме рішення чи ухвалу; 5) обґрунтованість касаційної скарги.

Встановлено, що умови реалізації є загальними для права апеляційного та касаційного оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, до яких варто відносити: 1) належний об'єкт оскарження; 2) належність особи до кола суб'єктів апеляційного та касаційного оскарження; 3) дотримання строків апеляційного та касаційного оскарження; 4) дотримання вимог щодо форми та змісту скарги; 5) дотримання процесуального порядку реалізації зазначеного права.

Шляхом критичного аналізу основних доктринальних підходів, приписів цивільного процесуального законодавства та правозастосовної практики додатково обґрунтовано доцільність постановлення ухвали про повернення касаційної скарги у разі її подання на ухвалу суду першої інстанції, що не підлягає касаційному оскарженню.

5. Запропоновано суб'єктів перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, в залежності від їх процесуального статусу, класифікувати на наступні види:

1. Суб'єкти права на скаргу (на оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції), які поділяються на:

а) суб'єктів, що є безпосередніми носіями права на скаргу, мають процесуальну та/або матеріальну заінтересованість у результатах розгляду та вирішення справи (зокрема, сторони, треті особи, заявники і заінтересовані особи, особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки);

б) суб'єктів реалізації права на скаргу, які не мають суб'єктивного інтересу у розгляді та вирішенні справи, діють у цивільному процесі в інтересах суб'єктів, які потребують захисту, права, свободи та інтереси яких порушені ухваленим судовим рішенням. У свою чергу, зазначених суб'єктів доцільно поділяти на тих, що:

а) звертаються до суду вищої інстанції зі скаргою на рішення суду від власного імені на захист прав, свобод та інтересів інших осіб, які потребують такого захисту (зокрема, прокурор, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування тощо);

б) звертаються до суду вищої інстанції зі скаргою на рішення суду від імені та в і інтересах особи, яку представляють (законні представники, договірні представники);

2. Суди апеляційної інстанції та Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ як суд касаційної інстанції, які

мають особливий правовий статус, не є безпосередніми носіями права на оскарження судових рішень, однак беруть активну участь у реалізації права на скаргу особами, визначеними законом, здійснюючи правосуддя;

3. Інші учасники цивільного судочинства, які сприяють перегляду судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, судовими органами вищої інстанції.

6. Підтримано наукові підходи щодо недоцільності відмови у прийнятті апеляційної скарги від особи, яка не брала участі у справі, з тих підстав, що рішення суду не порушує прав цієї особи, оскільки зазначене питання по суті вирішується не в момент прийняття скарги, а у судовому засіданні при безпосередньому перегляді. Додатково обґрунтовано, що при поданні апеляційної чи касаційної скарги особою, яка не брала участі у справі, про права та обов'язки якої суд першої (першої чи апеляційної) інстанції питання не вирішував, якщо зазначені обставини будуть встановлені після відкриття провадження у справі, суддя-доповідач, за наслідками розгляду апеляційної чи касаційної скарги на рішення суду, постановляє ухвалу про закриття провадження у справі за такою скаргою та про її повернення особі, яка подала скаргу.

Зроблено висновок, що для виняткових випадків проголошення у судовому засіданні лише вступної та резолютивної частини рішення суду і відкладення складання повного рішення стосовно осіб, які брали участь у справі і були присутні у судовому засіданні під час проголошення вступної та резолютивної частини рішення, є оптимальним встановлення строку апеляційного оскарження протягом десяти днів з дня отримання копії повного рішення, обчислення якого здійснюється з урахуванням вимог ст. 69 ЦПК України.

Для осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, з урахуванням їх процесуального статусу та приписів цивільного процесуального законодавства, запропоновано строк

апеляційного оскарження на рішення суду першої інстанції визначати з дня отримання ними копії судового рішення, обчислення якого необхідно здійснювати з урахуванням вимог ст. 69 ЦПК України.

7. Встановлено, що перегляд судових рішень, ухвалених судами апеляційної інстанції, у судах апеляційної та касаційної інстанцій, здійснюється у процесуальній формі, що передбачає строго регламентований послідовний порядок руху справи. Додаткового обґрунтовано, що для позначення послідовного переходу справи на стадіях перегляду доцільним є використання терміну «частини». Відповідно, підтримано та аргументовано доктринальні підходи про доцільність визначення перегляду судових рушень в апеляційному та касаційному порядку в якості стадій цивільного судочинства, що складається з відповідних частин.

За результатами аналізу приписів чинного цивільного процесуального законодавства та основних доктринальних підходів з'ясовано, що подання нових доказів та їх подальше дослідження судом апеляційної інстанції у разі їх неподання до суду першої інстанції з поважних причин обумовлено наступними обставинами: 1) особа повинна обґрунтувати поважність причин, за наявності яких мало місце неподання зазначених доказів до суду першої інстанції, а 2) суд апеляційної інстанції повинен визнати причини, з яких нові докази не могли бути надані до суду першої інстанції, поважними.

Підтримано позицію тих вчених, які вважають виправданим для суду апеляційної інстанції позбавлення його права скасовувати рішення суду першої інстанції і направляти справу на новий розгляд до суду першої інстанції з підстав зловживання зазначеним правом з боку суду.

Підтримано наукові підходи щодо недоцільності розгляду касаційної скарги судом касаційної інстанції за умови обов'язкового повідомлення та виклику осіб, які беруть участь у справі, що не є обмеженням доступу до суду.

За результатами аналізу основних теоретичних доробок встановлено, що можливість подання додаткових доказів суперечить суті касаційного перегляду, під час якого касаційний суд перевіряє законність судових рішень лише в межах вимог, заявлених у суді першої інстанції, оскільки зумовила б процесуальну діяльність щодо доданих доказів, оцінки фактичного матеріалу.

Метою перегляду судових рішень судами апеляційної та касаційної інстанцій є усунення суддівської помилки, допущеної судом першої інстанції при ухваленні відповідного рішення.

Додатково обґрунтовано доцільність класифікації суддівських помилок у цивільному процесі на суттєві та несуттєві. Запропоновано авторське визначення несуттєвих та суттєвих суддівських помилок. Відповідно, несуттєвими суддівськими помилками, допущеними судом першої інстанції при розгляді і вирішенні цивільної справи, є помилки, що створюють загрозу недосягнення мети та завдань правосуддя у цивільних справах, та підлягають усуненню судом, що їх допустив, у порядку та у спосіб, визначений законом, без звернення до судових органів контролюючих інстанцій (суду апеляційної та касаційної інстанцій).

Суттєвими суддівськими помилками, допущеними судом першої інстанції при розгляді і вирішенні цивільної справи, запропоновано визначати помилки, що порушують права, свободи та інтереси осіб, сприяють недосягненню мети та завдань правосуддя у цивільних справах, тягнуть за собою негативні наслідки, в т.ч. скасування судового рішення, та підлягають усуненню у порядку та у спосіб, визначений законом, шляхом звернення до судових органів контролюючих інстанцій (суду апеляційної та касаційної інстанцій).

До суттєвих суддівських помилок, що підлягають усуненню судами вищих інстанцій, та супроводжуються негативними наслідками у вигляді скасування рішення суду першої інстанції або його зміни, зокрема,віднесено

наступні: 1) неповне з’ясування судом обставин, що мають значення для справи; 2) недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважав встановленими; 3) невідповідність висновків суду обставинам справи; 4) порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права.

У свою чергу суттєві суддівські помилки, допущені судом першої інстанції, в залежності від обставин, що обумовили їх наявність, запропоновано класифікувати на наступні підвиди: 1) вимушені, тобто ті помилки виникнення яких обумовлюється зовнішніми факторами; 2) казуальні, тобто ті, виникнення яких не залежить від зовнішніх факторів і обумовлено суб’єктивними чинниками, зокрема, недостатнім рівнем професійної підготовки судді, недбалістю при розгляді і вирішенні справи тощо.

У залежності від виду судового акту, в якому віднайшли втілення суддівські помилки, останні запропоновано поділяти на: 1) суддівські помилки, що реалізовані у рішенні суду першої інстанції; 2) суддівські помилки, що реалізовані в ухвалі суду першої інстанції; 3) суддівські помилки, що реалізовані в окремій ухвалі суду першої інстанції; 4) суддівські помилки, що реалізовані в судовому наказі чи в зміненому судовому наказі; 5) суддівські помилки, що реалізовані в заочному рішенні суду першої інстанції тощо.

8. Запропоновано повноваження суду апеляційної та касаційної інстанцій визначати як сукупність законодавчо визначених процесуальних засобів, за допомогою яких забезпечується реалізація функцій судів вищої інстанції з усунення суддівської помилки щодо рішень та ухвал, ухвалених судами першої інстанції, що підлягають перегляду за апеляційною чи касаційною скаргою у випадках, встановлених законом, з метою забезпечення поновлення порушених прав.

При цьому, умовами застосування судом вищої інстанції наданого йому повноваження запропоновано визначати: 1) оскарження судового рішення, ухваленого судами першої інстанції, шляхом подання, відповідно, апеляційної та касаційної скарги; 2) встановлення відсутності чи, навпаки, наявності суддівської помилки у рішенні суду першої інстанції, що підлягає усуненню за результатами перегляду зазначеного рішення судом вищої інстанції; 3) наявність правових норм, що передбачають можливість застосування конкретного повноваження судом апеляційної та касаційної інстанцій для усунення суддівської помилки.

Шляхом критичного аналізу положень п. 5 ч. 1 ст. 336 України, що наділяє суд касаційної інстанції повноваженнями скасувати судові рішення і ухвалити нове рішення або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд, додаткового обґрунтовано недоцільність та некоректність спільного закріплення в одній нормі зазначених повноважень у зв'язку з урахуванням їх сутності та правових наслідків за результатами застосування.

9. На основі теоретичних пропозицій та висновків запропоновано зміни та доповнення до Цивільного процесуального кодексу України щодо оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, серед яких наступні:

ч. 1 ст. 294 ЦПК України доповнити наступним змістом: «У виняткових випадках, коли складання повного рішення може бути відкладено, особи, які брали участь у справі і були присутні у судовому засіданні під час проголошення вступної і резолютивної частини судового рішення, можуть подати апеляційну скаргу протягом десяти днів з дня отримання копії повного рішення суду»;

ч. 1 ст. 307 ЦПК України (повноваження апеляційного суду) доповнити окремим пунктом наступного змісту «постановити ухвалу про закриття провадження у справі та повернути апеляційну скаргу особі у разі подання

такої скарги особою, яка не брала участь у справі, про права та обов'язки якої суд першої інстанції питання не вирішував»;

ст. 328 ЦПК України доповнити окремою частиною наступного змісту: «У разі подання касаційної скарги на ухвалу, що не підлягає оскарженню, суддя-доповідач повертає її особі, яка подавала касаційну скаргу, про що постановляє ухвалу, що не підлягає оскарженню»;

ч. 1 ст. 336 ЦПК України (повноваження суду касаційної інстанції) доповнити окремим пунктом наступного змісту «змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд», при цьому повноваження суду касаційної інстанції, закріплене у п. 5 ч. 1 ст. 336 ЦПК України, як право змінити рішення, виключити;

ч. 1 ст. 336 ЦПК України (повноваження суду касаційної інстанції), доповнити окремим пунктом наступного змісту: «постановити ухвалу про закриття провадження у справі та повернути касаційну скаргу особі у разі подання такої скарги особою, яка не брала участі у справі, про права та обов'язки якої суд першої чи апеляційної інстанцій питання не вирішував».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Седышев А.Г. Проблемы понимания механизма юридической защиты прав и свобод человека : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 : теория и история права и государства; история правовых учений / А.Г. Седышев. – Ставрополь, 2003. – 208 с.

3. Курпас М.В. Право на обжалование судебных решений – составной элемент конституционного права на судебную защиту (проблемы реализации, перспективы развития) / М.В. Курпас // Конституционное и муниципальное право. – 2011. – № 12. – С. 16-22.

4. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96.

5. Комаров В.В. Предмет цивільного процесуального права : Текст лекцій / В.В. Комаров. – Х.: Українська юридична академія, 1992. – 45 с.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Р.М., Ярошенко П.П. та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25.12.1997 року № 9-зп [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97.

7. Загальна декларація прав людини : резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. № 217 А (III) // Голос України. – 2008. – 10 грудня.

8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12. 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043.

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. // Голос України. – 2001. – 10 січня.

10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI в ред. Закону України від 12.02.2015 р. № 192-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 18, № 19-20. – Ст. 132.

11. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.

12. Про виконавче провадження : Закон України від 21.04.1999 р. № 606-XIV в ред. Закону України № 2677-VI (2677-17) від 04.11.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 19-20. – Ст. 142.

13. Курочкин С.А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе / С.А. Курочкин; научн. ред. В.В. Ярков. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – 560 с.

14. Бондарева М.В. Актуальні питання доступності судового захисту в цивільному судочинстві / М.В. Бондарева, С.Р. Агрба // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 1. – Ст. 147-151.

15. Гурвич М.А. Судебное решение. Теоретические проблемы / М.А. Гурвич. – М.: Юрид. лит., 1976. – 176 с.

16. Комаров В.В. Гражданский процесс в глобальном контексте / В.В. Комарова // Право Украины. – 2011. – № 9-10. – С. 279-303.

17. Решетникова И.В. Гражданский процесс / И.В. Решетникова, В.В. Ярков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2002. – 352 с.

18. Гукасян Р.Е. Доступность правосудия в различных стадиях процесса / Р.Е. Гукасян // Проблемы доступности и эффективности арбитражного и гражданского судопроизводства : материалы Всероссийской

научно-практической конференции (31 января – 1 февраля 2001 г.). – М. : Лиджист , 2001. – С. 263-266.

19. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст.260.

20. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.

21. Справа «Голдер (Golder) проти Сполученого Королівства»: рішення Європейського суду з прав людини від 21.02.1975 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.echr.ru/documents/doc/2461468/2461468.htm.

22. Справа «Мельник проти України» (заява № 23436/03): рішення Європейського суду з прав людини від 28.03.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_037.

23. Справа «Ліакопулу (liakopoulou) проти Греції»: постанова Європейського суду з прав людини від 24.05.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lawmix.ru/abrolaw/4611.

24. Справа «Дунаєв проти Російської Федерації»: рішення Європейського Суду з прав людини від 24.05.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zarynsky.alt.sudrf.ru/modules.php?name=press_dep&op;

25. Справа «Скорик проти України» (заява № 32671/02): ухвала Європейського суду з прав людини від 08.01.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO3726.html.

26. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія / Н.Ю. Сакара. – Х. : Право, 2010. – 256 с.

27. Курс цивільного процесу: підручник / за ред. В.В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 1352 с.

28. Лужанський А.В. Основні ознаки конституційно-правового механізму гарантій права на доступ до правосуддя / А.В. Лужанський // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 1 (9). – С. 44-59.

29. Абознова О.В. Суд в механизме реализации права на судебную защиту в гражданском и арбитражном процессе : автореф. дис. …канд. юрид. наук : 12.00.15: гражданский процесс; арбитражный процесс / О.В. Абознова. – Екатеринбург, 2006 – 28 с.

30. Мельников А.А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе / А.А. Мельников. – М. : Наука, 1969. – 247 с.

31. Рожкова М.А. Защита интеллектуальной собственности в арбитражном суде (проблемы подведомственности и обеспечения иска) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.15 : гражданский процесс; арбитражный процесс / М. А. Рожкова. – М., 2001. – 191 с.

32. Тимченко Г.П. Способы и процессуальные формы защиты гражданских прав : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 : гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право / Г.П. Тимченко. – Х., 2002. – 203 с.

33. Жилин Г.А. Право на судебную защиту / Г.А. Жилин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gazeta-yurist.ru/article.php?i=451.

34. Ківалов С.В. Право на звернення до адміністративного суду з адміністративним позовом: проблеми теорії і правового регулювання / С.В. Ківалов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : НУ ОЮА, 2011. – Вип. 59. – С. 7-21.

35. Сердюк В.В. Право на судовий захист у контексті змагальності сторін / В.В. Сердюк // Адвокат. – 2012. – № 9 (144). – С. 14-18.

36. Пяткина Т.Ю. Гарантии реализации права на судебную защиту / Т.Ю. Пяткина, Н.Г. Тараканова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://volgograd.ruc.su/upload/medialibrary/db4/Пяткина_Тараканова.pdf.

37. Чечина Н.А. Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права / Чечина Н.А. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. – 104 с.

38. Ведерников А.Н. О понятии и сущности конституционного права личности на судебную защиту / А.Н. Ведерников // Вестник Томского государственного университета. – 2011. – № 348. – С. 80-81.

39. Иванов С.М. К вопросу о понятии судебной защиты прав граждан / С.М. Иванов // Проблемы права. – 2012. – № 2 (33). – С.31-35.

40. Аракелян М. Забезпечення конституційного права людини на захист прав і свобод судом / М. Аракелян, Н. Узун // Право України. – 2006. – № 3. – С. 19-21.

41. Катукова С.Ю. Частное обжалование и пересмотр определений суда первой инстанции : дис. …канд. юрид. наук : 12.00.03. : гражданское право; гражданский процесс; семейное право; международное частное право / С.Ю. Катукова.– Саратов, 1998. – 162 с.

42. Светличная Г.А. Право апелляционного обжалования судебных постановлений в гражданском процессе / Г.А. Светличная [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ukr-pravo.at.ua/index/pravo.

43. Цивільний процес України : підручник / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Н.Ю. Голубєвої. – К.: Істина, 2011. – 536 с.

44. Осокина Г.Л. Право на защиту в исковом судопроизводстве (право на иск) / Г.Л. Осокина ; под ред. В.Н. Щеглова. – Томск, Изд-во Том. ун-та, 1990. – 159 с.

45. Цивільний процес України : підручник / за ред. Р.М. Мінченко, І.В. Андронова. – Х. : Одіссей, 2012. – 496 с.

46. Осокина Г.Л. Курс гражданского судопроизводства России. Общая часть : учеб. пособ. / Г.Л. Осокина. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2002. – 616 с.

47. Лобода Ю. Про обмеження конституційного права на оскарження судових ухвал у цивільному та господарському процесі / Ю. Лобода

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2148.

48. Корчевний Г.В. Право на оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку / Г.В. Корчевний // Судова апеляція. – 2006. – 1 (2). – С. 23-29.

49. Шевчук П.І. Апеляційне і касаційне оскарження судових рішень (коментар цивільного процесуального законодавства) / П.І. Шевчук, В.В. Кривенко. – К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. – 80 с.

50. Мінченко Р. Деякі питання апеляційного провадження в цивільному судочинстві України / Р. Мінченко // Юридичний вісник. – 2010. – № 4. – С. 65-68.

51. Мінченко Р.М. Новели касаційного провадження у цивільно-процесуальному законодавстві України / Р.М. Мінченко // Часопис цивілістики. – 2010. – Випуск 9. – С. 36-38.

52. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.

53. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 3 ст. 120, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30.01.2003 р. № 3-рп/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03.

54. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 КК України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04.

55 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням гр. Касьяненка Б.П. щодо офіційного тлумачення положень п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України, ч. 2 ст. 383 КПК України від 11.12.2007 р. № 11-рп/2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/va11p710-07.

56. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням гр. Заїченка В.Г. щодо офіційного тлумачення положення п. 18 ч. 1 ст. 293 ЦПК України у взаємозв'язку зі ст. 129 Конституції України (про апеляційне оскарження ухвал суду) від 27.01.2010 р. № 3-рп/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-10.

57. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням гр. Суботи А.А. щодо офіційного тлумачення положень п. 2 ч. 1 ст. 293 ЦПК України (справа про забезпечення апеляційного оскарження ухвал суду) від 28.04.2010 р. № 12-рп/2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-10.

58. Строгович М.С. Развитие прав граждан СССР и усиление их охраны на современном этапе строительства коммунизма / М.С. Строгович. – Саратов : Саратовский юрид. институт, 1962. – 160 с.

59. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов. - М.: Статут, 2000. – 411 с.

60. Банников Г.Н. Проблемы реализации права граждан на судебную защиту в Российской Федерации (общетеоретический аспект) : автореф. дис…. канд. юрид. наук : 12.00.01 : теория и история права и государства; история учений о праве и государстве / Г.Н. Банников. – Саратов, 2006. – 30 с.

61. Терехова Л. А. Система пересмотра судебных актов в механизме судебной защиты / Л.А. Терехова. — М. : Волтерс Клувер, 2007. — 320 с.

62. Городовенко В. Засади побудови судової системи України / В. Городовенко // Вісник Державної судової адміністрації України. – 2012. – № 3 (24). – С. 12-22.

63. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 09.09.2010 р. № 19-рп/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10.

64. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 54 народних депутатів України та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції) від 12.07.2011 р. № 9-рп/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-11.

65. Пасенюк О. Існуюча система судів України: конституційність та потенціал до удосконалення в ході подальшої судової реформи / О. Пасенюк // Вісник Державної судової адміністрації України. – 2011. – № 3 (20). – С. 13-15.

66. Абросимова Е.Б. Судебная власть в Российской Федерации: система и принципы / Е.Б.Абросимова. – М. : Институт права и публичной политики, 2002. – 160 с.

67. Сердюк В. Деякі проблеми функціонування судових інстанцій (судоустрійний аспект) / В. Сердюк // Вісник Державної судової адміністрації України. – 2012. – № 3 (24). – С. 23-30.

68. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) п. 3 ч. 2 ст. 18, ст. ст. 32, 33, 34, 35, 36, 37, підпункту 5 п. 3 розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій України» (справа про Касаційний суд України) від 11.12.2003 р. № 20-рп/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-03.

69. Борисова Е.А. Теоретические проблемы проверки судебных актов в гражданском, арбитражном процессах : автореф. дис…. на соиск. уч. степ. доктор юрид. наук : 12.00.15 : гражданский процесс ; арбитражный процесс /Е. А. Борисова. – М., 2005. – 44 с.

70. Кучинська О.П. Чи доцільне обмеження права на оскарження рішень суду? / О.П. Кучинська, С.В. Глущенко // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 3 (19). – С. 137-141.

71. Штелик С.П. Інстанційна організація системи судів загальної юрисдикції України: окремі проблеми теорії і практики / С.П. Штелик // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 3 (22). – С. 167-175.

72. Дем'янова О.В. Оскарження ухвал в цивільному судочинстві : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 : цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / О.В. Дем'янова. – К., 2008. – 24 с.

73. Карнаух Т.М. Реформування інституту перегляду судових рішень у цивільних справа / Т.М. Карнаух // Наукові записки НаУКМА. – 2011. – Том 116. – С. 77-81.

74. Андронов І.В. Сутність та значення перегляду судових рішень у зв'язку з ново виявленими обставинами / І.В. Андронов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : НУ ОЮА, 2010. – Вип. 56. – С. 110-117.

75. Орлов М.А. Пересмотр решений, не вступивших в законную силу, в российском арбитражном процессе : дис… канд. юрид. наук : 12.00.05. : гражданский процесс; арбитражный процесс / М.А. Орлов. – Саратов, 2002. – 210 с.

76. Гусаров К.В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку : монографія / К.В. Гусаров. – Х.: Право, 2010. – 352 с.

77. Штелик С.П. Судова ланка та судова інстанція : питання співвідношення / С.П. Штелик // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2011. – № 3. – С. 119-130.

78. Крижановський В.Я. Судова влада в механізмі захисту прав громадян України / В.Я. Крижановський // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : НУ ОЮА, 2011. – Вип. 62. – С. 643-650.

79. Васильєв С.В Цивільний процес: навчальний посібник / С.В. Васильєв. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 480 с.

80. Слепченко Е.В. Гражданское судопроизводство: проблемы единства и дифференциации / Е.В. Слепченко // автореф. дис….докт. юрид. наук : спец. : 12.00.15: гражданский процесс; арбитражный процесс. – С.-П., 2011. – 29 с.

81. Тертишніков В.І. Основи цивільного судочинства : навч.-практ. посіб. / В.І. Тертишнікова. Вид 3-е, доп. і перероб. – Харків: «ФІНН», 2011. – 380 с.

82. Кройтор В.А. Принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду / В.А. Кройтор // Право і безпека. – 2009. – № 1. – С. 198-205.

83. Луспеник Д.Д. Межі розгляду цивільної справи судом касаційної інстанції : деякі спірні питання / Д.Д. Луспеник // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 9 (121). – С. 27-38.

84. Ткачук О. Перегляд судових рішень Верховним Судом України: проблемні питання правозастосування / О. Ткачук, Д. Луспеник

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.info-pressa.com/article-1302.html.

85. Гражданский процесс: ученик / под. ред. Л.В. Тумановой, Н.Д. Амаглобели. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 599 с.

86. Про Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ : Указ Президента України від 12.08.2010 р. № 810/2010 // Урядовий кур'єр. – 2010. – 17 серпня.

87. Мінченко Р.М. Деякі питання касаційного провадження в цивільному судочинстві України / Р.М. Мінченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : НУ ОЮА, 2010. – Вип. 56. –С. 107-110.

88. Советский гражданский процесс : учебник / под ред. М.К. Треушникова. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 463 с.

89. Луспеник Д.Д. Суддівська помилка при розгляді справи / Д.Д. Луспеник // Закон і бізнес. – 2003. – № 47-48. – 29 листопада.

90. Савченко С.А. О некоторых отдельных способах защиты гражданских прав и интересов / С.А. Савченко, И.В. Тордия // Закон и право. – 2009. – № 9. – №. 45-48.

91. Про застосування цивільного процесуального законодавства при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.03.2012 р. № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-12.

92. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

93. Терехова Л.А. Право на исправление судебной ошибки как компонент судебной защиты : автореф. дис…. докт. юрид. наук : 12.00.15 : гражданский процесс; арбитражный процесс / Л.А. Терехова. – Екатеринбург, 2008. – 46 с.

94. Тимченко Г.П. Проблеми реалізації принципів судочинства на стадії перегляду судових рішень у зв'язку з ново виявленими обставинами / Г.П. Тимченко // Держава і право. – 2010. – Вип. 47. – С. 312-318.

95. Личман Л. Значение правовых позиций Верховного Суда Украины для правоприменительной практики / Л. Личман // Legea şi viaţa. – 2014. – № 3/3 (267). – С. 92-95.

96. Рекомендація Кабінету Міністрів держав-членів Ради Європи щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних і торгових справах № R (95) 5 від 07.02.1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_153.

97. Декларація про державний суверенітет України, проголошена Верховною Радою Української РСР від 16.07.1990 р. № 55-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст.429.

98. Про проголошення незалежності України : постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 № 1427-XII // Відомості Верховної Ради України . – 1991. – № 38. – Ст. 502.

99. Чернушенко Є.А. Передумови запровадження інституту апеляції у цивільному процесі України / Є.А. Чернушенко // Судова апеляція. – 2006. – № 1 (2). – С. 66-75.

100. Декрет о суде №1, принятый СНК РСФСР от 24.11.1917 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=4029.

101. Декрет о суде №2, принятый Всероссийским Центральным Исполнительным Комитетом Советов рабочих, солдатских, крестьянских и казачьих депутатов от 15.02.1918 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/o_sude2.htm.

102. Бортник Ю.М. Історичний розвиток апеляційного провадження /Ю.М. Бортник // Судова апеляція. – 2006. – № 1 (2). – С. 124-135.

103. Бентам И. О судопроизводстве / И. Бентам ; по фр. изд. Дюмона изл. А. Книрим. – СПб.: Тип. Правительствующего Сената, 1860. – 225 с.

104. Анненков К.Н. Опыт комментария к уставу гражданского судопроизводства К.Н. Анненков. – СПб., 1884. – Т. 4. – 526 с.

105. Кац С.Ю. Развитие демократических начал советской кассации / Ю.С. Кац // Вопросы государства и права : сб. статей. - М. : Юрид. лит., 1974. - Вып. 2. – С. 61-69.

106. Об утверждении Основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик : Закон Союза ССР от 08.12.1961 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.economics.kiev.ua/download/Zakony (втратив чинність).

107. Цивільний процесуальний кодекс Української РСР: Закон Української РСР від 18.07.1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0009.html (втратив чинність).

108. О выполнении судами постановления Пленума Верховного Суда СССР от 08.10. 1973 г. №14 «О практике рассмотрения судами гражданских дел в кассационном порядке» : постановление Пленума Верховного Суда СССР от 06.09.1979 №5 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_10044.htm.

109. Фесенко Л.І. Правовий статус Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у системі судового устрою : автореф. дис….канд. юрид. наук : 12.00.10: судоустрій; прокуратура та адвокатура / Л.І. Фесенко. – О., 2011. – 20 с.

110. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 № 2296-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 30. – Ст.426.

111. Стратегічний план розвитку судової влади України на 2013-2015 роки // Вісник державної судової адміністрації України. – 2012. – № 4 (25). – С. 4-8.

112. Про приєднання України до Статуту Ради Європи: Закон України від 31.10.1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 38. – Ст. 287.

113. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11.06.1998 № 615/98 // Урядовий кур'єр. – 1998. – 18 червня.

114. Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 14.09.2000 року № 1072/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 39. – Ст. 1648.

115. Осетинський А.Й. Організація та функціональні засади діяльності суду касаційної інстанції господарської юрисдикції: монографія / А.Й. Осетинський. – К., 2006. – 192 с.

116. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України»: Закон України від 21.06.2001 р. № 2531-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 40. – Ст .191 (втратив чинність).

117. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України : Закон України від 21.06.2001 р. № 2540-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 39. – Ст.190 (втратив чинність).

118. Про судоустрій України: Закон Української РСР від 05.06.1981 № 2022-X // Відомості Верховної Ради України. – 1981. – № 24. – Ст.357 (втратив чинність).

119. Тимошенко О.А. Становлення та розвиток правового регулювання касаційного провадження в цивільному судочинстві України / О.А. Тимошенко // Часопис Київського університету права. – 2012 . – № 2. – С. 234-238.

120. Чернушенко Є.А. Апеляційне оскарження в цивільному процесі України : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. : цивільне право і цивільний процес; сімейне право, міжнародне приватне право / Є.А. Чернушенко. – Одеса, 2004. – 22 с.

121. Про судоустрій України : Закон України від від 07.02.2002 р. № 3018-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 27-28. – Ст. 180 (втратив чинність).

122. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ Закон від 22.02.2007 № 697-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 16. – Ст. 220.

123. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006 // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 95.

124. Гусаров К.В. Реалізація окремих конституційних засад судової влади у цивільному процесуальному законодавстві України / К.В. Гусаров // Науковий вісник Харківського державного університету. – 2013. – Випуск 3. – Том. 1. – С. 74-77.

125. Тимошенко О.А. Касаційне провадження у цивільному процесі України : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. : цивільне право і цивільний процес; сімейне право, міжнародне приватне право / О.А. Тимошенко. – К., 2012. – 19 с.

126. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики Закон від 01.07.2010 р. № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 527.

127. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у ст. ст. 125, 129 Конституції України від 11.03.2010 р. № 8-рп/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-10.

128. Сущенко В. Судово-правова реформа в Україні: стан, проблеми, перспективи / В. Сущенко // Українське право. – 2008. – № 1. – С. 166-171.

129. Романюк Я. «Реформування проводять посадові особи, які мають досить поверхове уявлення про наші проблеми і потреби» / Я. Романюк // Закон і бізнес. – 2014. – Випуск № 24 (1166) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/89493-golova_vsu_yaroslav_romanyuk.

130. Судова реформа в Україні : поточні результати та найближчі перспективи : інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії на тему «Судова реформа 2010 р. : чи наближає вона правосуддя в Україні до європейських норм і стандартів?». – К., 2013. – 130 с.

131. Ткачук О.С. Сучасне реформування судової системи України в аспекті єдності суду касаційної інстанції / О.С. Ткачук, С.В. Глущенко // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. – № 1 (4). – С. 95-106.

132. Городовенко В. До питання визначення змісту конституційно-правового регулювання судової влади / В. Городовенко // Вісник Державної судової адміністрації України. – 2013. – № 2 (27). – С. 15-22.

133. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2012 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/.

134. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.

135. Бержель Ж.Л. Общая теория права / Бержель Ж.Л. (пер. с фр. Г.В. Чуршуков; под. общ. ред. В.И. Даниленко) – М.: Nota Bene, 2000 – 576 с.

136. Яблочков Т.М. Учебник русского гражданского судопроизводства / Т.М. Яблочков. – 2-е изд., доп. – Ярославль : Книгоиздательство И.К. Гассанова, 1912. – 326 с.

137. Микієвич М.М. Деякі аспекти впровадження європейських стандартів у процесі реформування судової системи України / М.М.

Микієвич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/d9533dc7da5cc956c22575d1002542b3?OpenDocument.

138. Стратегія Розвитку судової системи в Україні (СРССУ) на 2014 - 2017 роки : проект Ради суддів України від 06.08.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT0958.html.

139. Про Раду з питань судової реформи : Указ Президента України від 16.10.2014 р. № 812/2014 / Урядовий кур'єр. – 2014. – № 193. – 18 жовтня.

140. Питання Ради з питань судової реформи : Указ Президента України від 27.10.2014 р. № 826/2014 // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 200. – 29 жовтня.

141. Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2014 р. № 695 // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 231. – 11 грудня.

142. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 р. № 192-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 18, № 19-20. – Ст.132.

143. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные исниституты / Т.В. Сахнова. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 696 с.

144. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: монографія / М.О. Стефанчук. – К. : КНТ, 2008. – 184 с.

145. Цивільний процес України: академічний курс: підручник / за ред. С.Я. Фурси. – К.: Вид. Фурса С.Я. : КНТ, 2009. – 848 с.

146. Степанова Т. Сутність апеляційного оскарження та право на апеляцію / Т. Степанова, О. Ломакіна // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 2. – С. 39-41.

147. Арбитражный процесс: Учебник / под ред. В.В. Яркова. – М.: Юристъ, 1998. - 480 с.

148. Гузь Л.Е. Методичні рекомендації з практичного застосування апеляційного і касаційного провадження в судовій практиці у світлі нового законодавства. – Х. : Харків юрид., 2001. – 154 с.

149. Гурвич М.А. Право на иск / М.А. Гурвич ; отв. ред. А.Ф. Клейнман. – М., Изд-во АН СССР, 1949. – 216 с.

150. Дем'янова О.В. Ухвала як об'єкт апеляційного оскарження / О.В. Дем'янова // Судова апеляція. – 2006. – № 3(4). – С. 22-26.

151. Ємельянова І. Апеляційний і касаційний перегляд судових рішень в цивільному судочинстві: теоретичні та практичні аспекти / І. Ємельянова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/1342/%AA.

152. Глущенко С.В. Окремі питання касаційної перевірки судових рішень у цивільних справах / С.В. Глущенко // Вісник академії адвокатури України. – 2009. – № 3 (16). – С. 91-95.

153. Цивільний процес України : підручник / за заг. ред. М.М. Ясинка. – К.: Алерта, 2014. – 744 с.

154. Фазикош Г.В. Судове рішення в цивільному судочинстві : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 : цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Г.В. Фазикош. – Х., 2008. – 20 с.

155. Андронов І.В. Рішення суду першої інстанції в цивільному процесі України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 : цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / І.В. Андронов. – Х., 2008. – 20 с.

156. Балюк М.І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції / М.І. Балюк, Д.Д. Луспеник. – Х. : Харків юридичний, 2008. – 708 с.

157. Гусаров К.В. Проблеми модернізації процесуальної форми касаційного провадження в цивільному процесі / К.В. Гусаров // Проблеми законності. – 2009. – № 106. – С. 158-167.

158. Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14.06.2012 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-12.

159. Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-08.

160. Антонюк О.І. Особливості реалізації права на оскарження судових рішень у цивільному процесі України / О.І. Антонюк [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pchdu/2011_1/041.pdf.

161. Про апеляційне оскарження ухвал суду про видачу/відмову у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду та їх розгляд : інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27.09.2012 року № 10-1385/0/4-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/informacijni_listi.html.

162. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням гр.. Слободянюка І. І. щодо офіційного тлумачення положення п. 12 ч. 1 ст. 293 ЦПК України у взаємозв'язку з положеннями п. п. 2, 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України від 08.07.2010 р. № 18-рп/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-10.

163. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням військової частини А 1080 щодо офіційного

тлумачення положення п. 28 ч. 1 ст. 293 ЦЦК України у взаємозв'язку з положеннями п. п. 2, 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України від 02.11.2011 р. № 13-рп/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-11.

164. Щодо можливості оскарження окремо від рішення суду ухвал, перелічених у статті 293 Цивільного процесуального кодексу України : інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12.07.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/informacijni_listi.html.

165. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / за заг. ред. В.В. Комарова. – Х . : Харків юридичний, 2008. – 928 с.

166. Абдулаев М.И. Права человека и закон: историко-теоретические аспекты / М.И. Абдулаев. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 322 с.

167. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении / Р.О. Халфина. – М. : Юрид. лит. – 1974. – 351 с.

168. Гражданский процессуальный кодекс Украины: науч.-практ. коммент. / отв. ред. Ю.С. Червоный. – Х.: Одиссей, 2007. – 792 с.

169. Окреме провадження в цивільному процесі України: навч. посібник / під ред. Р.М. Мінченко. – О.: Фенікс, 2010. – 224 с.

170. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации [Текст] / С. А. Алехина, А. Т. Боннер, В. В. Блажеев [и др.] ; отв. ред. М. С. Шакарян. - М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. - 688 с.

171. Гукасян Р.Е. Избранные труды по гражданскому процессу / Р.Е. Гукасян. – М. : Проспект, 2009. – 480 с.

172. Гражданский процесс Украины \ под ред. Ю.С. Червоного. – К.: Истина, 2006. – 400 с.

173. Кравчук В.М. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / В.М. Кравчук, О.І. Угриновська. – К.: Істина, 2006. – 944 с.

174. Цивільний процес : навч. посібник / за ред. Ю.В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2006. – 293 с.

175. Тертишніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / В.І. Тертишніков. – Х. : СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. – 576 с.

176. Короєд С.О. Юридична заінтересованість у цивільному процесі / С.О. Короєд // Судова апеляція. – 2011. – № 4. – С.86-93.

177. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : монографія / С.С. Бичкова. – К.: Атіка, 2011. – 420 с.

178. Угриновська О. Деякі зауваження та пропозиції до постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» / О. Угриновська // Вісник Львівського університету. – 2009. – Випуск 48. – С. 160-165.

179. Иванова О.В. Лица, не привлеченные к участию в деле, права которых нарушены решением суда, в российском гражданском и арбитражном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 : гражданский процесс; арбитражный процесс / Иванова О.В. – М., 2009. – 30 с.

180. Гусаров К.В. Обжалование по правилам ГПК Украины судебного решения лицами, не принимавшими участия в деле, относительно прав и обязанностей которых суд вынес решение / К.В. Гусаров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.juristlib.ru/book_3810.html.

181. Бичкова С.С. Порядок вступу в цивільну справу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору / С.С. Бичкова

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvknuvs/2012_5/buchkova.htm.

182. Ніколів М. Деякі питання суб'єктного складу процесу доказування в суді апеляційної інстанції / М. Ніколів // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 2. – С. 69-72.

183. Радзиевский Ю. Право на обжалование: третий лишний? / Ю. Радзиевский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.yurpractika.com/article.php?id=10007846.

184. Архів Апеляційного суду Одеської області // Справа № 22-ц/785/5933/14.

185.Архів Апеляційного суду Одеської області // Справа № 22-ц/785/4035/13.

186. Архів Апеляційного суду Одеської області // Справа №№22-ц/785/3287/14.

187. Архів Апеляційного суду Одеської області // Справа № 22-ц/785/6502/13.

188. Архів Апеляційного суду Одеської області // Справа № 22-ц/1590/10898/12.

189. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII // Урядовий кур'єр. – 2014. – Ст. 212. – 14 листопада.

190. Долежан В.В. Шляхи конкретизації представницької функції прокуратури у майбутньому Законі України «Про прокуратуру» / В.В. Долежан // Проблеми організацій прокуратури й оптимізації її діяльності в сучасних умовах: зб. наук. пр. – Х., 1998. – С. 184-188.

191. Дунас Т.О., Руденко М.В. Прокурор у цивільному процесі України: Сутність, завдання, повноваження: навч. та наук.-практ. посіб. / за наук. ред. М.В. Руденко. – Х.: Харків юридичний, 2006. – 340 с.

192. Руденко М. Прокурор у цивільному процесі України / М. Руденко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1970.

193. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII в редакції Закону України від 01.12.2005 р. № 3161-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 7. – Ст. 84.

194. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.

195. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України : академічний курс : підручник / М.Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с.

196. Осокина Г.Л. Гражданский процесс. Общая часть : учебное пособие / Г.Л. Осокина. – М. : Юристъ, 2004. – 669 с.

197. Трач О.М. Окремі питання доказування в суді апеляційної інстанції / О.М. Трач // Форум права. – 2008. – № 3. – С. 490-496.

198. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України від 13.12.2011 р. № 17-рп/2011// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/v017p710-11.

199. Петров Я.А. Судова реформа та Закон України «Про судоустрій і статус суддів»: більша правова визначеність є доброю новиною для інвестора / Я.А. Петров, М.Г. Сорочинський // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 4. – С.114-121.

200. Цихоня Д. Визначення строків апеляційного оскарження у цивільному процесі / Д. Цихоня // Юридичний вісник. – 2014. – № 1. – С. 220-225.

201. Бородін М. Теоретичні та практичні аспекти застосування інституту апеляції у цивільному процесі України / М. Бородін // Право України. – 2008. – № 8. – С. 87-91.

202. Фурса С.Я. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / С.Я. Фурса , Є.І. Фурса, С.В. Щербак / за заг. ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2006. – Т. 1. – 2006. – 912 с.

203. Тимченко Г.П. Підготовка справи до судового розгляду / Г.П. Тимченко // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 3. – С. 142-146.

204. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Окремі питання правового регулювання підготовки цивільних справ до судового розгляду за новим цивільним процесуальним кодексом України / Н.Л. Бондаренко-Зелінська // Університетські наукові записки. – 2006. – № 1 (17). – С. 96-102.

205. Зражевська Н.О. Особливості підготовки цивільних справ до розгляду апеляційним судом / Н.О. Зражевська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/67102/.

206. Гражданский процесс : учебник / под. ред. М.К. Треушникова. – 3-е изд., исправл. и дополн. – М. : ООО «Городец-издат», 2000. – 672 с.

207. Тимошенко О.А. Проблеми правового забезпечення процесу судового розгляду справи в порядку касаційного провадження у цивільному процесі України / О.А. Тимошенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2013. – Випуск 21. – Частина II. – Том 1. – С. 279-282.

208. Мінченко Р.М. Особливості відкриття касаційного провадження та підготовки справи до судового розгляду в касаційній інстанції / Р.М.

Мінченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : НУ ОЮА, 2011. – Вип. 57. – С. 427-433.

209. Ахмач Г.М. Касаційне оскарження як гарантія захисту прав людини / Г.М. Ахмач // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : НУ ОЮА, 2011. – Вип. 59. – С. 211-218.

210. Борисова Е. Обжалование не вступивших в законную силу судебных решений в гражданском процессе / Е. Борисова // Российская юстиция. – 2003. – № 10. – С. 16-18.

211. Яцина В. Межі апеляційного перегляду цивільних справ / В. Яцина, Д. Луспеник // Юридичний вісник України. – 2006. – № 15. – С. 6-7.

212. Сердюк В.В. Проблемні питання касаційного провадження у Верховному Суді України / В.В. Сердюк // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24). – С. 403-418.

213. Кілічава Т.М. Цивільне процесуальне право. Навчальний посібник / Т.М. Кілічава. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 352 с.

214. Шевчук П.І. Касаційне провадження в цивільних справах / П.І. Шевчук, В.В. Кривенко // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 1 (29). – С. 27-34.

215. Тимошенко О.А. Межі розгляду судом справи в касаційному провадженні в цивільному судочинстві України / О.А. Тимошенко // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 238-242.

216. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, В.В. Васильченка, Н.Ю. Голубєвої. – Х .: Одіссей, 2009. – 952 с.

217. Шерстюк В.М. Новые положения третьего Арбитражного процессуального кодекса Российской Федерации В.М. Шерстюк. – М. : МЦФЭР, 2003. – 400 с.

218. Советский гражданский процесс : учебник / Под ред. К.И. Комиссарова, В.М. Семенова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрид. лит., 1988. – 480 с.

219. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка : 80000 слов и фразеол. выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – М., 1999. – 944 с.

220. Лисюткин А.Б. О понятии категории «ошибка» в юриспруденции: логико-философский аспект / А.Б. Лисюткин // Правоведение. – 1996. –№ 3 (214). – С. 20-26.

221. Лисюткин А.Б. Вопросы методологии исследования категории «ошибка» в правоведении А.Б. Лисюткин. – Саратов: СГАП, 2001. – 140 с.

222. Ніколенко Л.М. Поняття та ознаки судових помилок, які є підставою перегляду судових актів у господарському судочинстві / Л.М. Ніколенко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 177

223. Руденко Ю.М. Деятельность адвоката по предупреждению, выявлению и исправлению судебных ошибок в гражданском судопроизводстве (организационно-правовой аспект) : автореф. дис….канд. юрид. наук : 12.00.11. : судебная власть, прокурорский надзор, организация правоохранительной деятельности, прокуратура / Ю.М. Руденко – М., 2009. – 28 с.

224. Красильников Б.В. Судебная ошибка по гражданскому делу как следствие несовершенства материального и процессуального законодательства : дис…. канд. юрид. наук.: 12.00.03 : гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / Б.В. Красильников – М., 2002. – 236 с.

225. Батурина Н.А. Причины судебных ошибок и процессуальные средства их предупреждения в гражданском судопроизводстве : автореф. дис. …канд. юрид. наук. : 12.00.15 : гражданский процесс; арбитражный процесс Н.А. Батурина – Саратов, 2010 – 22 с.

226. Бочарникова Н.А. Административная ошибка: правовое содержание, значение и основные направления преодоления : монография / Н.А. Бочарникова. – Воронеж : Издательско-полиграфический центр «Научная книга», 2013. – 191 с.

227. Тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В.С. Калачника. – Харків: Белкар-книга, 2005. – 800 с.

228. Борисова Е.А. Апелляция в гражданском и арбитражном процессе / Е.А. Борисова. – М . : Городец, 1997. – 160 с.

229. Гойденко Е.Г. Отмена не вступивших в законную силу судебных решений в гражданском процессе : автореф. …дис. канд. юрид. наук : 12.00.15 : гражданский процесс; арбитражный процесс / Е.Г. Гойденко. – Москва, 2008. – 28 с.

230. Дем'янова О.В. Повноваження суду апеляційної інстанції по скасуванню судових рішень в цивільному судочинстві та підстави їх застосування / О.В. Дем'янова // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 274-280.

231. Трач О.М. Направлення справи на новий розгляд як спеціальна ознака апеляційного провадження / О.М. Трач // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24). – С.154-159.

232.Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12.06.2013 р. у справі № 6-2957св13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31855738.

233. Жукова О.В. Обеспечение доступности правосудия в стадии касационного провизводства : дис…. канд. юрид. наук : 12.00.15 / Жукова О.В. – Тверь, 2005. – 220 с.

234. Заяць Н.Я. Практика реалізації судом касаційної інстанції повноваження щодо скасування рішення і закриття провадження по справі

або залишення заяви без розгляду / Н.Я. Заяць // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 15. – С. 1-9.

235. Штефан М.Й. Цивільний процес : підручник / М.Й. Штефан. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К. : Ін Юре, 2001. – 696 с.

236. Ухвала Колегії суддів Судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27.07.2011 р. у справі №6-7551св10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17319761.

237. Ухвалою Колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.09.2014 р. у справі № 6-18417св14[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40407530.